

RAZNOGLEDI

idrijski

XXXIII
1988/2

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Ivana Leskovec, Jože Pfeifer, Rudi Skočir, Filip Šemrl in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Jože Čar

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 IDRIJA, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1100 izvodov
Idrija 1989

To številko so finančno omogočili Raziskovalna skupnost Idrija, Kulturna skupnost Idrija, tovarna Kolektor Idrija in Lesna industrija Idrija.

DELEGATSKI SISTEM IN JAVNOST

JOŽE JANEŽ

»Vse evropsko leposlovje od 1750. leta je eno najbolj zvito zasnovanih sredstev, da se zruši moč prestolov in oltarjev.«

Matevž Ravnikar*

Delegatski sistem je sistem zastopanja/predstavljanja državljskih interesov v političnem prostoru, ki ga je vzpostavila oblast in ni nastal iz potrebe državljanov in njihove akcije po ravno takšnem sodelovanju v politiki. Vpeljan je kot ena od oblik vsesplošnega podružbljanja – politike (delegatski sistem), produkcije (temeljne organizacije združenega dela), obrambe in zaščite (komiteji in odbori SLO v podjetjih in na vaseh) itd. Ker sta oblast in državljani v monističnih družbenih ureditvah načeloma (izjeme!) interesno slabo združljiva subjekta, ni presenetljivo, da je obleka delegatskega sistema krojena po meri krojača, državljanom pa pretesna. Zato v njej ne pridejo ne daleč, ne visoko; za podvige te vrste jo je treba sleči. Pomembne značilnosti delegatskega sistema so: posredno posredne volitve; počasnost; nestrokovnost (delegati ne poznajo snovi, o kateri se odloča); vstopanje profesionalnih politikov vanj, od nivoja občine navzgor, in njihova premoč nad neprofesionalnimi delegati; prečiščevanje idej in pobud ter njihovo prilagajanje/približevanje idejni liniji vladajoče politične birokracije; skoraj popolna neprepustnost za sicer legitimne zahteve posameznikov ali manjšin.

Ker enopartijski sistemi težijo k temu, da bi bili državljani samo posamezniki ali kvečjemu nepolitična manjšina (društva), razen (ali pa tudi?) če niso del mehanizma partije, pomeni blokiranje zahtev posameznikov ali manjšin – blokiranje (nastanka) opozicije. R. Močnik ugotavlja celo (Teleks, 9. 6. 1988), da ima posameznik ali manjšina v delegatskem sistemu večjo možnost oviranja kakor izpeljevanja pobud.

* Cit. po A. Slodnjak: *France Prešeren in njegove poezije. Poezije doktorja Franceta Prešerna. Prešernova družba, Ljubljana, 1974.*

Še nekaj let nazaj smo besedo javnost redko slišali ali prebrali, čeprav je pri nas obstajala. Danes smo priče njenemu popolnemu samozavedanju, zato ni čudno, da je reden gost v vseh poročilih o domači politiki. Prva značilnost javnost je, da deluje javno. Banalno, a pomembno. S tem je podvržena presoji in kritiki, kar ni odlika delegatskega sistema. Ker se izraža skozi informacijske medije (časopisi, knjige, radio, TV), najlažje skozi neodvisne, ima možnost neposrednega izražanja in zastopanja interesov manjšin. Le-te se tako lahko povezujejo na idejni osnovi, ne pa samo na osnovi istega kraja bivanja ali »tovarne produciranja«. V demokraciji nastopa javnost kot oblika kontrole sistema (F. Zavrl, Mladina, 13. 5. 1988). L. Stojanović (prav tam) nadaljuje misel takole: »... in opozicija ima možnost vzpostavitve alternativnega programa, če vladajoči izgubi podporo javnosti.«

Javnost, kot politični subjekt, se kaže skozi rezultate raziskovalne ankete »javno mnenje« (ti rezultati se močno razlikujejo od sklepov delegatskih skupščin), vse manj sramežljivo nastopa že na simpozijih ekonomistov in pravnikov, delavsko javno mnenje se neposredno izraža skozi stavke, prestrašena tiha večina piše anonimna pisna. Nenazadnje so tukaj pisatelji (glej motto), ki so se do zdaj izkazali kot eni prvih, najodločnejših in najpronijlivejših predstavnikov in zagovornikov javnosti. Javnost zapolnjuje tisto veliko vrzel v delovanju socialistične zveze in sindikata, ki je posledica njune odvisnosti in vztrajanja na konzervativnih obrazcih dela. Med političnimi orgnizacijami se je javnosti malo, a vendar najbolj približala mladinska.

Javnost seveda ni homogena navznoter, obstajajo pa tudi različne javnosti (javnosti različnih narodov, držav itd.). Ker imajo informacije to moč, da oblikujejo javno mnenje, in v enopartijskih sistemih ima oblast monopol nad večino medijev, je pomemben del informiranja prikrievanje in prikrojevanje informacij. Slednje je pogosto vzrok nevarnega nerazumevanja in nezaupanja med različnimi javnostmi (npr. javnostmi različnih narodov). Neodvisnost medijev od oblasti je eden osnovnih pokazateljev demokracije v družbi.

Naj se še enkrat vrnem k motto. Ravnikar (vodja ljubljanskega liceja, Prešernov ravnatelj v letih 1819–1821), branitelj »prestolov in olatarjev« je zapisal skoraj pravilno trditev, ki se je zavedajo tudi današnji »prestolonasledniki«. Zato ni presenetljivo, da doživljamo, ne zapiranje delegatov delegatskega sistema, temveč zapiranje prvih ljudi javnosti – piscev (govorništva še nimamo). Le-ti so nevarni, ker se ne (u)trudijo skozi sobane delegatskega gradu, ampak »napadajo«, kajti oblast je vedno ogrožena, naravnost.

V manjših okoljih, npr. občinah (prvo nadstropje delegatskega gradu), je delegatski sistem seveda vzpostavljen in deluje, kot pač deluje. Javnosti pa, ker ni lokalnih (neodvisnih) medijev, praktično ni. Obstajajo njeni nosilci, dogajanje pa se vrši v zakulisju, ali kot ja zapisal T. Mastnak, kjer ni informacijskih medijev, so javnost – govorice.

avgusta 1988

TOMAŽ PAVŠIČ

SREČANJE NA KRASU

Tupelče! Kraška vasica, ki je ne najdeš na slovenskem cestnem zemljevidu, tam nekje ob cesti med Štanjelom in Komnom. Ob njej vsako jesen zori prav takšna teranova trta kot okrog Kosovelovega Tomaja. Kako je že zapisal Srečko: v tej kameniti pokrajini je vse prav lepo . . .

Tako smo pred mnogimi leti tudi mi odkrili, da se za kamnito ograjo skriva prijazni borjač gostilne pri Jazbecu, kjer gospodar kot bistri kmečki um zna biti tudi ljudski pesnik. V njegovi gostilni, ki nadaljuje izročila slovenskih kulturniških gostiln, je že dolga leta nekakšno dionizovsko svetišče tržaškega slovenskega kluba (večina njegovih protagonistov že uživa večni mir), sta dve sobi obilno opremljeni z risbami zdravnika in slikarja Roberta Hlavatyja (ki je bil čisto slučajno tudi maturant idrijske realke) in grafikami Lojzeta Spacala. Po stenah lahko bereš slavospeve teranu in veseli družbi, povsod lahko dihaš tisto žlahtno ozračje, ki bi ga Rebula hitro znal povezati z antiko ali pa morda z renesanso, vsakdo pa gotovo tudi s sredozemskim občutjem in slovenskim kulturnim veseljaštvom. V manjši sobi nas je s sten gledalo dobrohotno moštvo slovenske poezije, na čelu s Prešernom, katerega pesem nas je ob slovesu dvignila na noge; bolj domača primorska trojica na nerodno ljubiteljsko naslikanih in nekako prikupno slabo spoznavnih portretih – nežni ljudomili Simon, zasanjani in občutljivi Gruden ter duh Krasa in nemirne Evrope Srečko Kosovel – pa se zdi, da nas je varovala primorskih zdrah.

V tisti mali sobi se nas je torej zbralo malo občestvo sedemindvajsetih slovenskih duš neke neuradne (sedaj to ni več nevarno!), a vsekakor odprte in prizadevne skupine primorskega revialnega življenja, ne sicer vsega, a vendar vsega tistega, kar je pred dvajsetimi leti v isti kraški gostilni postavilo temelje za skupno iskanje poti v prihodnost, za ohranitev in vsestranski kulturni in narodnoosebni razvoj slovenskega človeka na zahodu tistega delca našega planeta, ki mu pravimo slovenska zemlja. Bila je tista skupina, ki je leta 1968 zaklicala v slovenski svet, naj matična domovina dovoli prost pre-

tok vsega kulturnega tiska! Prišli smo v Tupelče kot na zaobljubljeno romanje (tudi krepko zastopstvo iz Idrije, zibelke Kapelj) in z nami je bil v duhu živo prisoten tudi Jože Felc, eden od ustvarjalcev »Tupelč 1968«. Prišli smo na veselo snidenje, z nemirom preteklega dvajsetletja v srcu, »da se zazremo v sedanjost ter skušamo odkriti, koliko je – kljub pozni jeseni – v nas in okrog nas občutja slovenske pomladi«, kakor je pisalo na vabilu.

Prišli smo dvajset let starejši, a z nami je bilo tudi nekaj novih in mlajših. Kako zanimiva primorska družina, doma iz krajev med gorami, ob Soči, na Krasu in ob morju, ki jih ne združuje le nuja po pisanju in iskanju resnice, ampak tudi resen namen, da se vsi skupaj premaknemo ven iz zatohlosti uniformizma, nasilnega vtepanja edinozveličavnih političnih nauk in vsakršne nesproščenosti ter da z vsemi silami tudi zavremo kulturno in splošno umiranje slovenstva, bodisi na tej ali na oni strani meje! V Tupelčah smo se zbrali sami od sebe, ni nas poslala in plačala nobena stranka ali partija, ne ta ali ona Cerkev, ne ta ali oni skrbnik.

Prišli smo, kot je bilo v navalu misli in čustev rečeno v pozdravni besedi, »iz celokupne Primorske, te naše ljube rodne dežele, ki kljub meji, ki poteka od Mangarta do Debelega rtiča in nas po dolgem in počez deli na dva različna politična sistema v tej stari Evropi, na dve državi, od katerih ena nam vlada iz italijanskega Rima, druga pa nas suverenizira iz sicer bratskega, a nam nenaklonjenega Beograda, vendarle še vedno obstaja kot ena izmed dežel tega svojevrstnega naroda, živečega in bivajočega na usodno odmerjeni zemlji od panske do furlanske ravnine, od Gospe svete do istrske obale; nismo prišli le kot se zberejo nekdanji maturanti, da se veselo pozdravijo ob jubileju in si sproščeno povedo izkušnje in dogodivščine življenja, prignala nas je predvsem srčna potreba, da si zaupamo svoje skrbi, pa tudi morda smelejše načrte za prihodnost in da ugotovimo, kaj je z našimi rečmi v času nove slovenske pomladi, ki ji, komaj rojeni, tudi že večkrat pretijo temni oblaki in mrzle sape.«

Ni potrebno povzemati vsega tistega, kar se je v več kot peturnem pogovoru ugotovilo, izkresalo in sklenilo, saj bodo primorske revije o tem še pisale. Pomembnejše je, da bo odbor čimprej poprijel za delo in izpolnil pričakovanja. Vsi, ki smo bili v Tupelčah, smo občutili skupno radost, da smo Slovenci, da nam je Primorska draga kot neločljivi del slovenskega skupnega doma, odprtega v svet v Prešernovem duhu. Na tistem prisrčnem kraškem pogovoru smo spoznali, da si bratsko zaupamo, četudi smo si lahko kaj različni po življenjskih skušnjah, nazorih in idealih, in da smo, čeprav morda zaznamovani (a prav nič obremenjeni), povezani v videnju dobrega, ki ga skušamo doseči, pa čeprav bo treba premagati še veliko ovir in razbliniti mnogo upravičenih črnih misli.

Na zahodu vendarle nekaj novega . . .

TUPELŠKA STRAŽA 1988 (LEGENDA)

1968. leta je bila »uradna slovenska svoboda« stara 23 let. Kljub tej, recimo ji etablirani svobodi, smo se primorski razumniki zbrali Pri Jazbecu v Tupelčah na Krasu, da bi razpravljali prav o njej, o slovenski svobodi torej. In seveda o njeni spremljevalki zvestobi. O teh sestrah dvojčicah smo govorili in nazadnje sprejeli ter podpisali tako imenovano Tupelško izjavo.

20 let za tem je »uradni slovenski svobodi« 43 let, isti primorski razumniki pa se spet prav zaradi nje zbirajo Pri Jazbecu v Tupelčah na Krasu.

Razumelo bi se lahko torej, da je v tako dozoreli svobodi razpravljanje o njej nespametno početje; kot sredi belega dne s prižgano svečo osvetljevati osončen prostor.

Vendar, saj vemo, kako je z dobrinami, kot sta svoboda in zvestoba, saj smo razumniki! Torej . . .

Doletelo me je, da se letošnjega srečanja v Tupelčah ne bom udeležil. Ker sem razporejen na stražo. Stražil bom torej vas, zborovalce, čuteče in plemenite borilce za svobodo in zvestobo.

Postojim 10. 12. 1988 ob izlivu rečice Dragonje v Jadransko morje in ob sončnem zatonu motrim vabljivo in žgečkljivo modrozeleno prostranstvo, in se potem odpravljam ob rečici navzgor ter že v mraku dospem do kapelice Device Marije. Ta ni nevarna, si rečem in jo pozdravim: Dober večer, kraljica Slovencev. Ona pa brezizrazno zre vame in šele nato, ko za seboj čujem besede popotnikov, nemara zasledovalcev: »pa šta to radiš, ovde nije pristojan nikakvi nacionalizam«, se zavem in jo pozdravim: »Kraljico moja, majka mira . . .« Prijazno se mi nasmehne in me očitno čisto razume ter dojema mojo zadrego.

Streslo me je, kajti v hipu sem se zavedel, kje sem in predvsem kaj sem. Ne da bi veliko razmišljal, sem se podal dalje na svoj stražarski obhod.

Ne bojte se, prijatelji, glasovi za mano so potihnilo, brez skrbi nadaljujte!

Jaz pa hodim čez hribe in doline, skozi vinograde in temne jase, čez potoke in mlakuže ter dospem že sredi gluhe noči do slovenske župnije Razkrižje v Prekmurju, kje me prav prijazni župnik vljudno pozdravi: »Hvaljen Isus, dobro veče, kamo vas vodi put!« Skomignem z rameni in si rečem: tudi župniki niso nevarni, in z glavo pokažem tja na ono stran, na Ogrsko.

Nekoliko sem bil preplašen in žalosten, zakaj spreletelo me je, da Pri Jazbecu v Tupelčah na Krasu morda prav zdaj razpravljajo o enotnem slovenskem prostoru.

Na »jugoslovansko madžarski granici išlo je bez formalnosti« in znašel sem se kar hitro pred stranskim oltarjem Device Marije v cerkvi v Slovenski vesi na Gornjem seniku na Ogrskem. Kraljica Slovencev, mati moja, utrujen sem, naj pred tvojim oltarjem zase in za prijatelje v Tupelčah zmolim en očenaš. Pa je kraljica kar skozme gledala in razumel sem, da me čisto nič ne zastopi

in sem zmečkal: »Joeštet asonjòm Maria.« Zasmejala se je potem kraljica naša in me s pomilovalnim pogledom pospremila iz svetišča.

Pretikal sem se med drevesi, ob jezerih, lezel po vrheh in se spuščal v dolinice ter se nazadnje že ves ožuljen in okrvavljen, predvsem pa sumnjičav, znašel pred njo in jo pozdravil: Gospa sveta, mati moja! Namrščila je čelo vprašujoč, kaj sem že rekel, vendar rekoč mi s pogledom, da je takšne besede že slišala, pa . . . Po hrbtu mi je zaledenelo, spoznanje je vstopalo vame, vendar sem med zobmi stisnil: »Sei begrüsst heilige Frau!« Istočasno sem se pa obrnil in stekel iz katedrale, za sabo pa čul nekaj strupenih vindišarskih besed, se pretaknil nato mimo nevarnih zased in vseskozi sem mislil na vas dragi zborovalci v Tupelčah.

Nazadnje pa sem se »ohne Angst«, oziroma »senza paura« doplazil do Višarij.

Črna noč je bobnela in tolažil sem se: mati me čaka. Vdril sem v cerkvico in pred oltarjem vzkliknil: Ljuba mati, tukaj sem! Ona pa je ostala blažena v svoji zagledanosti nekam v daljavo, kot jaz toliko ur pred tem ob izlivu rečice Dragonje v naše morje. Tudi tukaj, sem vzkliknil v votlino notranjih prostorov. Tolažba me je obšla: materam opeša spomin, čustva pa ne. In sem se streznil, češ, čas napravi svoje in jo odpuščajoče milo pogledal rekoč: »Sii benedetta madre mia.« Nasmehnila se je, se očitno zavedla korenin in rekla: Sin moj . . .

Upanje ostaja. V Tupelčah na Krasu se je razprava razgorela. Varni so, sem si rekel na stražarskem obhodu in se spustil čez vršace Alp in Matajurja prav doli do Devina.

Na cesti ob gradu, delalo se je jutro, sem se ustavil, iz čutarice popil nekaj vina z žolčem mešanega ter vam nespametno poočital: oni pijejo teran in jedo pršut. Vendar so mi odvzeli misel na vas trije vam in meni poznani mimoidoči, ki pa se zame, za slovenskega stražarja, še zmenili niso: Reiner Maria Rilke, James Joice in Fulvio Tomizza.

Ne vem, kaj so imeli v svojih glavah oni, jaz sem otrpel, vendar v naporu poslednjih moči ponavljal za dvornim poetom revolucije: Na Slovenskem smo mi gospodar. In bil sem pri vas, v gostilni Pri Jazbecu v Tupelčah na Krasu samo za hip varen.

Pomiril pa se nisem, zato sem splezal po skalovju doli do obale in čisto določno dočuteval arhetipsko plast duše svojega imena, ki sem jo nezavedno ves čas prenašal kot najusodnejšo sestavino svojih moči in šibkosti.

Tudi oni so zdaj na istem, sem si govoril. Tudi v njih rovari strašen odnos svobode in zvestobe. Tako kot je prav tukaj ta razdiral duha in telo lepi Vidi. Mislim si, zdaj je bratovščina razumnikov že ohlajena, mogoče je sprijaznjena; morda pa sprejemajo kakšno listino, katere pomen in vrednost bo čez 20 let spet ocenila in ovrednotila kakšna podobna družčina. Morska ravnica pred mano migota čisto tako kot ob izlivu Dragonje – enkrat je skravžlana, drugič vzhičena, tretjič pomirjena . . . V daljavi je čoln. Vendar kljub naporu

oči in duha ne morem ugotoviti, ali je v njem samo zamorec ali pa tudi lepa Vida.

V Tupelčah so se spet prebudili in drug drugemu segli v besedo, si mislim. Sklepni dokument bo vseboval stališča primorskih razumnikov do enotnega slovenskega kulturnega prostora in tudi tisto o svobodi in zvestobi bo v njem. Ker so podpisniki moji bratje v službi duha resnice, bo vendar kdo v mojem imenu podpisal sprejeti dokument.

In sem čisto zbujen, od stražarskega kroga pa utrujen.

A mislim!

Čez 20 let, ko se bomo spet dobili Pri Jazbecu v Tupelčah na Krasu, bo stražaril kdo drug. Pretresen sem, ko se seli vame bojazen, bridka slutnja in vstopa z vso kruto nerazumnostjo v prebujenega človeka, češ da morda mojega naslednika, ki bo na straži leta 2008, med obhodom ne bo razumela več niti naša mati in kraljica na Brezjah, na Ptujski gori, na Skalnici, v Logu pri Vipavi, v Spodnji Idriji . . .

Tonem vase in čujem nerazumljive šprahe, šepetanje zavratnih tatov misli in čustev; dobro jih čujem. Vem za te v besedah prikupne zvodnike, v duši pa zemlje, krvi in besede lačne pohotneže – sem pač psihiater. – Naj mi bo zato tudi v zvezi s povedanim kaj odpuščeno.

Tudi pogovor ter igra duše in telesa zamorca in lepe Vide se odvija tik ob meni.

Kaj neki razmišljajo in sklepajo oni o tem. Do 2008 bo marsikaj jasno!

Idrija, december 1988

SPOROČILO UDELEŽENCEV SREČANJA V TUPELČAH

Ob 20-letnici prvega srečanja kulturnih delavcev iz kroga primorskih revij z obeh strani meje smo se ponovno zbrali v Tupelčah 10. decembra 1988 in smo o današnjem dogajanju na Slovenskem ugotovili, da je slovenska zavest doživela pozitiven prepород in da se je razmerje matične domovine do ločenih Slovencev spremenilo. Zbor zbranih kulturnih delavcev pa vendar čuti dolžnost, da izjavi sledeče:

Slovenska republika mora doseči v okviru jugoslovanske zveze dejansko suverenost in s tem državnost.

Uveljavitev take suverenosti in državnosti pa zahteva med drugim, da slovensko vodstvo ne dela razločkov med Slovenci, ne glede na njihovo svetovnonazorsko prepričanje in politično preteklost.

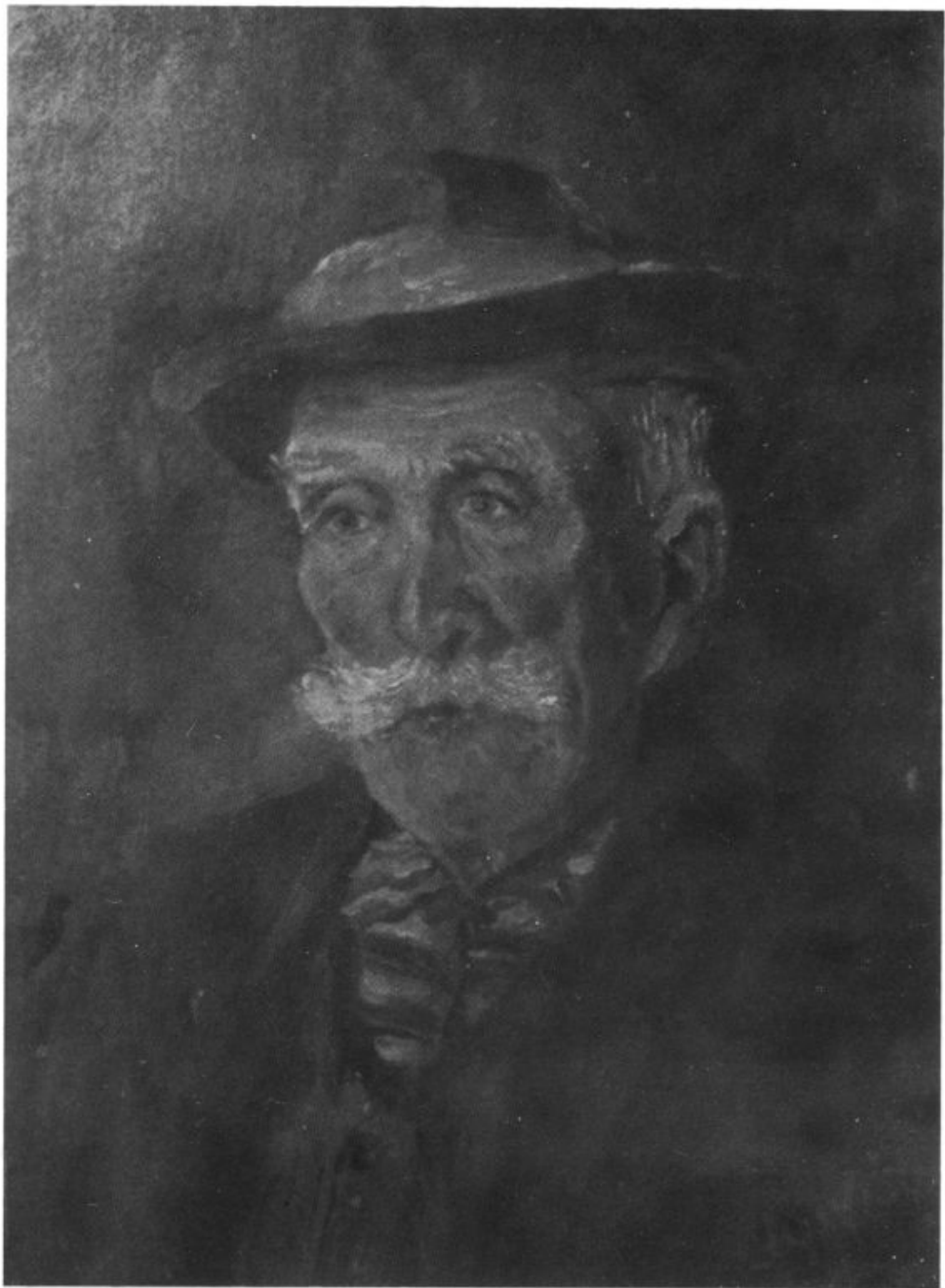
V tem smislu zahtevamo svobodni pretok slovenskega tiska, kjerkoli že nastaja, kar pomeni, naj se odpravi zakonodaja, ki to ovira.

Zbor kulturnih delavcev v Tupelčah ugotavlja, da sedanja ogroženost slovenstva, tako v matici kot zunaj nje, zahteva vsesplošno slovensko povezanost.

Zbor ustanavlja odbor, ki bo sproti usklajeval in spodbujal uresničevanje zgoraj navedenih ciljev s sodelovanjem širše kulturne javnosti na Primorskem.

Poslano: vsem slovenskim sredstvom javnega obveščanja, institucijam in političnim predstavnikom.

Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Tomaž Bizajl, Milan Božič, Vinko Cuderman, Leander Cunja, Jože Čar, Srečko Čebro, Lučka Čehovin, Marija Češčut, Jože Felc, Jože A. Hočevnar, Zoltan Jan, Marija Kostnapfel, Aleš Lokar, Branko Marušič, Irena Marušič, Janez Marušič, Marij Maver, Jolka Milič, Boris Pahor, Tomaž Pavšič, Alojz Rebula, Emidij Susič, Filip Šemrl, Rafko Terpin, Vladimir Vremec, Lucijan Vuga.

FANČI GOSTIŠA

Očanec

JOŽE PFEIFER

IDRIJSKI ZDRAVNIK DR. MILAN PAPEŽ IN ZDRAVSTVENE RAZMERE V IDRIJI V NJEGOVEM ČASU

Ravnatelj idrijskega muzeja prof. S. Bevk je v zadnji številki Idrijskih razgledov poročal o fotografski zapuščini nekdanjega idrijskega zdravnika dr. Milana Papeža, ki jo je idrijskemu muzeju poklonila Papeževa sorodnica. Zbirka je zanimiva ne le za ljubitelje fotografije, ampak tudi za raziskovalce idrijske preteklosti.

Papeževo fotografsko zapuščino bodo analizirali in ocenili pristojni poznavalci, v pričujočem članku pa želim prikazati dr. Papeža po poklicni strani in opisati njegovo zdravniško dejavnost v Idriji, kakor tudi tukajšnje zdravstvene razmere v času, ko je v Idriji deloval.

Ob koncu 19. stoletja so bile zdravstvene in higienske razmere v Idriji vse prej kot ugodne. Pogosto so nastopale zlasti tifusne epidemije, kanalizacija v mestu je bila slabo urejena in šele v zadnjih letih stoletja se je izboljšala oskrba z vodo.¹ Bivališča so bila prenapolnjena in v posameznih dvosobnih rudarskih stanovanjih je zaradi številnih podnajemnikov včasih bivalo tudi do 10 oseb.² Število idrijskih prebivalcev se je v letih 1891–1900 zelo zvišalo in leta 1900 je v Idriji živelo 5538 oseb.³ Umrljivost je bila izredno visoka, saj je v letih 1891–1900 umiralo v Idriji letno poprečno 34,3 oseb na 1000 prebivalcev,⁴ medtem ko je umrljivost na ozemlju, ki ga danes obsega SR Slovenija, v teh letih znašala 26,2 na 1000 prebivalcev.⁵

V začetku 20. stoletja sta v Idriji delovala dva rudniška zdravnika, višji rudniški zdravnik ali rudniški nadzdravnik (Bergoberarzt) dr. Janez Štverak in drugi rudniški zdravnik ali krat-

ko rudniški zdravnik (Bergarzt) dr. Franc Karfik. Oba sta bila po rodu Čeha.⁶ Zdravila sta predvsem rudniške zavarovance, torej rudarje, njihove svojce in rudniške upokojene, katerih skupno število je leta 1899 znašalo 4197 oseb.⁷ Razen rudniških zdravnikov je v tem času v Idriji služboval tudi distriktni ali območni zdravnik za idrijski zdravstveni okoliš. Ves okoliš je skupaj z Idrijo imel na prelomu devetnajstega in dvajsetega stoletja okoli 16.000 prebivalcev⁸ in je obsegal občine Idrija, Spodnja Idrija, Vojsko, Čekovnik, Dole, Godovič, Črni Vrh in Žiri. Delo distriktnega zdravnika je v tem času opravljal ranocelnik Janez Šuntar (Schunter), ki je skrbel za javno zdravstvo in zdravil prebivalce, ki niso bili rudniški zavarovanci, torej predvsem okoličane.⁹

Po upokojitvi dr. Karfika dne 1. oktobra 1904 je na razpisano mesto drugega rudniškega zdravnika zaprosilo 7 kandidatov.¹⁰ Ministrstvo za poljedelstvo, ki je bilo takrat nadrejeni organ rudniške direkcije, je 16. januarja 1905 imenovalo za Karfikovega naslednika dr. Milana (Emila) Papeža, dotlej oddelčnega asistenta v c. kr. Wilhelmski bolnišnici na Dunaju. Bil je postavljen v X. službeni razred z letno plačo 2200 kron. Priznan mu je bil tudi aktivitetni dodatek 320 kron letno, pavšal za obiske na domu 800 kron na leto in pavšal za kurjenje ordinacijske sobe v znesku 76 kron letno. Dobil je tudi brezplačno erarično stanovanje. Zaenkrat je bil nastavljen le začasno, dokončno pa naj bi bil sprejet v službo po treh letih poskusne dobe.¹¹

Dr. Papež je bil rojen 19. novembra 1873 v Krškem. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, promoviral je za doktorja medicine na medicinski fakulteti univerze v Gradcu 16. aprila 1898.¹² V svoji prošnji za nastavitev v Idriji je Papež navedel, da je v času od 1. oktobra 1898 do 31. marca 1899 opravil vojaško službo v garnizijski bolnišnici v Ljubljani in bil nato do 1. oktobra 1900 sekundarni zdravnik v ces. bolnišnici v Kandiji pri Novem mestu. Od 1. oktobra 1900 do 30. septembra 1901 je bil na operacijski praksi na porodniško-ginekološki kliniki pri prof. Chrobaku na Dunaju, nakar je postal pripravnik na univerzitetni kliniki za otroške bolezni in to službo opravljal do 31. julija 1902. S 1. avgustom 1902 je bil imeno-

val za oddelčnega asistenta v c. kr. Wilhelmski bolnišnici na Dunaju.¹³ Ob prihodu v Idrijo je bil dr. Papež star 32 let.

V aprilu 1906 je rudniška direkcija zahtevala od obeh rudniških zdravnikov, naj poročata o splošnih zdravstvenih in higienskih razmerah v Idriji. Nadzdravnik dr. Štverak je v svojem poročilu navedel, da je obolevnost v Idriji zelo visoka, ljudje so slabo prehranjeni in žive neredno. Kanalizacija je pomanjkljiva, ceste so slabo oskrbovane.¹⁴

Dr. Papež pa je dne 2. maja 1906 podal precej obširno poročilo, v katerem po lastni izjavi navaja le »najbolj markantne in vnebovpijoče neprimernosti v zvezi s higieno«. Graja, da mnogi prebivalci ne spravljajo odpadkov v greznice, ampak jih iz nekaterih na samem stoječih hiš mečejo kar skozi okno,

Dr. Milan Papež v svoji ordinaciji

nakar jih raznašajo živali in se na njih pasejo muhe, kar vse pospešuje nastajanje epidemij. V potoku Nikovi se zbira vsa navlaka, takò blato s cest, razbita posoda, poginule mačke, stare cunje in čevlji. Zlasti je to neprimerno, ko je Nikova ob suhem vremenu skoraj brez tekoče vode in se voda v strugi nabira le v obliki mlak. Odvodni kanali s ceste in stranišč se izlivajo v Nikovo v nivoju ceste in tako straniščni odpadki in hlevska gnojnica tečeta po obzidju tudi 2 do 3 metre globoko v potok. Ceste so v Idriji slabo oskrbovane, zelo prašne in na njih se kote bolezenske klice, zlasti tuberkulozni bacili. Ob koncu Papež še pripomni, da bi za javno zdravstvo po državnih sanitarnih predpisih morala skrbeti politična oblast.¹⁵

Še preden so potekla tri leta poskusne dobe, je Papež zaprosil za stalno nastavitev. Rudniška direkcija je njegovo prošnjo podprla. V priporočilu se navaja, da Papež med delavci in prebivalstvom uživa sloves spretnega in vestnega zdravnika. Posebej direkcija poudarja, da so njegova zdravniška spričevala za odmero pokojnin in izplačevanje podpor zelo objektivna, medtem ko zdravniki sicer v takih spričevalih radi

skušajo ustreči neprimernim željam prosilcev. Med dve leti in pol trajajočo službo se je dobro izkazal, zoper njega ni bilo pritožb in direkcija je priporočila redno nastavitev.¹⁶ 5. marca 1908 je ministrstvo za poljedelstvo Papeža nastavilo za stalnega rudniškega zdravnika. Ostal je v X. službenem razredu, osnovni prejemki se mu niso spremenili, razen aktivitetne doklade, ki so mu jo zvišali na 480 kron letno.¹⁷

Leta 1908 je v Idriji spet izbruhnila epidemija tifusa, ki pa je k sreči ostala precej omejena. Trije oboleli rudarji so bili izolirani in zdravljeni v bolnišnici bratovske skladnice na Brusovšu. Idrijo sta obiskala okrajna zdravstvena komisija iz Logatca in sanitarni inšpektor iz Ljubljane. Dr. Papež je 19. septembra 1908 poročal, da že tri tedne ni novih bolezenskih primerov tifusa, in je torej epidemija kot kaže ustavljena.¹⁸

25. oktobra 1909 je umrl idrijski področni okrajni zdravnik ranocelnik Šuntar. Do prihoda novega področnega zdravnika sta začasno prevzela njegova opravila rudniška zdravnik, in sicer tako, da je Štverak oskrboval občine Idrija, Godovič in Črni Vrh, Papež pa občine Čekovnik, Dole, Spodnja Idrija, Vojsko in Žiri.¹⁹ Po naročilu rudniške uprave sta morala svoje dodatno delo uravnati tako, da je bil v mestu Idrija vedno prisoten eden od njiju.²⁰ Te dolžnosti sta rudniška zdravnik opravljal do prve polovice leta 1910, ko je bil za novega področnega okrajnega zdravnika imenoval dr. Pavel Indra.²¹

Med Papežem in Indro je konec leta 1910 prišlo do neprijetnega spora. Po smrti področnega-okrajnega zdravnika Šuntarja je namreč okrajna bolniška blagajna v Logatcu pooblastila Papeža za zdravljenje vseh njenih članov,²² torej tudi zavarovancev, ki niso bili zaposleni pri rudniku. Dr. Indri se je zdelo, da so s tem prizadete njegove pravice, in se je pritožil na sanitarni oddelek ministrstva za javna dela. Trdil je, da je člane bolniške blagajne vedno zdravil okrajni-področni zdravnik, in je zato rudniškemu zdravniku sploh prepovedano prevzemati še redno zdravljenje članov bolniške blagajne. Obtožil je Papeža, češ da obiskuje celo privatne bolnike na Žirovskem, in se potem dogaja, da v Idriji ni nobenega zdravnika na razpolago. Menil je, da je to, kar dela Papež, »umazana konkurenca«.²³

Vendar Indra ni uspel. Okrajna bolniška blagajna v Logatcu je Papežu izdala potrdilo, da sicer ni z odlokom nastavljen zdravnik bolniške blagajne, da pa lahko od primera do primera prevzema zdravljenje njenih članov. Blagajna je zavrnila trditve dr. Indre, da je zdravljenje članov bolniške blagajne izkjučno v pristojnosti področnega zdravnika, in mu celo odvzela pravico zdravljenja njenih članov, češ da je pri tem preveč skrbel le za lastne interese. Prav tako je tudi okrajno sodišče v Idriji sporočilo, da Papež za delo pri sodišču in za zdravljenje zapornikov dobiva plačilo od primera do primera.

Za Papeža se je zavzel tudi rudniški direktor Billek. Poročal je ministrstvu, da Papež prejema od bolniške blagajne po 1 krono za vsakega pregledanega pacienta, kar ni v nasprotju z dolžnostmi rudarskega zdravnika, saj pri bolniški blagajni ni

stalno nastavljen. Menil je tudi, da je dr. Indra s svojim neodgovornim vedenjem zapravil zaupanje in spoštovanje pri prebivalcih.²⁴ Ministrstvo je na podlagi teh poročil odločilo, da Indrova pritožba proti Papežu ni utemeljena.²⁵

Indra še vedno ni odnehal. Sredi leta 1911 je sporočil rudniški upravi, da Papež noče obiskovati otrok z nalezljivimi boleznimi in da ne prijavlja vseh primerov takih bolezni.²⁶ Isto je, kar na dopisnici, sporočil tudi okrajnemu glavarstvu v Logatcu. Papež ga je tožil zaradi obrekovanja in Indra je bil sodno kaznovan z denarno kaznijo 100 kron.²⁷ Rudniška uprava je v novembru 1911 poročala kranjskemu deželnemu odboru v Ljubljani, da je dr. Indra odklonil zdravniški obisk pri rudniškem zavarovancu ob neki priliki, ko je bil eden od rudniških zdravnikov odsoten, drugi pa bolan, in zahtevala, naj odbor poskrbi za drugega področnega-okrajnega zdravnika.²⁸ Sprožen je bil disciplinski postopek²⁹ in leta 1912 je Indra odšel iz Idrije.³⁰ Novi področni zdravnik je istega leta postal dr. Branko Žižek.³¹

Leta 1910 je imelo mesto Idrija 5887 prebivalcev.³² Umrljivost se je v zadnjem desetletju opazno znižala in je v letih 1908–1912 znašala okoli 26 oseb na 1000 prebivalcev.³³ Dr. Štverak je v poročilo za leto 1911 navedel, da se je splošno zdravstveno stanje v Idriji v zadnjih letih izboljšalo, opaža se boljša prehranjenost, stanovanjske in socialne razmere so ugodnejše.³⁴ Nadpovprečno visoka je bila obolevnost prebivalstva le v letu 1913 zaradi epidemije gripe.³⁵

Iz poročil o zdravstvenem stanju rudniških zavarovancev za petletje 1908–1912 je razvidno, da je bilo takrat pri rudniku zaposlenih povprečno okoli 1140 delavcev, s svojci in upokojenci pa je bilo rudniških zavarovancev okoli 5700. Štverak in Papež sta letno opravila okoli 15.700 pregledov, torej brez nedelj in praznikov približno 52 dnevno. Povprečni bolniški dopust delavcev je znašal okoli 4,6% zaposlenih dnevno, na enega delavca je prišlo letno okoli 17 bolniških dni. Visoko je bilo število tuberkuloznih bolnikov med delavci, kar okoli 5% zaposlenih.³⁶

Zaradi številnih obveznosti v redni službi pri rudniku in z dodatnimi zadolžitvami pri bolniški blagajni ter okrajnem sodišču je bil Papež v tem času nedvomno precej zaposlen. Leta 1913 je napredoval v IX. položajni razred z osnovno plačo 2800 kron letno.³⁷

Za Idrijo in rudniške delavce so se začeli hudi časi, ko je sredi leta 1914 izbruhnila prva svetovna vojna. Idrijski rudarji večini niso bili vpoklicani v vojaško službo in so ostali na svojih delovnih mestih. Bila pa sta vpoklicana dr. Žižek in dr. Papež in tako je dr. Štverak ostal v Idriji sam za vsa zdravniška opravila.

V oktobru 1914 je Štveraka med delom v ordinaciji zadela možganska kap³⁸ in 28. decembra istega leta je umrl.³⁹ Dr. Papež se je v novembru 1914 vrnil v Idrijo, ker je pri vojaki zbolel in je dobil bolniški dopust. Bil pa je še tako slaboten, da ni mogel opravljati redne službe. Obvezal se je le, da bo

pomagal v izrednih primerih, kot na primer ob kaki nesreči v jami.⁴⁰ Začasno je bil za rudniškega zdravnika nastavljen dr. Ignac Mazalek z Dunaja,⁴¹ ki pa je v Idriji ostal le do začetka leta 1915.⁴² Po njegovem odhodu je delo rudniškega zdravnika spet prevzel vojaške službe oproščeni dr. Papež, ki so mu ob koncu leta 1915 naprtili še dolžnosti področnega-okrajnega zdravnika, kar pomeni, da je poleg zdravljenja vseh prebivalcev idrijskega zdravstvenega okoliša, moral opravljati tudi vsa cepljenja, voditi protiepidemične ukrepe in sploh skrbeti za celotno zdravstveno problematiko na idrijskem območju.⁴³

Leta 1916 so večino idrijskih rudarjev militarizirali, kar pomeni, da so sicer ostali na svojih delovnih mestih, vendar so prišli pod vojaško komando (t. i. črna vojska). Uvrstili so jih v delovno stotnijo (Landsturmarbeiterkompanie) št. 15, ki je štela 844 mož.

Kolikor dlje je trajala vojna, toliko bolj so se v Idriji slabšale socialne razmere. Zaradi slabe preskrbe z živili so se rudarji pritoževali, upirali in celo stavkali, vendar niso upali vztrajati, saj so se, glede na to, da so bili pod vojaško komando, bali težkih, morda celo krvavih posledic.⁴⁴ Zaradi pomanjkljive prehrane se je zniževala pri rudarjih obrambna moč proti boleznim in v letih 1917 in 1918 je na enega delavca pri rudniku prišlo letno okoli 25 bolniških dni.⁴⁵

Pojavljati so se začele tudi infekcijske bolezni, ki so redne spremljevalke vojnih razmer. Že leta 1914 je zbolel za kolero eden od beguncev iz Galicije, ki so bili nastanjeni v Idriji, vendar so uspeli bolezen omejiti.⁴⁶

V prvi polovici leta 1917 so se v Gorenji Kanomlji pojavile koze. Zbolelo je 17 oseb, od katerih je ena umrla. Dr. Papež je poročal, da je bolezen najbrž zanesel med prebivalce nek vojaški dopustnik, razširila pa se je zaradi tega, ker prebivalci niso bili primerno cepljeni. Vpeljani so bili strogi sanitarni ukrepi, cepili so prebivalce mesta Idrije, Spodnje Idrije, Kanomlje in Vojskega. Cepljenje je delno opravil dr. Papež, delno pa zdravstveno osebje vojaške bolnišnice (Feldspital No. 405), ki je bila v tem času nameščena v Idriji.⁴⁷

Dr. Papež je v začetku leta 1916 službeno napredoval v prvo skupino VIII. položajnega razreda.⁴⁸ Leta 1917 je rudniška direkcija končno spoznala, da Papež vsega zdravniškega dela na idrijskem področju ne zmore več. Pristojnemu ministrstvu za javna dela je sporočila, da zaradi vedno višje obolevnosti slabo prehranjenega prebivalstva en sam zdravnik ne more več zdraviti vseh bolnikov. Zaprošila je, da se za zdravljenje rudarjev dodeli zdravnik iz vojaške bolnišnice v Idriji.⁴⁹ V avgustu 1917 je vojaški zdravnik dr. Bernard Kota prevzel zdravstveno oskrbo vseh militariziranih rudarjev.⁵⁰ Tako je odtlej od skupnega števila 1360 rudniških delavcev Kota zdravil 900 militariziranih mož, ostalih 460 rudarjev, svoje in upokojence, skupno okoli 3000 oseb, pa je še naprej imel v oskrbi dr. Papež.⁵¹

V avgustu 1917 so se v Idriji začeli pojavljati posamezni primeri krvave griže; do oktobra je umrlo 8 oseb.⁵² Epidemija se je v novembru podela. Dr. Papež je poročal, da so v Idrijo bolezen zanesli vojaki, hospitalizirani v vojaški bolnišnici, ki je bila nameščena v idrijski osnovni šoli. Bakteriološko so bili pregledani le nekateri bolniki, preiskave pa so pokazale, da je šlo za bacilarno grižo. Od rudniških delavcev je zbolelo 10 oseb, med šolarji pa je bilo kar 50 primerov bolezni. Profilaktično cepljenje ni bilo izvršeno, ker se je bolezen prej podela, pregledana voda iz idrijskih vodovodov pa je bila bakteriološko neoporečna. Po končani epidemiji je bila vojaška bolnišnica v Idriji ukinjena.⁵³

Z ukinitvijo vojaške bolnišnice je bil tudi dr. Kota premeščen iz Idrije in Papež je spet ostal sam. Rudniška direkcija je zaprosila pristojno ministrstvo, da bi se Kota vrnil v Idrijo⁵⁴ in v aprilu 1918 je bil res imenovan za pomožnega rudniškega zdravnika.⁵⁵ 21. decembra 1917 so Papežu podelili službeni naziv rudniškega nadzdravnika.⁵⁶

Zaradi visokega števila tuberkuloznih bolnikov v Idriji je ministrstvo za javna dela 4. oktobra 1918 naročilo rudniški upravi, naj v sporazumu z deželno vlado poskrbi, da se v Idriji ustanovi zdravilišče za tuberkulozne bolnike. Dr. Papež je s tem v zvezi poročal, da iz higienskih in klimatskih razlogov ni primerna namestitev take ustanove v mestu Idriji, pač pa naj bi se zgradila v ta namen stavba za kakih 100 bolnikov v idrijski okolici, morda v Ledinah.⁵⁷ Zamisel se je uresničila šele leta 1931, ko je bil v Idriji odprt sanatorij za tuberkulozne bolnike.⁵⁸

Po razpadu avstroogrske monarhije ob koncu leta 1918 in po italijanski zasedbi Idrije je dr. Papež ostal rudniški zdravnik, službo področnega-okrajnega zdravnika pa je spet prevzel demobilizirani dr. Branko Žižek.⁵⁹ Dr. Kota je konec leta 1918 odšel iz Idrije in nato sporočil rudniški upravi, da se odpoveduje službi v Idriji, ker se je zaposlil na Ogrskem.⁶⁰

V letih 1918 in 1919 je po vsem svetu razsajala gripa, ki so jo imenovali »španska« in je zanjo umrlo okoli 20 milijonov ljudi. Tudi Idrije ni obšla; zbolelo je 65 aktivnih rudniških delavcev, tj. okoli 4,8% zaposlenih.⁶¹ V teh letih je bilo tudi nekaj primerov griže.⁶² V bližini Idrije so leta 1919 ugotovili nekaj primerov koz in spet je bilo cepljeno vse mestno prebivalstvo.⁶³

Leta 1920 je dr. Papež prišel v spor z rudniškimi delavci, ki so se pritožili, češ da niso zadovoljni z njegovimi postopki v ordinaciji. Kaj več o tem sporu nam ni znanega.⁶⁴

V februarju 1921 je dr. Žižek zapustil Idrijo in Papež je spet ostal sam za vse zdravniško delo na idrijskem območju. Idrijsko županstvo je poročalo nadrejeni oblasti v Gorico, da ima Papež zadosti opravka z zdravljenjem rudniških zavarovancev in je zato zdravniška oskrba v Idriji in okoliških občinah pomanjkljiva.⁶⁵ Generalni komisariat za Julijsko Benečijo je odklonil predlog rudniške uprave, da bi se v Idriji nastavil še en rudniški zdravnik. Zato je dr. Papež na seji načelstva bratovske skladnice dne 16. aprila 1921 zahteval, da se v zapis-

nik vnese njegova pripomba v zvezi s kadrovskim problemom idrijske zdravstvene službe. Izjavil je, da odklanja odgovornost za kakršnokoli nesrečo, ki bi se lahko zgodila zaradi pomanjkanja zdravniške ali babiške pomoči.⁶⁶ Istega meseca je idrijski občinski urad spet poročal nadrejeni oblasti, da je v Idriji en sam zdravnik, in sicer dr. Papež, ki pa da je pri prebivalstvu nepriljubljen, ne opravlja dobro svojega dela in so zlasti rudarji z njim nezadovoljni.⁶⁷ Nekateri rudniški zavarovanci so mu očitali, da se preveč ukvarja s privatnimi pacienti,⁶⁸ vendar je Papež ta očitek energično zavrnil in sporočil rudniški upravi, da bolnim rudarjem posveča dovolj časa in »od zdravnika absolutno ni mogoče več zahtevati, kakor zmore.«⁶⁹

V juliju 1921 je Papež dobil 14 dni dopusta.⁷⁰ V tem času ga je nadomeščal dr. Pietro Addobaldi.⁷¹

V avgustu 1921 je bil Papež dokončno delovno razbremenjen, ko je bil za področnega-okrajnega zdravnika imenovan dr. Giovanni Porchia,⁷² ki pa v Idriji ni dolgo ostal. Leta 1922 je bil območni zdravnik že dr. Renato Schemitz.⁷³

Ponižujoča in kruta kritika Papeževega zdravniškega delovanja, kakršno je dal občinski urad v Idriji in sem jo zgoraj navedel, preseneča in je dr. Papež po toliko letih delovnih preobremenitev prav gotovo ni zaslužil. Po Žižkovem odhodu je moral oskrbovati področje z okoli 14.000 prebivalci,⁷⁴ razen tega pa je opravljal tudi zobozdravstvene storitve.⁷⁵

Iz kvalifikacijskih spričeval, ki jih je rudniška uprava v času od 1913–1920 letno izdajala, je razvidno, da je bil Papež za strokovno izobrazbo, sposobnost, odnos do bolnikov, uporabnost in vedenje vedno »prav dobro« ocenjen, le za pridnost je nekajkrat dobil oceno »dobro«. V spričevalu za leto 1916 je bilo izrecno omenjeno, da se mora, ker je edini zdravnik v Idriji, nadpoprečno truditi, da svoje delo opravi.⁷⁶ Na predlog rudniške uprave je leta 1921 napredoval v VIII/2 službeni razred z veljavnostjo od 10. marca 1920,⁷⁷ leta 1922 pa v VII. službeni razred s plačo 4800 lir in aktivitetnim dodatkom 805 lir.⁷⁸ Leta 1922 je rudniško ravnateljstvo ovrednotilo njegovo zdravniško dejavnost z oceno »prav dobro«, s pristavkom, da že toliko obvlada italijanščino, da jo lahko uporablja pri svojem zdravniškem delu.⁷⁹

Kaže, da se Papež v novih razmerah po italijanski zasedbi v Idriji ni več dobro počutil, prav gotovo pa so ga prizadele tudi posplošene in nedvomno pristranske obtožbe s strani občinskega urada. Tako se je že leta 1921 ukvarjal z mislijo, da bi Idrijo zapustil.⁸⁰ Leta 1922 se je govorilo, da bo šel v pokoj,⁸¹ vendar se je potem zgodilo drugače.

V nasprotju z negativno oceno idrijskih občinskih organov so pričevanja starejših Idrijčanov, ki se Papeža še spominjajo, bodisi da so ga osebno poznali ali pa so o njem slišali od njegovih sodobnikov. Po njihovih izjavah Papež v Idriji ni bil nepriljubljen, temveč nasprotno – spoštovan in upoštevan zdravnik. Bil pa je v občevanju z bolniki malo robot, kako pač

marsikateri naš zdravniški original iz preteklih časov, in se je morda zato nekaterim pacientom res tudi zameril.

Papež je bil med svojim bivanjem v Idriji tudi družbeno aktiven in je veljal za priljubljenega družabnika. Deloval je v Sokolskem društvu, ukvarjal se je tudi, kakor je omenjeno že uvodoma, s fotoamaterstvom. Idrijčani so si v zvezi z njegovim priimkom izmislili tudi nekaj šal. Tako so hišo v današnji Kosovelovi ulici, kjer je stanoval, poimenovali kar »Vatikan«. ⁸² Šalili so se tudi, češ da je Idrija več kot Rim, kajti v Rimu imajo samo papeža, v Idriji pa »doktorja Papeža«. ⁸³

Nedvomno tudi italijanske politične oblasti Papežu, zaradi njegovega narodnjaškega prepričanja, niso bile naklonjene. Komisariat idrijskega rudnika je 20. junija 1923 naročil rudniški upravi, naj dr. Papeža zasliši v zvezi z nekim člankom, ki je bil 17. junija 1923 objavljen v ljubljanskem časopisu Slovenski narod. ⁸⁴ Papež je v posebnem dopisu upravi pojasnil, da o tem članku nič ne ve, in izjavil, da namerava brez prisile sprejeti italijansko državljanstvo in ostati kot rudniški zdravnik v Idriji. ⁸⁵

28. septembra 1923 je kraljevska korporacija rudnikov na tržaškem območju dobila obvestilo, da je notranje ministrstvo odklonilo Papeževo prošnjo za italijansko državljanstvo, s čimer se mu odpoveduje služba rudniškega zdravnika v Idriji. Naročeno je bilo, da njegovo delovno mesto prevzame dr. Renato Schemitz. ⁸⁶

Po skoraj osemnajstih letih službovanja v Idriji, ki je bilo zlasti naporno v letih med prvo svetovno vojno in po njej, je moral Papež Idrijo na silo zapustiti. Po odhodu iz Idrije se je zaposlil v Logatcu, kjer je postal višji okrajni zdravnik ali »sreski sanitarni referent«. ⁸⁷ Umrli je 31. marca 1948 v Ljubljani ⁸⁸ in je torej lani minilo 40 let od njegove smrti.

Viri in literatura:

Arhivski podatki so iz sklada arhiva RŽS (RA) in Občine Idrija (OA), ki sta deponirana pri Oddelku zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji. Dva podatka sta iz župnijskega arhiva (ŽA) v Idriji.

1. Pfeifer J., Zgodovina idrijskega zdravstva, 1889. – 2. RA, Fasc. Bergdirektionsakten (BDA), 1896, 1668. – 3. Keser S., Rast in gibanje prebivalstva mesta Idrije v razdobju 1854–1953, Idrijski razgledi, IV, 1959, 10. – 4. ŽA, Mrliška knjiga X, 1891–1907. – 5. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zv., Ljubljana 1971, 103 (Vogelnik D.). – 6. Pfeifer J., o. c. – 7. RA, Fasc.

BDA, 1899, 3136. – 8. RA, Fasc. Zdravniki, nacelniki, babice (ZRB), ured. Bezeg, 144 V – 1910. – 9. RA, Fasc. BDA, 1909, 1514. – 10. RA, Fasc. ZRB, neoštevilčen akt z dne 14. dec. 1904. – 11. ibid., V 292–1905. – 12. RA, ZRB, V 183 – 1926; OA, Fasc. Zdravstvo 1860–1945, 1073/37 – 1920. – 13. RA, Fasc. ZRB, 87 V – 1905. – 14. RA, Fasc. Zdravstvo, ured. Bezeg, 2079–1906. – 15. ibid., 2080 – 1906. – 16. RA, Fasc. ZRB, 85 V – 1907. – 17. RA, Fasc. BDA, 1908, 1191. – 18. ibid., 4315. – 19. RA, BDA, 1909, 5241. – 20. ibid., 5214. – 21. RA, Repertorium 1909–1911, I – 21. – 22. RA, Fasc. ZRB, V 89 – 1910. – 23. ibid., 144 V – 1910. – 24. ibid. – 25. ibid., 171 V – 1910. – 26. RA, Fasc. BDA, 1911–1965. – 27. RA, Fasc. ZRB, ad 161 V – 1911. – 28. ibid. – 29. ibid., 161 – 2 V – 1911. – 30. Arko M., Zgodovina Idrije, Gorica 1930, 100. – 31. OA, Fasc. Zdravstvo 1860–1945, 1073/32. – 32. Keser S., o. c., 10. – 33. ŽA, Mrliška knjiga XI, 1908–1936. – 34. RA, Fasc. Zdravstvo, 3952 – 1912. 35. RA, Fasc. Krankheitsstatistik, Statistično poročilo za leto 1913. – 36. RA, Fasc. Zdravstvo, ad 2275–1909, 1765 – 1910, neoštevilčen akt z dne 14. febr. 1910, 395 – 1912; fasc. Krankheitsstatistik, Stat. poročila 1900–1919. – 37. RA, Fasc. BDA, 1913, 1632. – 38. RA, Fasc. ZRB, 1311–1914. – 39. ibid., 993–1914. – 40. RA, Fasc. BDA, 1914, 6082. – 41. ibid., 6255. – 42. RA, Repertorium 1905–1917, S-12. – 43. RA, Fasc. BDA, 1915, 5926. – 44. Mohorič I., Rudnik živega srebra Idrija, Idrija 1960, 295–302. – 45. RA, Fasc. Krankheitsstatistik, Stat. poročilo za 1917 in 1918. – 46. RA, Fasc. Zdravstvo, 5533/5 – 1914; OA, Fasc. zdravstvo 1960–1945, 2512–1914. – 47. RA, Fasc. BDA, 1917, 3520, 4706. – 48. RA, Fasc. BDA, 1916, 1370. – 49. RA, Fasc. BDA, 1917, 4813. – 50. ibid., 5513. – 51. RA, Fasc. ZRB, 7806 – 1917. – 52. RA, Fasc. BDA, 1917, 6957. – 53. RA, Fasc. Zdravstvo, 7901 – 1917. – 54. RA, Fasc. BDA, 1917, 7806, 8245. – 55. RA, Fasc. ZRB, 2437 – 1918, 5877 – 1918. – 56. RA, Fasc. BDA, 1917, 8759. – 57. RA, Fasc. BDA, 1918, 6533. – 58. Majnik S., Obolenja in nezgode pri idrijskem rudniku, Idr. razgledi, XX, 1975, 22. – 59. OA, Fasc. Zdravstvo 1960 – 1945, 1073/32. – 1920. – 60. OA, Indice 1. 11. 1918 – 31. 12. 1919, K-4. – 61. RA, Fasc. Krankheitsstatistik, Stat. poročila za 1918 in 1919. – 62. OA, Fasc. Zdravstvo 1960 – 1945, 2294 – 1919. – 63. RA, Fasc. BDA, 1919, 219. – 64. RA, Indice 1920 – 1922, P-21. – 65. OA, Fasc. Zdravstvo 1960 – 1945, 325 – 1921. – 66. ibid., 753 – 1921. – 67. ibid., 705 – 1921. – 68. RA, Fasc. BDA, 1921, 2400. – 69. ibid., 2495. – 70. ibid., 1551, 1664, 1841. – 71. ibid., 1841, 2055. – 72. OA, Fasc. Zdravstvo 1860 – 1945, 479 – 1921. – 73. ibid., neoštevilčen akt z dne 28. avg. 1922. – 74. ibid., 325 – 1921. – 75. ibid., 1073/32 – 1920. – 76. RA, Fasc. ZRB, 37 P – 1915, 27 P – 1916, 440 – 1920. – 77. RA, Fasc. BDA, 1921, 2110. – 78. RA, Fasc. ZRB, ad 183 – 1926. – 79. ibid., ad 1525 – 1922. 80. OA, Fasc. Zdravstvo 1860 – 1945, 325 – 1921. – 81. ibid., neoštevilčen akt z dne 28. avg. 1922. – 82. Bezeg K., Doprinosi k zgodovini Idrije, mapa: Zdravstvo, zdravilstvo (tipkopis). – 83. Planinska siratka, Idrija, 11. listopada 1922. – 84. RA, Fasc. Rudniški akti, 1923, 2190. – 85. ibid., 2233. – 86. ibid., 3337. – 87. RA, Fasc. ZRB, 183 – 1926. – 88. Sporočilo matičnega urada občine Krško.

STANKO BLOUDEK — ORIS PORTRETA SLOVITEGA IDRIJČANA

Idrija je bila za Stanka Bloudka mesto največjega pomena ne le zato, ker se je v njej rodil, marveč tudi zaradi odločilnega vpliva, ko se je med češko in slovensko komponento svojih roditeljev opredelil za slovenstvo. Bil je pomemben športnik širokega profila, saj je sam tekmoval, uvajal k nam tudi nove panoge, načrtoval in gradil je športne objekte. Enako pomembna kot športna, je tehnična plat njegove ustvarjalnosti: v pionirskem obdobju letalstva je konstruiral letala, bil je domiseln izumitelj, začetnik avtomobilske industrije pri Slovencih in v Jugoslaviji. Vrh pa je dosegel na področju, kjer je združil obe srani svoje delavnosti in nadarjenosti: na področju smučarskih skokov, kjer je povzročil tolikšne količinske spremembe, da je prišlo do revolucionarnega preskoka in nastanka nove kvalitete, nove športne discipline: letenja na smučeh. Kot njen najpomembnejši začetnik uživa Idrijčan in Slovenec Stanko Bloudek upravičen svetovni sloves.

Rodil se je 11. februarja 1890 očetu Jaroslavu, inženirju rudarstva, ki se je takoj po diplomi na Češkem zaposlil kot adjunkt-jamomerec v rudniku živega srebra v Idriji, in materi Minki, rojeni Lapajne, hčerki trgovca s čipkami, ki se je preselil v Idrijo z Vojskega. Ko je bil Stanko štirileten, je moral njegov oče v novo službo v češke Sudete. Deset let kasneje ga je zadela kap in po njegovi smrti se je vdova lahko bolj zanesla na pomoč svoje kot pa moževe družine, zato se je z otroki vrnila na Slovensko. Na Češkem začeto gimnazijo je Stanko nadaljeval v Kranju in končal leta 1908 v Ljubljani. Gimnazijske ocene, najslabše za fiziko in matematiko, niso nič kazale, da bo kdaj znamenit tehnik. Sicer pa se je po maturi najprej vpisal na praško slikarsko akademijo, a je kmalu spoznal, da se je zmotil, zato je naslednje leto prestopil na strojništvo. Študentska leta je preživel v pomanjkanju, nekaj pomoči je prejemal le od Lapajnetovih iz Idrije in skoraj nič od svojih čeških sorodnikov. V teh razmerah se je moral predčasno zaposliti, to pa ga je tako preusmerilo, da formalno ni nikoli diplomiral. Vendar pa so mu po sposobnostih in delu povsod priznavali inženirski naziv.

Bloudkovo zelo popularno letalsko delo že v prvem letu študija strojništva mu je leta 1911 odprlo pot v letalsko industrijo in tako je postal enaindvajsetletni Bloudek prvi poklicni letalski konstruktor slovenskega rodu. V tem poklicu je ostal tudi vsa leta prve svetovne vojne, po njej pa se je ponovno znašel pred dilemo, kam naj se obrne, v očetovo ali materino domovino. Znova se je opredelil za Slovenijo, in ker v Italiji dodeljeno Idrijo ni maral, se je za stalno naselil v Ljubljani. Najprej si

Stanko Bloudek (1890-1959)

je prizadeval, da bi vzpostavil domačo letalsko industrijo, ko pa v tem ni uspel, je l. 1920 s svakom ustanovil in vzdrževal podjetje za oskrbo zasavskih premogovnikov z lesom. V tem času se je največ ukvarjal z lesnimi transportnimi (žičnice) in obdelovalnimi stroji. Toda podjetje je šlo leta 1923 v stečaj. Bloudek si je pomagal iz dolgov ter do novega podjetja predvsem z drobnim izumiteljstvom. Leta 1934 je ustanovil podjetje za izdelavo avtomobilskih karoserij Avtomontaža, v kateri je deloval kot solastnik in tehnični vodja do vojne. Vsa vojna leta je sodeloval v odporu, po vojni pa se je povsem posvetil športni dejavnosti, v kateri je imelo najpomembnejše mesto njegovo razvojno delo na področju smučarskih skokov in poletov. Sredi živahne dejavnosti je 26. novembra 1959 umrl za srčno boleznijo.

Bloudkovo letalsko delo

Kakor mnogi drugi letalski pionirji in po še dandanes običajni poti je tudi Bloudek vstopil v letalstvo prek modelarstva. K tej dejavnosti so ga spodbudili letalski uspehi bratov Wright, o katerih je prvič bral leta 1906, ko je obiskoval gimnazijo v Ljubljani. Pri gradnji prvega modela ni imel na razpolago nikakršne predloge (načrta ali vsaj skice), zato mu stvar tudi ni uspela. Zagrizel se je v proučevanje ptičjega letenja in anatomije, pri čemer si je pomagal – kot 400 let prej Leonardo da Vinci – s seciranjem. Ko je tako spoznal zgradbo ptičjih kril, je poskusil posnemati njihovo sestavo s tehničnimi sredstvi. Tako je prišel do prvega uspešno letečega modela. Šele po

Racek 1910

tem je videl fotografijo Wrightovega letala, in čeprav je zaradi slikovne perspektive narobe ocenil njegova razmerja, je po tej sliki izdelani model letel še bolje. Ko pa je v časopisu prebral o modelih, katerim zračni vijak vrtil navita guma, je na ta način motoriziral tudi svoj model. Konec 1909 je v Pragi prešel na izdelavo velikega modela, ki se ga je po vzletu oprijel in je na ta način tudi sam nekoliko letel; na pomlad 1910 pa je izdelal in razstavil letalski model, ki je bil pomanjšani posnetek tedaj zelo popularnega Santos-Dumontovega letala Demoiselle. Ta model mu je prinesel naročilo za, po tem vzorniku posneto, prvo motorno letalo lastne konstrukcije.

Od modelov je tako Bloudek najprej prešel na brezmotorno letalo, ki je nastalo na začetku njegovega študija tehnike v Pragi. O tem letalu iz prve polovice 1910 ni natančnejših podatkov, iz parcialnih pa bi bilo mogoče sklepati na podobnost z brezmotorniki, kakršne je poletil 1909 gradil in preskušal začetnik slovenskega brezmotornega letalstva Otmar Kanet v Ormožu. To so bili za današnji čas bolj zmaji kot jadralna letala. Takšnega letalnika se je pilot le oprijemal ali pa je v njem »visel«. Njegove letalne sposobnosti so bile zelo skromne, pa vendar je Bloudkovim prijateljem nekoč uspel nepričakova-

no dolg polet, ki je povzročil padec nevajenega letalca in izgubo letala.

Spodbujen z uspehi večletnega modelarskega dela in po izdelavi brezmotornega letala, se je dvajsetletni Stanko Bloudek lotil gradnje svojega prvega motornega letala. Pri tem se je, kot Edvard Rusjan pri Edi V, zgledoval pri Santos-Dumontovi Demoiselle, najuspešnejšem majhnem enokrillnem letalu tistega časa. Začetek nastajanja tega letala je pri obeh skoraj hkraten in tako je možno domnevati tudi o medsebojnih vplivih Nardin-Rusjan-Bloudek, posebej še, ker se je slednji zadrževal med zimskimi počitnicami v Idriji. Marca 1910 je Bloudek razstavil svoj model po Demoiselle na avtomobilskem sejmu v Pragi. Model je videl dobro situirani dirkač Jan Čer-

Libella 1911

mak, ki je razmišljal o nakupu letala. Namesto tega pa je financiral njegovo izdelavo pri Bloudku in je kupil le motor. Pri izdelavi letala je tudi sam sodeloval, tretji član te skupine pa je bil kolesarski dirkač in mehanik ter Bloudkov sorodnik Jaroslav Potuček. V njegovi delavnici je letalo tudi nastajalo, pri čemer so sodelovali še nekateri drugi obrtniki in Bloudkovi študijski tovariši. Sredi oktobra 1910 so prepeljali sklope letala na letališče v Plzen, kjer so opravili še prekrivanje ogrodja. 19. oktobra so začeli poskuse na letališču in po nekaj dneh so trojici že uspevali do 50 m dolgi poleti. Konec oktobra je zaradi nesoglasij zapustil trojico Potuček. Bloudek pa je vse bolj prepuščal letalski sedež Čermaku. Ta je v začetku decembra že letal kilometer daleč in se dvigal do 50 m visoko. S temi dosežki je postalo malo Bloudkovo letalo, o katerega letalnih sposobnostih so sprva resno dvomili, popularno na plzenskem letališču. Uradnega imena ni imelo, navadno so mu rekli Racek, kar pomeni slovensko galeb, včasih tudi Das – vrag, novejša literatura pa ga povsem samovoljno – ob drugem Bloudkovem motornem letalu Libella – imenuje Libela 1, pravo Libello pa Libela 2. Konec 1. 1910 so to letalo razdejala nesoglasja s Potučkom: Bloudek je snel Čermakov motor, le-

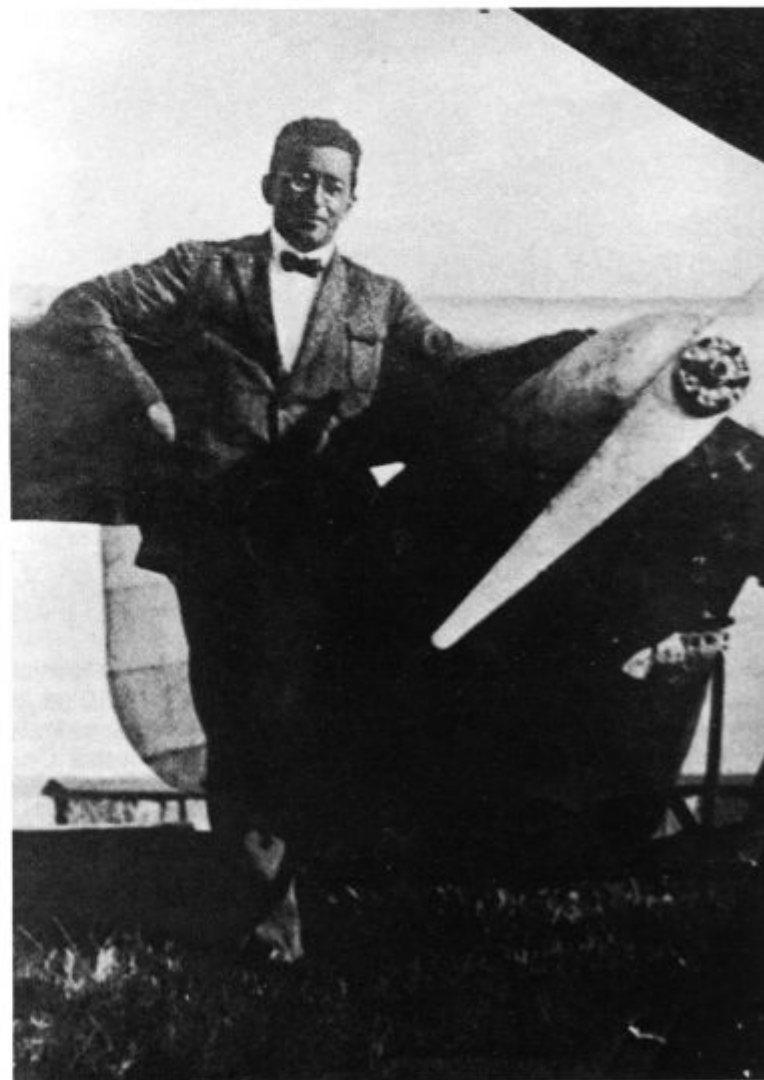
talo brez motorja pa si je prilastil Potuček. Nato je menjalo še nekaj lastnikov, l. 1915 pa so ga razdrli. Češkoslovaška literatura dandanes navaja nadrobno raziskane podatke o tem letalu in piše o njem s priznanjem in spoštovanjem.

Po uspešnem začetku sta se Bloudek in Čermak lotila gradnje novega letala. Načrte je pripravil Bloudek med zimskimi počitnicami 1910/11 v Idriji. Tokrat je bil pri načrtovanju samostojnejši: podobno kot Santos-Dumont enokrilno je zasnoval eno najmanjših dvokrilnih letal na svetu. Izdelava je potekala pri tvrdki bratov Blaha na Dunaju. Čermak je kupil zanj nov motor clement-bayard 32 KM. Maja 1911 je bilo letalo narejeno in Čermak je že po tednu dni letal z njim 300 m visoko ter pristajal z ugasnjenim motorjem. Vse to je bilo treba prikazati pred izpitno komisijo, pred katero je z Libello 7. julija tudi opravil pilotski izpit. Bloudek je skonstruiral še voz za prevoz letala. V vozu je bila tudi priročna delavnica, z dodatnim šotorom pa ga je bilo mogoče hitro spremeniti v hanger z ležiščem za pilota. Vse te priprave so kazale, da Čermak ne namerava letati le v Dunajskem Novem mestu, ampak ga je Bloudek opremil za turnejo. Na Merčepovo povabilo sta Čermak in Bloudek prepeljala Libello v Zagreb, kjer je avgusta in septembra 1911 opravil Čermak okoli 25 uspešnih poletov. 13. avgusta pa je nastopil tudi na sokolskem zletu pred 200.000 gledalci. Bloudek je v Zagrebu sodeloval pri dograditvi in preureditvi Merčepovega letala Sokol, ki ga je skonstruiral in začel graditi že Edvard Rusjan; s tem letalom je po končanih delih poskusil letati tudi Čermak, vendar je češkega pilota motil žiroskopski moment rotativnega motorja in se je zato raje odločil za Libello. Na jesen se je Bloudek vrnil študirat v Prago, Čermak pa je z Libello izvedel zahtevno balkansko turnejo po jugoslovanskih, romunskih, madžarskih in bolgarskih mestih. Novembra 1911 se je vrnil domov, konec 1913 je Libello prodal; propadla je med prvo svetovno vojno. Po ohranjenih načrtih je skušal Bloudek po drugi svetovni vojni zgraditi repliko svojega letala iz pionirskih časov letalstva, toda z delom so odlašali in končno izgubili originalne načrte.

Da bi se rešil iz težavnega gmotnega položaja in bi po uspešnih začetkih lahko nadaljeval z letalskim delom, je proti koncu leta 1911 sprejel mesto konstruktorja pri Igu Etrichu, avstrijskem tekstilnem tovarnarju in proizvajalcu letal češkega rodu, pri katerem sta pred njim delovala že dva slovenska letalska pionirja: Franc Wels in Pavle Podgornik. Kakor prej pri Libelli se je Bloudek tudi zdaj ukvarjal s problemom zaprte pilotske kabine. Najprej je sodeloval pri razvoju slovitega Etrichovega enokrilca taube, nato pa je prešel k njegovi izpeljanki s popolnoma zaprto kabino; tako nastala limousine je bilo eno prvih letal s takšno kabino na svetu. Vendar pa Etrich ni bil delodajalec, ki bi svojim sodelavcem priznaval vsaj avtorstvo, če si je že komercialno prilastil izrabo njihovih zamisli. Prav to je za Welsom in Podgornikom odvrnilo od njega tudi Bloudka. Sredi leta 1913 se je skušal zaposliti pri Merčepu, vendar je ta njegovo ponudbo zavrnil. Bloudek se je zaposlil pri Deutsche Flugzeugwerke v Leipzigu. Preko

Münchna se je potem vrnil na Dunaj, kjer je od izbruha vojne do konca leta 1914 delal pri firmi Thoene in Fiala, nato pa je postal glavni letalski konstruktor v Škodovi podružnici v Dunajskem Novem mestu. Maja 1916 so ga na lastno željo premestili k Ungarische Flugzeugwerke v Budimpešto, kjer je do konca vodil konstrukcijski oddelek in leta 1917 načrtoval tudi helikopter.

Po koncu vojne se je Bloudek vrnil v Ljubljano. Prizadeval si je, da bi iz delavnic ob vojaškem letališču v Šiški – od koder so med boji za severno mejo leta 1919 vzletavala letala za podporo Maistrovih in drugih vojnih akcij – polagoma zrasla slovenska letalska industrija. Vojaške oblasti pa so odločile drugače in Bloudek se je moral podjetniško preusmeriti, z le-

Bloudek s Srako

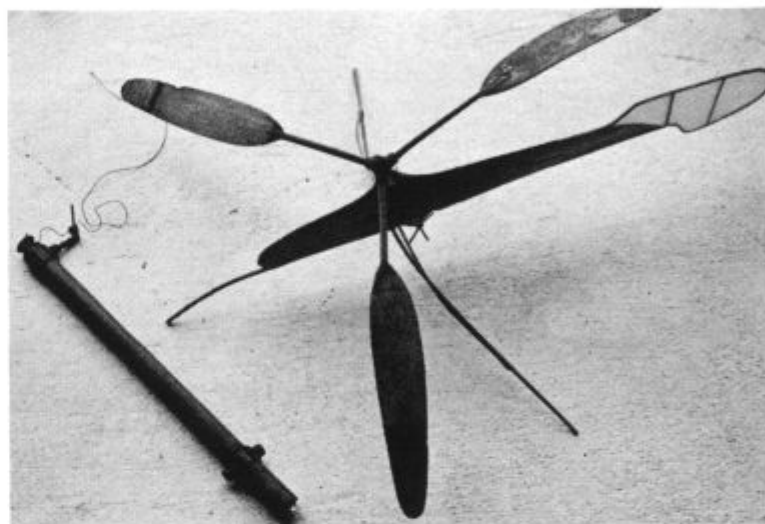
talsko dejavnostjo pa se je lahko ukvarjal le še v klubu Naša krila in privatno. V tej kombinaciji sta nastali še dve njegovi letali. Ko so leta 1923 ljubljanski letalski navdušenci osnovali klub, je začel načrtovati, v naslednjih dveh letih pa je dogradil enokrilno in enosedežno letalo Sraka. V krilo z razponom 11 m je vgradil škatlast nosilec, rep pa je bil sprva originalna kombinacija smernega in višinskega krmila. Prepričan je bil, da bo za pogon tega letala zadostoval šibek motor z zmogljivostjo 13 kW, vendar se je kasneje pokazalo, da je takšen motor vendarle prešibak, poleg tega pa je bil še težak za zaganjanje in nezanesljiv v obratovanju. Tudi po temeljiti predelavi, izvedeni leta 1932, Sraka ni bila dosti uspešnejša. Zato se je Bloudek neposredno po dograditvi prvega povojnega

izvajati, vendar pa je Colnarja zaneslo tkemovanje: letalo se je razbilo, pilot pa se je smrtно ponesrčeil. Po tem se Bloudek ni več lotil načrtovanja novega letala, čeprav je imel beležnice polne idej in risb. Težišče svojih letalskih prizadevanj je prenesel v študij helikopterjev, za katere je domneval, da bodo postali absolutno varne letalne naprave. Vendar pa dlje od modelnih preskusov ni prišel, čeprav je že leta 1932 napovedoval skorajšnjo gradnjo pravega helikopterja. V tem obdobju je svojo vizijo človeškega letenja že prenesel na novo področje, na smučarske skoke, ki so prav po zaslugi Bloudkovih letalskih izkušenj kmalu prerasli v letenje. K ponovnemu ukvarjanju z letalstvom je Bloudka povrnila druga svetovna vojna, ko je poleg mnogih drugih tehničnih

Bloudkov Lojze

letala lotil snovanja naslednjega, ki je doživelo svoj zračni krst leta 1930 in dobilo ime Lojze. Enokrilni športni dvosedežnik je bilo najbolj popolno izmed vseh uresničenih Bloudkovih letal. Pri njegovem načrtovanju je sodeloval z matematičnimi izračuni mladi inženir Anton Kuhelj, kar je pomenilo prelom z dotedanjim pionirskim načinom dela, ki ga je Bloudek domislil v svoj življenjski izrek: narediti, preskusiti, narediti bolje. Novosti so bile tudi v tehnični izvedbi: letvičasto-rebrasti konstrukciji so trdnostno pomagale lupinaste obloge iz vezane plošče. Razpon krila je bil 9,4 m, dolžina trupa 8,8 m, prazno letalo je tehtalo 370 kg in je lahko nosilo še 240 kg. Z motorjem 58,8 kW je dosegalo hitrost blizu 200 km/uro, 1000 m visoko pa se je povzpelo v nekaj več kot 3 minutah. V ljubljanskem klubu so si obetali, da bodo s tem letalom lahko enakovredno tekmovali v mednarodni konkurenci, vendar jim je zmanjkalo sredstev, da bi odpravili začetne pomanjkljivosti. Nekaj teh je ostalo še leta 1934, ko je pilot Janko Colnar nastopil z njim na prestižnem tekmovanju v Zagrebu. Bloudek je dal natančna navodila, česa z Lojzetom še ni dovoljeno

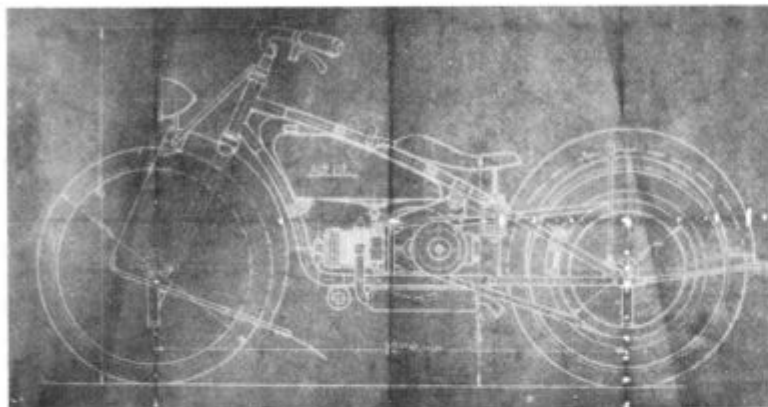
Bloudkov helikopterski model

izumov za potrebe Osvobodilne fronte razmišljal tudi o letalu brez pilota, ki bi poneslo eksploziv do težko dostopnega bojniškega viadukta, in o udarnih partizanskih oddelkih, ki bi prileteli na mesto svoje akcije z brezmotornimi letali – zmaji. Po vojni je Bloudek po svojih močeh in predvsem s svojim vplivom podpiral obnovo slovenskega letalstva in rast domače letalske industrije. Vendar se je kritično zavedal, da mlajša generacija nadgrajuje njegovo predvsem na občutku in praktičnih izkušnjah temelječo pionirsko tradicijo na moderen način: z dosledno teoretično podprtim strokovnim delom, z matematizacijo problemov in rešitev, s skupinskim načinom dela. Zato je leta 1947 tudi zavrnil ponudbo, da bi postal direktor tovarne letal Letov v Ljubljani.

Bloudek in razvoj avtomobilizma

Po neuspelem poskusu vzpostavitve domače letalske industrije neposredno po prvi svetovni vojni je prešel Bloudek na področje avtomobilizma. Že v letih 1919/20 je deloval kot teh-

nični vodja vojaških remontnih delavnic v Ljubljani. Leta 1923 pa je ustanovil lastno podjetje Bloudek in Co. Sprva je izdeloval raznovrstne izdelke po lastnih zamislih in patentih, in je zlasti s slednjimi kar dobro zaslužil, tako da je lahko investiral tudi v druge dejavnosti. Že prvo leto je snoval v svoji delavnici motorno kolo z nenavadnim položajem voznikovih nog ob prednjem kolesu. Leta 1938 je prodal svojo delavnico delničarskemu podjetju Avtomontaža, v katerem je ostal kot družabnik in konstruktor. Podjetje se je kmalu opremilo z modernimi stroji za izdelovanje sprva še lesenih, nato pa kovinskih karoserij. Zlasti pri tovornjakih in avtobusih je tedaj pogosto prihajalo le do nakupa motorja in šasije (seveda pri tujih dobaviteljih, saj domačih ni bilo), karoserije pa so izdelovali do-

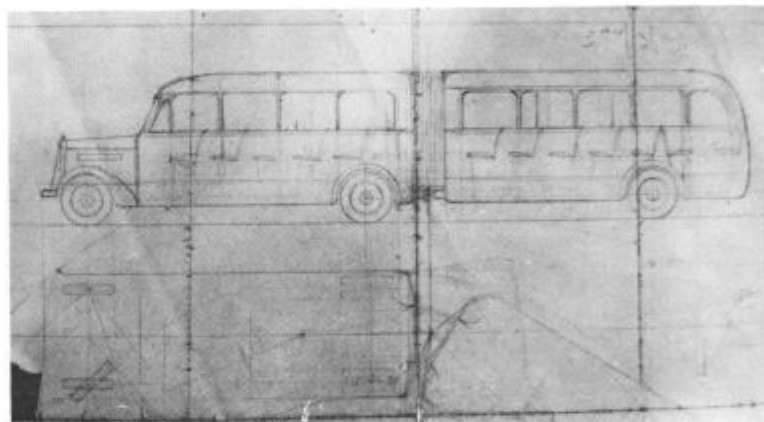

Načrt za motorno kolo 1923

mači mojstri v skladu s potrebami naročnikov, praviloma pa tudi ceneje. Tovrstnih proizvajalcev je bilo tedaj v Sloveniji več, vendar so ostajali večinoma pri pretežno lesenih izdelkih in so zato posegali pretežno na področje tovornih vozil. Bloudek pa je začel prvi v Jugoslaviji proizvajati avtobusne karoserije iz tenke jeklene pločevine in je tudi vzgojil prve mojstre za takšno delo. Njegovo podjetje je vzdrževalo tudi avtobusni promet med Ljubljano in Sušakom ter mestni avtobusni promet v samem Sušaku. Leta 1939 je imelo zaposlenih 10 delavcev in 3 uradnike, tega leta pa je preraslo v podjetje za izdelavo patentiranih jeklenih karoserij Avtomontaža d. d. z glavnico 1 milijon din, že naslednje leto je glavnico podvojilo in leta 1939 je zaposlovalo okoli 50 delavcev ter 10 tehnikov in uradnikov. To je bilo v Sloveniji in tudi vsej Jugoslaviji prvo in pred drugo svetovno vojno pri nas tudi edino tovrstno podjetje. Bloudek je ostal njegov družabnik in glavni konstruktor vse do leta 1941. Podjetje si je s kvalitetnimi izdelki v kratkem času pridobilo v krogih avtobusnih prevoznikov najboljši sloves. Kompletno avtobuse je dobavljalo v vse kraje Jugoslavije, tako je z njimi opremilo tudi podjetje za mestni promet v Beogradu. Pri tem je imelo izključno pravico za prodajo Magirus-Deutz-Dieslovih tovornih in avtobusnih šasij v zahodni polovici Jugoslavije. Avtomontaža je imela proizvodne pro-

store v Kamniški ulici 25, poslovne pa v Pražakovi 13 v Ljubljani. Po vojni in nacionalizaciji je podjetje nadaljevalo z delom in se je na osnovi Bloudekove tradicije razvilo v velikega in modernega proizvajalca avtobusnih in drugih avtomobilskih karoserij, ohranilo pa je prvotno ime.

Leta 1936 je nastal po Bloudekovi načrtih prvi slovenski avtomobil, simbolično poimenovan Triglav. Na DKW šasijo z motorjem istega proizvajalca je Bloudek postavil originalno štirisedežno karoserijo z dvojimi vrati in zložljivo platneno streho. Izdelali so nekaj primerkov tega avtomobila, Bloudek pa je na tem področju snoval dalje. Vztrjal je pri načrtovanju poceni in zato množično dostopnega vozila. Da bi ga čimbolj pocenil, je sklenil odpraviti diferencial na zadnji osi in je načrtoval tri-

Eden izmed Bloudekovih avtobusov

kolesni avtomobil, vendar pa do njegove izdelave tik pred drugo svetovno vojno ni prišlo. Ohranili so se tudi Bloudekovi načrti, na katerih so glavni orisi avtomobilske zunanosti nenavadno podobni sočasno nastalemu volkswagnu.

Bloudek je poimenoval Triglav tudi svoje prve avtobuse, tako že karoserijo, ki jo je postavil leta 1935 na šasijo Henschel-Diesel 65 KM in je imela 27 sedežev. V naslednjih letih so se njegovi avtobusi modernizirali in specializirali za mestno ali medmestno vožnjo. Originalne karoserije so v Avtomontaži postavljali zlasti na šasije proizvajalcev Magirus in Mercedes. Leta 1938 je Bloudek že načrtoval mestne avtobuse s sklopljivimi vrati, štirisodna (!) toga vozila za mestni promet, pa tudi trisosna z zglobom nad osjo v sredini. Leta 1940 je zasnoval na šasiji Stanga iz Padove moderen trolejbus s 24 sedeži in 30 stojišči, kakršen bi še danes lahko vozil po naših mestih, ne da bi se mu preveč poznala letnica nastanka. Mnoge napredne Bloudekove konstrukcijske zamisli so doživele svojo uresničitev šele v povojnem obdobju. Tako se Bloudek s svojim inovativnim delom v tridesetih letih pridružuje svojim predhodnikom na področju kreativnega avtomobilizma: Codelliju, Pu(c)hu, Peternelju. Od vseh ima največ zaslug za razvoj slovenske povojne avtomobilske industrije.

Bloudek kot športnik

Bloudek je bil že od mladega vsestranski športnik, tako po raznovrstnih panogah, s katerimi se je ukvarjal, kot tudi po ravneh ukvarjanja, od lastne tekmovalne in rekreativne aktivnosti preko trenerskega in organizacijskega dela do načrtovanja in gradnje športnih objektov. Bil je med prvimi slovenskimi nogometaši, slovenski prvak v metanju diska, jugoslovanski prvak v umetnostnem drsanju, član jugoslovanske olimpijske reprezentance 1928 itn. Do poznih let se je ukvarjal z rekreativnim športom, zlasti kolesarstvom ter planinarjenjem, in je tako vzdrževal svojo srčno bolezen na ravni, da se je celo njegovim najbližjim razkrila šele ob njegovi smrti.

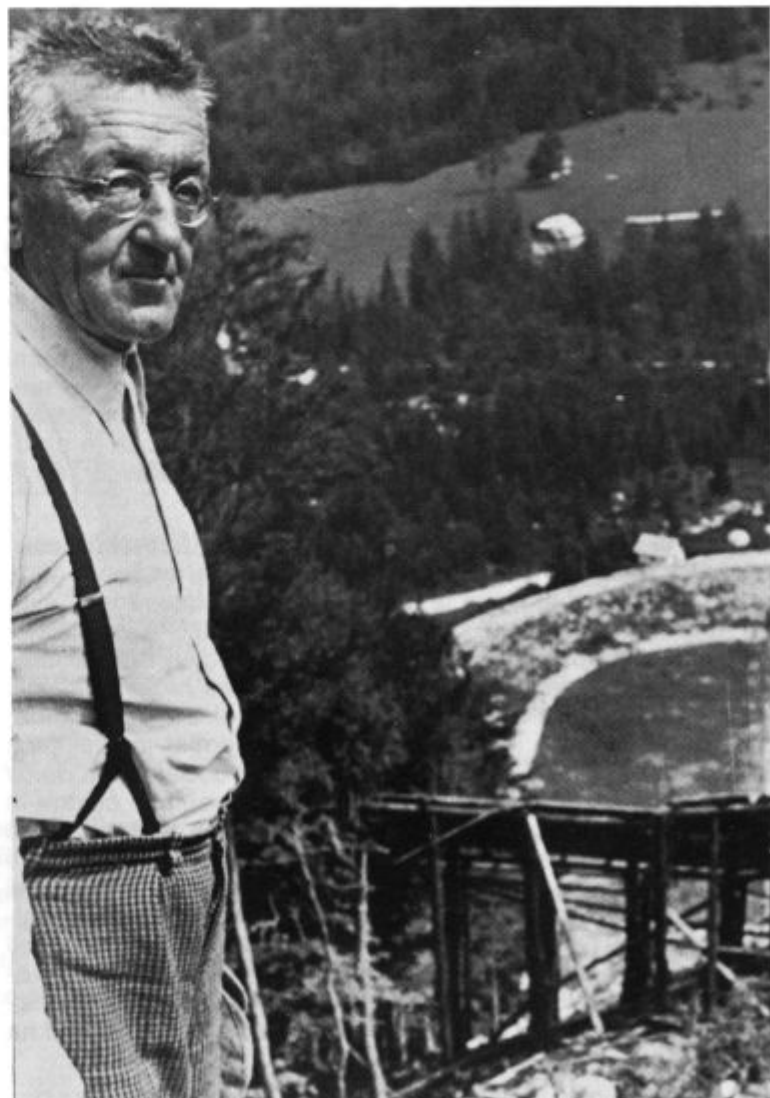
Prvi slovenski osebni avtomobil Triglav

Uvedel je celo vrsto dotlej pri nas neznanih ali malo gojenih športov: tovrstne zasluge ima v mnogih atletskih disciplinah, vodnih in zimskih športih ter športnih igrah. Bil je med soustanovitelji prvega slovenskega nogometnega kluba Hermes (1909), v obdobju med dvema vojnama pa je bil vsa leta vodilni funkcionar pri športnem društvu Ilirija v Ljubljani. Mnoge teh dejavnosti je omogočil s pripomočki in športnimi objekti, ki jih ni le sam konstruiral, marveč je pogosto tudi financiral njihovo izdelavo. Dokajšnje dohodke mu je prinašala izumiteljska in podjetniška dejavnost, vendar si ni kopičil osebne materialnega standarda, marveč je vlagal v skupno družbeno korist, največ v razvoj tekmovalnega in rekreativnega športa. Tako je za Ilirijo zgradil prvo moderno nogometno igrišče v Sloveniji, atletski stadion, igrišča za tenis, drsališče in olimpijski plavalni bazen. Vendar se njegova načrtovalska in graditeljska dejavnost ni omejevala le na klubske športne objekte, marveč je obsegala vso Slovenijo in segala tudi preko njenih meja. Večkrat je za športno dejavnost načrtoval cele prostorske komplekse (Ljubljana, Planica), športne parke (Kodeljevo, Jesenice, Celje), stadione, tekališča, igrišča, vadišča, dvorane in telovadne domove, kopališča in bazene (v Ljubljani olimpijskega in zimskega), stolpe in skakalnica za

skoje v vodo, tribune, razne pomožne športne objekte itn. Po vojni je bil predsednik republiškega odbora za telesno vzgojo, vodja projektivnega biroja Športne zveze Slovenije in od 1948 član Mednarodnega olimpijskega komiteja. Najvišje slovensko priznanje za telesnokulturno delo so poimenovali po Bloudku.

Bloudek kot pionir letenja na smučeh

Pogosto vprašanje, ali se je Bloudek ukvarjal prej s problematiko smučarskih skokov ali z letalstvom, je naposled razrešeno: letalstvo je bilo prej, saj se je ukvarjal z modelarstvom leta 1912, ko je že izdelal jadralno letalo in prvi motorni letali

Planiške skakalnice, desno Bloudkova 80 in 120 m skakalnica

ter se je že profesionaliziral kot letalski konstruktor. To leto je izdelal krila, ki si jih je pritržil na roki in glavo, tako opremljen pa je poskušal skočiti. Sicer pa so tedanji letalski pionirji radi uporabljali zasneženi teren za vzletenje in pristajanje letal na smučeh, tako da so bili tovrstni zgledi in spodbude Bloudku pri roki. Njegovo veliko obdobje na področju skakanja in letenja s smučmi se je začelo sredi 30. let, ko se je prenehal ukvarjati z letalstvom in je največji del svoje ustvarjalnosti prenesel na sneg.

Smučarski skoki so se začeli v Sloveniji neposredno po prvi svetovni vojni, ne da bi Bloudek kazal zanje večje zanimanje vse do začetka tridesetih let, ko je bil nosilec akcije za razvoj Planice v slovensko zimskošportno središče. V ta namen je začel načrtovati planiške skakalnice – njegov najstarejši ohranjeni načrt te vrste nosi letnico 1931 – in tako se je ta kraj prav po njegovi zaslugi razvil v rojstni kraj smučarskih poletov in v enega najbolj znanih središč belega športa na svetu. Bloudek je hitro spoznal, da gre tako pri letenju z letali kot pri smučarskih slokih – poletih za isti problem: za letečega človeka, čeprav temu v prvem primeru pomaga tehnološko visoko razvita letalna naprava, v drugem pa je – poleg skakalčevih psihofizičnih lastnosti in sposobnosti – vse odvisno predvsem od skakalnice, ki naj mu na zaletišču in odskočnem mostu podeli takšno hitrost in smer, da bo let po zraku kar najdaljši, najlepši in najvarnejši, ostali del skakalnice po snegu pa čim ugodnejši za sklepní del skoka. Potem ko je opustil letalsko delo, je v naslednjem četrletju prav na področju smučarskih skokov dosegel svoj življenjski vrhunec: po njegovih načrtih je nastalo ne le okoli sto skakalnic in številni objekti, ki so njegove skakalnice posnemali, ampak je omogočil skakalnemu športu tudi preskok v novo kakovost, novo športno disciplino: v polete na smučeh.

V času Bloudkovih začetkov na tem področju so smučarski skakalci izrabljali le majhen del potencialnih možnosti tega športa. V naslednjih letih je Bloudek z izpopolnjevanjem svojih naprav omogočal skakalcem vse daljše skoke, pri čemer nikakor ni zadostovalo le povečevanje njihovih razsežnosti, marveč je bilo predvsem potrebno oblikovati profil skakalnic tako, da je ta potekal čim bolj usklajeno s skakalčevim gibanjem. V ta namen je Bloudek izpopolnil dotlej uveljavljene kombinacije iz delov premice in krožnice z dodajanjem delov parabol, klotoid in drugih krivulj, tedaj že znanih iz cestne in tirnične gradnje. Toda tam so bile postavljene takšne rešitve v pretežno vodoravno ravnino, Bloudek pa jih je prenesel v navpično ravnino. Prav v tem je njegova največja zasluga, ki je v nadaljnjem razvoju omogočila neslutene dosežke skakalnega športa. Temu so pred Bloudkovim posegom postavljali mejo pri 70 m, toda v Planici so skalanci že leta 1934 preskočili 80 m, dve leti kasneje 100 m, tik pred vojno pa so se meji 120 m – ta približno razmejuje skoke od poletov – približali na vsega 2 m.

Druga svetovna vojna je sicer zaustavila nadaljnji razvoj smučarskih skokov, toda Bloudkova inovativnost se po tem

obdobju ni zmanjšala. Leta 1948 je bila planiška velikanka obnovljena in to leto so na njej dosegli nov svetovni rekord: 120 m. Tako se je rodilo letenje na smučeh. Večina nasprotnikov smučarskih poletov je morala priznati, da so na Bloudkovi napravi tudi takšne daljave sorazmerno varne. V naslednjih letih, ko se je dotrajana lesena konstrukcija Bloudkove velike skakalnice podirala, so v Obersdorfu (ZRN) – v marsičem po Bloudkovih dognanjih – zgradili letalnico, večjo od planiške. Nemčiji je sledila Avstrija s Kulmom, govorilo se je že tudi o novih napravah rekordnih zmogljivosti drugod po svetu. Bloudek si je prizadeval, da bi Planica sprejela izziv in ustrezno povečala svojo letalnico. Na zadnjih poletih, ki jih je še doživel leta 1957 v Planici, je bila največja dosežena daljava 124 m, kar pa ni bil več svetovni rekord. Pred smrtjo je še oblikoval zamisel za napravo prestižnih sposobnosti in poka-

Bloudek do konca ustvarjalen v športu in tehniki

zal v Planici tudi lokacijo, na kateri so jo kasneje nadaljevalci njegovega dela – zlasti brata Gorišek – tudi res zgradili.

Tiha tekma za polet 200 m daleč se nadaljuje, odpori proti novim rekordnim dolžinam pa so znova oživel. Planica je spet v središču tega dogajanja, Bloudkova idealna krivulja pa doživlja nove izpopolnitve. V zadnjih letih se je uveljavil zanjo zelo ustrezen in docela zaslužen naziv: planicoida. To je krivulja skrajno dolgega, pa vendar varnega in lepega človeškega letenja na smučeh. Bloudku gresta priznanje in čast, da je izoblikoval in združil njene temeljne sestavine.

Najvažnejši uporabljeni viri in literatura

Pot k uspehu, Iz življenja slovenskega iznajditelja in športnika, Blaskovnikova mladinska pratika za leto 1933;

A. Kuhelj, inž. Stanko Bloudek, oblikovalec in konstruktor letal, Naši razgledi 1980, št. 1;

D. Stepišnik: Stanko Bloudek, Ljubljana 1971;

S. Lapajne, H polemiki o avtorstvu planiške skakalnice, Tovariš 10, 11. 1971;

Isti, Stanko Bloudek, Idrijski razgledi, Idrija 1972;

B. Leskovec, M. Bergant, A. Hudobivnik: Stanko Bloudek – projektant in graditelj, Ljubljana 1982;

K. Petrovič, Na lističu »Bele krizanteme«, Nova proizvodnja 1985, št. 5–6;

S. Sitar: Letalstvo in Slovenci 1, Ljubljana 1985;

Isti: Leteči ljudje brez kril, Dnevnik 15. 3. 1985;

Isti: Iz Bloudkove tehnične ustvarjalnosti, Nova proizvodnja 1985, št. 5–6;

D. Ulaga, S. Sitar, Bloudek Stanko, Enciklopedija Slovenije 1, Ljubljana 1987;

S. Sitar, Razvoj prometa na Slovenskem III – Motorizacija med dvema vojnama, Življenje in tehnika 1988, št. 3;

Isti, Bloudkov leteči človek, Dnevnik 19. 3. 1988.

Tomo Brejca okoli leta 1930 v Avstriji

OKROGLA MIZA O ŽIVLJENJU IN DELU REVOLUCIONARJA TOMA BREJCA-PAVLETA

17. junija 1988 so občinski svet ZSS Kranj, Gorenjski muzej in Delavska univerza Kranj pripravili okroglo mizo o življenju in delu Toma Brejca-Pavleta, revolucionarja, humanista in družbenega delavca. Kljub sedmim prispevkom, ki so bili predstavljeni na okrogli mizi, pa še zdaleč nismo v celoti označili njegove vsestranske osebnosti. Prebrani so bili naslednji referati:

Franc Benedik: *Tomo Brejca – gradbeni in sindikalni delavec, organizator sindikata gradbenih delavcev*

Marjan Drnovšek: *Politično delo Toma Brejca med izseljenci v Franciji (1936–1939); Delavska enotnost, 27. 6. 1988 – 15. 7. 1988.*

Miroslav Stiplovšek: *Pomemben delež Toma Brejca pri organiziranju začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okrožju*

Slavica Plahuta: *Tomo Brejca in NOB na Primorskem*

Ivan Križnar: *Dejavnost Toma Brejca po osvoboditvi*

Lado Pohar: *Tomo Brejca – novinar*

V Idrijskih razgledih bomo v dveh nadaljevanjih objavili vse prispevke z okrogle mize v Kranju, razen prispevka Marjana Drnovška, ki je bil že natisnjen v Delavski enotnosti (27. 6. 1988 – 15. 7. 1988).

Kot uvod v prva dva prispevka objavljamo geslo Tomo Brejc iz prvega zvezka Enciklopedije Slovenije, ki ga je napisal prof. dr. Miroslav Stiplovšek.

BREJC, Tomo-Pavle (Dolenji Novaki, 18. 12. 1904 – Ljubljana, 3. 2. 1964), družbenopolitični delavec. Pred it. fašizmom je emigriral v Jugoslavijo, nato odšel v Avstrijo in tam 1929 postal član KPA. Po vrnitvi v Jugoslavijo so ga 1932 kot člana KP aretirali in zaprli v Sremski Mitrovici. V Ljubljani je organiziral Zvezo gradbinskih delavcev Slovenije in 1936 veliko stavko gradbeniških delavcev; nato so ga oblasti kot it. državljana izgnale. Kot partijski inštruktor je odšel med izseljence v Francijo in nekaj časa urejal Glas izseljencev. Jeseni 1939 se je vrnil v domovino, delal v ilegalni partijski tehniki, bil inštruktor CK KPS v Trbovljah in član sindikalne komisije CK KPS. Po okupaciji 1941 je kot član vojnega komiteja in kasneje PK KPS za Gorenjsko sodeloval pri organiziranju vstaje, neposredno zlasti v kamniškem okrožju. Od pomladi do jeseni 1942 je bil sekretar PK KPS za Slovensko primorje in Trst. Nato so ga ujeli in zaprli v Trstu in Italiji. Po prihodu iz it. zapora februarja 1944 je postal član PK KPS in tajnik pokrajinskega odbora OF za Slovensko primorje, delal v osrednjih telesih NOB, bil urednik Delavske enotnosti, v zadnjem obdobju NOB pa spet deloval v pokrajinskih vodstvih KPS in OF za Slovensko primorje in bil sekretar v Enotnih sindikatih v Trstu. Po osvoboditvi je bil republiški in zvezni poslanec, minister v vladi LRS oz. član IS republiške skupščine. Bil je med ustanovitelji Izseljenske matice in njen predsednik ter glavni urednik Ljudske pravice. Nosilec partizanske spomenice 1941 in reda junaka socialističnega dela.

TOMO BREJC – GRADBENI IN SINDIKALNI DELAVEC, ORGANIZATOR SINDIKATA GRADBENIH DELAVCEV

Delovanje Toma Brejca med gradbinci obsega zelo kratko časovno obdobje dveh let, od prihoda iz zapora v Sremski Mitrovici avgusta leta 1934 do njegovega izгона iz Jugoslavije avgusta 1936. Vendar je to obdobje povezano z bogatim delom, kjer so prišli do izraza vsa Brejčeva notranja moč, znanje in izkušnje, ki si jih je pridobil pri političnem delu, kot tudi s samoizobraževanjem. Ker mu v otroških letih ni bilo dano, da bi se šolal kot številni njegovi vrstniki, je to nadoknadil s samoizobraževanjem, ko je kot tajnik izobraževalnega društva v Novakih zelo veliko bral. V družini je vladalo kulturno ozračje, ki je mladega Brejca vlekel v pridobivanje znanja, prav tako si je pridobil veliko znanja tudi v zaporu.

Tomo Brejc se je leta 1927 preselil v Avstrijo in se zaposlil kot gradbeni delavec. Najprej se je pridružil avstrijski socialdemokratski stranki, nato pa leta 1928 Komunistični partiji Avstrije. Leta 1931 je prišel v Jugoslavijo in se naselil v Ljubljani, vendar so ga tedanje oblasti zaradi komunističnega delovanja že konec leta 1932 obsodile na osemnajst mesecev zapora, ki jih je prestal v Sremski Mitrovici, od koder se je vrnil avgusta 1934. Zaposlil se je kot gradbeni delavec pri gradbeniku Prešernu v Ljubljani in se povezal s partijsko organizacijo. Kot gradbeni delavec je spoznal vse oblike izkoriščanja gradbincev, ki so v času gospodarske krize predstavljali ceno delovno silo, niso imeli svoje strokovne sindikalne organizacije in so bili na milost in nemilost prepuščeni delodajalcem. Kmalu po Brejčevem prihodu iz zapora sta s Tonetom Tomšičem na dveh sestankih izdelala smernice za ustanovitev močne in borbene organizacije sindikata gradbenih delavcev. Smernice, ki so obsegale šest točk, so predvidevale, da bi sindikat gradbenih delavcev glede na pomanjkanje izkušenj pričel z malimi, a uspešnimi akcijami. Po določenih izkušnjah z legalnim političnim in sindikalnim delom pa bi začeli prehajati na večje, organizirane akcije. Na položaj gradbenih delavcev je potrebno stalno opozarjati v časopisju ter doseči, da se bodo tudi gradbeni delavci, čeprav nešolani in nevešči pisanja, stalno izobraževali, da bodo lahko nastopali z argumenti poznavanja delavske zakonodaje. Ob ustanavljanju organizacije gradbenih delavcev se je potrebno naloniti na mednarodne izkušnje proletariata in to organizacijo prežeti z borbenim proletarskim duhom.

Tomo Brejc se je na osnovi teh smernic lotil napornega dela, saj je moral orati ledino. Ob tem pa mu je kot italijanskemu državljanu in bivšemu političnemu zaporniku grozil še izgon

ali pa ponovni zapor, saj se je moral vsako nedeljo zglasiti na policiji.

Kot že omenjeno, se je Brejc zaposlil pri tvrdki Prešeren in se včlanil v Splošni delavski strokovni zvezi Jugoslavije (SDS-ZJ), saj je v skladu s partijsko politiko ta strokovna organizacija delovala še najbolj razredno zavedno. Proučeval je organiziranost gradbenih delavcev in njihov materialni položaj. Gradbeni delavci praktično niso bili organizirani nikjer, dejansko je bil organiziran samo 1% vseh gradbincev. Glede materialnega položaja je ugotovil, da mezde 65% delavcev, zaposlenih pri visokih gradnjah, in 85% delavcev, zaposlenih pri nizkih gradnjah, niso dosegle eksistenčnega minimuma. Tak položaj je bil samo v Ljubljani, v predelih zunaj Ljubljane pa je bil položaj še slabši in mezde še nižje. Na vsa ta dejstva je bilo potrebno opozarjati gradbene delavce in jih prepričati, da bodo le z organizirano strokovno in politično borbo dosegli boljši socialni položaj, ne da bi skrbeli za delo in existenco.

Glede na to, da je prišel Tomo Brejc iz zapora fizično izčrpan in da ga je preganjaški sistem na deloviščih dvojno izčrpaval, je bilo v začetku potrebno obilo potrpežljivosti, da je ostalim sodelavcem dopovedal, da ni nikakršen intelektualec, nenačrten fizičnega dela, ampak bivši politični zapornik in da zaradi tega ni sposoben opravljati normiranega težaškega dela. Kljub temu je že po nekaj tednih dosegel prvi manjši uspeh, ko se je kljub nasprotovanju osebnemu anarhizmu, zavzel za sodelavca, ki so ga aretirali zaradi izpada na gradbišču. Z vednostjo delavske zbornice in SSZ je interveniral, da so ga izpustili, obenem pa dosegel, da so delavcem minimalno povišali mezde. Vendar je bil največji uspeh v tem, da se je ob spoznanju močne organiziranosti kar nekaj delavcev vpisalo v Splošno delavsko strokovno zvezo.

Po končani gradnji je bil Tomo Brejc seveda odpuščen, vendar se je kmalu zaposlil pri podjetju Mavrič, ki je imel zelo dobro izdelan sistem izkoriščanja delovne sile gradbincev. Tudi v tem podjetju je skušal organizirati delavce. V edinem primeru se mu ni posrečilo organizirati delavcev – lumpenproletariata in polkmetov oziroma kmečkih sirot. Zato je tudi sam na kratko obdobje zapadel v individuani anarhizem, lahko bi rekli ludizem. Zelo hitro je bil prestavljen na drugo delovišče, nato pa odpuščen.

Stalno je bil v kontaktu s Splošno delavsko strokovno zvezo in partijsko organizacijo. V jeseni 1934 se je zaposlil pri podjetju Dukič, ki je tedaj gradilo kanalizacijo v Šiški. Prav v tem podjetju je Tomo Brejc dosegel največje uspehe pri organiziranju gradbenih delavcev ter tudi pri razvoju organiziranosti gradbenih delavcev in njihove samostojne organizacije na splošno.

Začetek t. i. mezdne akcije pri Dukiču je sprožil sam podjetnik, ki je nameraval znižati mezde. Ker je bilo to za tedanje razmere veliko gradbeno podjetje in je bil velik del delavcev že organiziranih, je Tomo Brejc s somišljeniki izpeljal indivi-

dualno propagando med delavci s ciljem, da pod vodstvom Splošne delavske strokovne zveze organizirajo sestanek. Na njem so zahtevali ne le ohranitev dotedanjih mezd, ampak tudi zvišanje mezd. Brejc je bil zaradi organizacije tega sestanka aretiran in zaprt 12 ur, vendar je akcija kljub temu uspeła. Podjetje je pristalo na vse pogoje delavcev, ki so med tem pričeli s kratkotrajno stavko. Podporo so dobili tudi pri delavski zbornici, največ od nekdanjega ravnatelja zbornice Jožeta Kopača. Čeprav je Brejc pričakoval, da ga bodo zaradi te akcije odpustili iz podjetja, je bil le premeščen na drugo delovišče, vendar je ohranil stik z delavci, ki so gradili kanalizacijo.

O svojem delu in prvih uspehih je ves čas seznanjal partijsko organizacijo, kjer so tudi sproti analizirali vsa dogajanja. Kljub zelo aktivnemu delovanju je Tomo Brejc obdržal zaposlitev čez zimo 1934/35. V tem času je še z večjim zanosom propagiral vključevanje v strokovne organizacije, branje delavskega časopisja in s tem samoizobraževanje delavcev. Glede na to, da so zime veljale za mrtve gradbene sezone, mu je propaganda zelo uspevala. Ob vsej dejavnosti se je še povezal s posameznimi aktivisti v delavski zbornici, saj je potreboval tudi legalno zaslombo, ki mu je bila kot komunistu in bivšemu kaznjencu še kako potrebna. On sam in tudi novo nastajajoča organizacija sta bila pod stalnim policijskim nadzorstvom, ker še niso bili uradno prijavljeni oziroma registrirani. Pri delu so se naslonili na sindikat lesnih delavcev, ki jim je v času ustanavljanja dal tudi prostore v delavski zbornici, tako da so se gradbinci lahko sestajali vsako soboto popoldan. Kljub vsem prizadevanjem Toma Brejca in njegovih sodelavcev ni uspelo ustanoviti samostojne organizacije gradbincev. Še vse leto 1935 so bili organizirani pri Splošni strokovni zvezi.

Podjetje ga je v novi gradbeni sezoni premeščalo na takšna delovišča, kjer je bilo zaposlenih razmeroma malo delavcev, saj so se bali njegovega vpliva na ljudi. Zaradi zaslombe na delavski zbornici ga niso upali odpustiti. Vedno je našel dovolj časa, da je vzdrževal stike z večino delavcev podjetja Dukič. Prav premeščanje in občasno poostren policijski nadzor sta pripeljala do tega, da so šele v drugi polovici leta 1935 sklicali prvo zborovanje gradbenih delavcev pri Dukiču. V pripravah na zborovanje je Brejc v skladu s sprejetimi smernicami v glasilu Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije »Delavec« napisal nekaj člankov o položaju delavcev – gradbincev s posebnim ozirom na položaj delavcev pri Dukiču. Velja opozoriti na velikanski korak, ki ga je kot gradbeni delavec – težak storil, ko se je s svojim prvim člankom pojavil v strokovnem časopisju. Članek je bil sicer kratek, vendar je bil led prebit. Delavec – gradbincev, ki je na lastni koži preizkušal bedo tedanjih razmer, je opozoril javnost, kar se je v nadaljnjem boju gradbincev nekajkrat obrestovalo, ko se je javno mnenje postavilo na stran tega tako zapostavljenega in izkoriščenega sloja proletariata. Poleg lastne publicistične dejavnosti mu je uspelo pridobiti še nekatere poroče-

valce – socialno čuteče novinarje pri tedanjih časopisih Jutro in Slovenec, da so poročali o silno težki problematiki in stanju gradbenih delavcev. Gradivo za novinarje je v pretežni meri pripravljalo Tomo Brejc.

Na zborovanju Dukičevih delavcev je poleg Jakomina govoril tudi Brejc, ki je delavcem razložil pomen organiziranosti in predlagal pričetek pogajanj s podjetjem za zvišanje mezd. Ker se podjetje ni odzvalo, so izsilili krajšo stavko, ki jim je prinesla nekaj materialnih koristi, a tudi mnogo organizacijskih izkušenj, predvsem pa izkušnjo, da se morajo samostojno organizirati, če želijo uspeti v svoji borbi.

Po tem, do neke mere neuspelem poizkusu, je Tomo Brejc s somišljeniki iz drugih gradbenih podjetij na jesen 1935 pričel z akcijo za ustanavljanje samostojnega sindikata. Povezali so se s sindikatom lesnih delavcev, ki jim je odstopil prostore. Izvolili so odbor, ki je pričel pripravljati ustanovitev samostojnih sindikatov gradbenih delavcev, istočasno pa tudi organiziral večje zborovanje gradbenih delavcev. Tomo Brejc se je povezal tudi s Francem Leskoškom, ki je od takrat dalje pomagal gradbincem kot sindikalni funkcionar. Na tem prvem večjem zborovanju gradbenih delavcev je Tomo Brejc imel prepričevalen in mobilizacijski govor, ki je bil zelo odmeven med delavci, a tudi pri tedanji oblasti. Ta ga je obvestila, da bo izgnan iz države, vendar je bil zaradi posredovanja predsednika delavske zbornice izgon začasno odložen. Pripravljalnemu odboru je uspelo, da so 12. januarja 1936 ustanovili prvo podružnico SGRJ v Ljubljani. Prvi predsednik je bil Šušteršič, tajnik Niko Bricelj, člani odbora pa so bili Tomo Brejc, Rudi Ganziti, Lojze Škosljanc, Lojze Kranjc, Ignac Grgič, Franc Kranjc in Ivan Verbe, kasneje pa so v odbor pritegnili še Ignac Tratarja in Franca Berdajsa. Po ustanovnem zboru ljubljanske podružnice je vse delo pri organiziranosti stavbincev vodil ta odbor. Tomo Brejc je svojo nalogo opravljal profesionalno – njegova naloga je bila razvijati in širiti propagando za sindikat oziroma podružnico SGRJ in priprava zborovanj, na katerih naj bi kar največ delavcev pridobili za vključitev v sindikat gradbincev. Vendar mu je policija na teh zborovanjih kot govorniku prepovedala nastopati. Razmere so bile tako zaostrene, da se prvih zborovanj ni smel niti udeležiti, vendar je na nekaterih le nastopal, a je smel ob policijski kontroli navzoče gradbince le pozdraviti. Ker ni mogel in smel sodelovati na ljubljanskih zborovanjih, se je lotil širšega in uspešnejšega dela. Sodeloval je pri ustanavljanju podružnic SGRJ v ostalih krajih Dravske banovine (Slovenije). Kot sodelavec ljubljanske podzveze je sodeloval pri ustanavljanju podružnic gradbincev, zaposlenih pri gradnji proge Šoštanj – Sevnica, na Jesenicah, v Kranju, Celju, Mariboru in na Ptujju.

To je bila obenem tudi priprava na ustanovitev podzveze gradbenih delavcev za Slovenijo. Kot sindikalni aktivist je s pooblastili partijske organizacije vse naloge opravljal z veliko mero osebne zavesti in brez finančnih povračil. Potoval je z vlakom ali s kolesom, povsod je prepričeval gradbince o nujnosti organiziranja gradbenih delavcev, saj bodo le močni in

enotni lahko uspeli s svojimi zahtevami. Njegovo geslo je bilo: »Kolikor moči – toliko pravice!«

Ob intenzivnem aktivističnem delu zunaj Ljubljane je Tomo Brejc sodeloval tudi pri pripravah za kolektivno pogodbo gradbenih delavcev in se udeležil kongresa Zveze gradbenih delavcev Jugoslavije v Beogradu, kjer je skupno s hrvaškimi tovariši dosegel, da so izvolili nov odbor, ki ga je podpirala tudi partija.

Kot je odbor gradbenih delavcev pričakoval, so podjetniki odbili povečanja plač – mezd gradbenim delavcem, kot je predvidevala kolektivna pogodba. Kazalo je, da bodo vsa polletna prizadevanja odbora uničena, zato je bilo 3. junija 1936 sklicano veliko zborovanje gradbenih delavcev v Ljubljani. Potem, ko so delavci zvedeli, da podjetniki odklanjajo predlog kolektivne pogodbe, so se soglasno odločili za stavko. Na istem zborovanju je bil izvoljen tudi stavkovni odbor, ki je dosegel, da so istega dne na vseh deloviščih ustavili delo. Stavkovni odbor je pošiljal patrolje z namenom, da se stavka razširi tudi po drugih krajih Dravske banovine (Slovenije), kar jim je deloma uspelo v Kranju in Škofji Loki. Organizirana sta bila prehrana in zbiranje pomoči za stavkajoče delavce, takoj pa so se pričela pogajanja med delodajalci in stavkajočimi za sprejem kolektivne pogodbe in prekinitev stavke. Po devetih dneh je bil sklenjen t. i. ljubljanski sporazum – kolektivna pogodba o mezdah gradbenih delavcev, ki so jo sprejeli vsi ljubljanski podjetniki. Uspeh, ki ga je dosegla ljubljanska podružnica SGRJ, pa je bil le delen ali bolje rečeno polovičen, saj bi ga bilo potrebno izpeljati na področju celotne Dravske banovine. Odbor ljubljanske podružnice je šel v zelo energično akcijo, da bi določbe t. i. ljubljanskega sporazuma uveljavili v vseh večjih krajih, kjer so že delovale podružnice, kjer jih pa še ni bilo, naj bi se ustanovile in uveljavile ljubljanski sporazum. Po dosegu sporazuma pri ljubljanskih gradbenih podjetjih je Tomo Brejc, čeprav je bil po ljubljanski stavki dva dni zaprt, takoj pričel akcijo, da se ta sporazum uveljavi v celotni Dravski banovini.

Že v času ljubljanske stavke se je pričelo mezdno gibanje v Kranju, ki je ob podpori ljubljanske podružnice v celoti uspelo. (Med vodilnimi organizatorji tedanjih gradbincev sta bila kasnejša prvoborca Alojz Hrovat in Tone Nartnik.) Tomo Brejc se je osebno angažiral in sodeloval pri pogajanjih, saj je kot soavtor t. i. ljubljanskih sporazumov in kot gradbinec najbolj poznal vsebino te pogodbe. Glede na uspeh ljubljanske stavke so bili tudi v Kranju zelo hitro izpeljani vsi dogovori s podjetniki. Večji problem je imela ljubljanska podružnica v Celju, saj je Tomo Brejc ocenil, da je bil tam edini primer, ko stavkajoči zaradi slabe organiziranosti in popustljivosti niso uspeli.

Kljub grožnjam policije o izgonu iz Jugoslavije se je Tomo Brejc dosledno držal pred dvema letoma sprejetih smernic in aktivistično deloval na celotnem področju Dravske banovine. Če se sam ni mogel udeležiti zborovanj gradbenih delavcev, kot npr. na Jesenicah in v Celju, so bili na teh zborovanjih in pripravah na stavke prisotni člani ljubljanske podružnice SGRJ. V stavkovnem valu gradbincev poleti 1936 je potrebno posebej poudariti velik delež Toma Brejca. S svojo avtoriteto, poznavanjem zakonodaje, z veliko mero političnega posluha in humanističnega odnosa tako do delavcev kot do dela, a neizprosno do sebe ob nalogah, ki jih je sprejel kot sindikalni in partijski delavec je sodeloval pri organizaciji in vodenju stavke gradbenih delavcev pri gradnji proge Šentjanž – Sevnica. Najnižja plast delavcev na tej progi – neosveščena, polpismena združba, ki jim je bilo to delo le premostitveni zaslužek, je sledila njegovim mislim in pobudam, ki so nazadnje pripeljale do uspešnega konca stavke in sprejema t. i. ljubljanskega sporazuma, ki je veljal kot kolektivna pogodba.

Daleč največji dosežek Toma Brejca pomeni vodenje stavke gradbenih delavcev v Murski Soboti, predvsem pa zelo uspešna pogajanja s tamkajšnjimi delodajalci, saj je bilo stanje gradbincev, kot se sam spominja, v Murski Soboti najbolj žalostno in so bili tudi najbolj izkoriščani. Prav pri stavki gradbincev v Prekmurju je zastavil vse sile in izkušnje, ki jih je imel pa tudi vso sindikalno avtoriteto, da mu je uspelo streti lokalne oblastnike in zagotoviti normalne socialne in ekonomske pogoje za delo gradbincev.

Zelo izpostavljeni nastopi Toma Brejca v Murski Soboti in drugih krajih, ko je dosledno vztrajal pri zahtevah gradbenih delavcev, so dokončno zapečatili njegovo usodo v Jugoslaviji, saj je bil po prihodu iz Murske Sobote 18. avgusta 1936 za vedno izgnan iz Jugoslavije. Odlok je podpisal minister za notranje zadeve.

Viri in literatura:

Tomo Brejc, Nastanek in razvoj Zveze gradbenih delavcev Slovenije 1934–1936, arhiv IZGD

Rudi Ganziti, Zveza gradbenih delavcev Jugoslavije – podzveža za Slovenijo v obdobju 1936 – 1940, Arhiv Slovenije

A. Tomič, Delo v SGRJ – podzveža za Slovenijo v obdobju od aprila 1936 do 1940, Arhiv Slovenije fasc. 34

Delavec, Delavski obzornik, Delavska politika, Delavska pravica

A. Nedog – M. Kacin Wohinc, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930 – 1941, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1967

značaja, ročnosti,

Popis

Uradne opazke.

St. 1/457 notic. dnev. št. 242/413 1936 *St. viračič - izoblititi*
4/10/36/1 - št. Filipina pridobila - uroden

St. Pr. 2/50/2 - 33 obarjen 22/6. v Beogradu po zast. o zast.
svare na 18 mes. robije

St. 2329/1 notic. dnev. št. 19/173 1936 *bil dne 8.7.1936 - št. Pr. št. 2329/1 izgovor*
na redno iz Jugoslavije.

MIROSLAV STIPLOVŠEK

POMEMBEN DELEŽ TOMA BREJCA PRI ORGANIZIRANJU ZAČETKOV NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V KAMNIŠKEM OKROŽJU

Politično delo Toma Brejca-Pavla je s kamniškim in domžalskim območjem oziroma z nekdanjim kamniškim okrožjem najtesneje povezano z utrjevanjem partijskih organizacij konec 30. let, z razvojem NOB od priprav na oboroženo vstajo do začetka spomladi 1942, z opravljanjem njegove funkcije zveznega in republiškega poslanca ter drugih funkcij po osvoboditvi. Njegov delež pri organiziranju množične vstaje v kamniškem okrožju ter pri ustvarjanju političnih pogojev za ponovni razmah partizanske aktivnosti spomladi 1942 pa je eden viškov njegove revolucionarne aktivnosti. Zato je tudi v zgodovinospisju NOB na Gorenjskem oziroma v kamniškem okrožju njegovo delovanje kot člana pokrajinskega partijskega vodstva in vojnega komiteja za Gorenjsko že precej podrobno prikazano; če omenimo le prispevke Ivana Križnarja, Franceta Benedika, Ivana Vidalijsa in drugih. Tudi moja diplomatska naloga in nekaj člankov je napisanih delno na osnovi Brejčevih pričevanj, o njem so veliko pisali tudi njegovi sodelavci, aktivisti in borci. Precej pričevanj o njem je ohranjenih zlasti v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, posebej pa naj omenim obsežnejše osvetlitve njegovega delovanja v kamniškem okrožju v Kamniškem zborniku VII – 1961, Mengeškem zborniku II – 1969, Zborniku občine Domžale 1979 in Zborniku Kamnik 1229–1979. Poudarim naj, da je tudi Tomo Brejc napisal nekaj prispevkov o začetkih NOB na Gorenjskem, oziroma v kamniškem okrožju ter da je ob zbiranju pričevanj o vstaji v kamniškem okrožju, ki ga je vodil, tudi sam napisal junija 1951 svoje spomine. Bogata zgodovinospisna in memorarska literatura podrobneje prikazuje njegovo celotno delovanje na Gorenjskem, v tem prispevku pa se bom omejil le na nekaj pglavitnih značilnosti Brejčevega delovanja na kamniškem in domžalskem območju.

Po vrnitvi iz Francije novembra 1939 je Tomo Brejc pogosto prihajal v Kamnik k svoji družini in že tedaj se je tesno povezal s kamniškimi komunisti, prav v času, ko so v tovarni Titan in Remčevi tovarni na Duplici osnovali celici KPS. Njegovo sodelovanje pri utrjevanju partijskih organizacij na Kamniškem se je nato stalno poglobljalo. Novembra 1939 sta se Miha Marinko in Tomo Brejc kot odposlanca CK KPS udeležili

la ustanovnega sestanka okrožnega komiteja KPS Kamnik v Podgorju. Brejc je bil nato pobudnik za ustanovitev mestne celice KPS v Kamniku, januarja 1941 pa je kot inštruktor CK KPS prevzel odgovornost za celotno partijsko delo v kamniškem okrožju. V začetku pomladi 1941 je v kamniškem partijskem okrožju delovalo že 8 celic KPS, ki so imele okoli 50 članov in 15 kandidatov, v SKOJ je bilo okoli 20 mladincev, zelo širok pa je bil krog partijskih simpatizerjev, kar so vidno pokazale tudi velike demonstracije z okoli 1000 udeleženci v Kamniku proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. K organizacijskemu utrjevanju in krepitvi aktivnosti partijskih organizacij v kamniškem okrožju konec 30. let in neposredno pred nacističnim napadom je dal tehten delež Tomo Brejc, s tem pa je posebej prispeval k ustvarjanju trdnega oporišča za uspešen potek priprav na vstajo po okupaciji.

CK KPS je ustanavljanje vojaških komitejev pri jeseniškem, kranjskem in kamniškem okrožnem komiteju KPS zaupal Lojzetu Kebetu-Štefanu in Tomu Brejcu-Pavlu, ki je 17. maja 1941 na sestanku pri Volčjem potoku ustanovil vojni komite za kamniško okrožje v sestavi dr. Marijan Dermastia, Tone Šturm in Stane Žerovnik. Z ustanovitvijo vojnega komiteja oziroma vojnorevolucionarnega komiteja, kot so ga tudi imenovali, se v kamniškem okrožju začenjajo načrtne priprave na vstajo.

Tomo Brejc je vojnemu komiteju za kamniško okrožje po partijskem posvetu 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani posredoval podrobne naloge glede zbiranja orožja in vojaške opreme, oblikovanja bojnih skupin in njihovega delovanja do ustanovitve partizanskih enot. Kot član vojnega komiteja za Gorenjsko, ki ga je vodil član CK KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stanko Žagar, njegov član pa je bil še Lojze Kebe-Štefan, je Brejc sodeloval pri vodenju priprav na oboroženo vstajo v kranjskem okrožju, medtem ko je v kamniškem okrožju delovanje vojnega komiteja usmerjal sam. Tudi naloge za zadnje priprave na oboroženo vstajo po sprejetju sklepa o njenem začetku na partijskem posvetu 20. julija 1941 na Malem Gregorjevcu na Jelovici je vojaškemu komiteju za kamniško okrožje posredoval Tomo Brejc, ki je bil hkrati soodgovoren tudi za izpeljavo vstajniških akcij v kranjskem okrožju. Ob tem naj pripomnim, da so se jelovškega posveta udeležili tudi vsi odgovorni za pripravo vstaje iz jeseniškega in kranjskega okrožja, vojaškemu komiteju za kamniško okrožje pa je bilo treba zaradi odsotnosti njegovih članov sklepe podrobneje obrazložiti. Po sestanku vojnega komiteja za kranjsko okrožje, ki se ga je udeležil skupaj s Kebetom, je Brejc odšel v kamniško okrožje.

Na sestanku vojnega komiteja 25. julija 1941 v gozdu med Volčjim potokom in Kratno, so po Brejčevi uvodni besedi sklenili, da 27. julija bojne skupine v Radomljah, Mengšu, Domžalah, Kamniku, Duplici in Črni nad Kamnikom (manjše uporniške skupine so bile še v štirih drugih krajih), hkrati začnejo s sabotažnimi in drugimi akcijami ter se po njih zberejo na določenih zbornih mestih. Vojni komite je tudi sklenil, da

bo iz udeležencev vstaje ustanovil Kamniški bataljon s štirimi četami. Še pred začetkom vstaje so 27. julija opoldne člani štaba Kamniškega bataljona s komandirji predvidenih čet zaprisegli pred Tomom Brejcem. Načrt za prve oborožene akcije je izdelal komandant bataljona Dermastia in Brejc se je na sestanku v Stranjah z njim strinjal. V noči od 27. na 28. julij sta bila Brejc in Dermastia na Kratni pri Kamniku, kjer je bilo zborna mesto kamniške in dupliške bojne skupine. Čeprav tudi v kamniškem okrožju vse načrtovane akcije niso uspele, pa tudi odhod v partizane je bil manjši od pričakovanega in je omogočil ustanovitev le dveh čet, so edino tu in v ljubljanskem Posavju sklepe o začetku oborožene vstaje na Gorenjskem izpolnili v dogovorjenem času; te akcije pa pomenijo hkrati tudi začetek množične vstaje na Slovenskem. Takojšnji in ostri ukrepi okupatorja pričajo, da se je le-ta zavedal daljnosežne pomembnosti teh prvih načrtnih partizanskih akcij v kamniškem okrožju.

Tomo Brejc je šel v začetku avgusta 1941 v kranjsko okrožje, pred odhodom pa se je dogovoril o organiziranju in delovanju prvih partizanskih enot v kamniškem okrožju. Po sestankih s Kebetom se je znova vrnil na Kamniško, kjer so zaradi hudega okupatorjevega nasilja postali pogoji za ilegalno politično delo izredno težki. Izpolnil je še nalogo osrednjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in usmeril prvi dve partizanski četi iz kamniškega okrožja na Rašico, kjer je pri oblikovanju Kamniškega bataljona sodeloval Lojze Kebe. Tomo Brejc je tedaj že odšel v Ljubljano poročat o rezultatih in problemih pri začetkih oboroženega boja na Gorenjskem.

Z navedenimi podatki sem želel ilustrirati velik delež Toma Brejca k uspešni vstaji v kamniškem okrožju, pri čemer je bil povezovalc med gorenjskim in kamniškim vojaškim komitejem ter vodilni funkcionar pri sprejemanju vseh pomembnih odločitev v pripravah in pri izvedbi vstaje, posebej pri ustvarjanju političnih temeljev zanj, medtem ko so dr. Dermastia in druga dva člana komiteja reševali zlasti konkretna vprašanja oblikovanja posameznih bojnih skupin in organiziranja njihovih akcij ter ustanavljanja prvih partizanskih enot. Tomo Brejc je v svojih spominih posebej poudaril, da je v kamniškem okrožju posvetil posebno pozornost izpolnitvi direktive, »da je treba vstajo pripraviti in organizirati na najširši bazi s pri-tegnitvijo vseh poštenih rodoljubov« in da so na ta način uspeli ustvariti širok krog privrženecv in podpornikov oboroženega boja proti okupatorju, ki pa jih tedaj še niso povezovali v odbore OF.

Prav o potrebi organizacijske povezave simpatizerjev OF po ustanovitvi prvih gorenjskih enot so po Brejčevem poročilu o začetkih oboroženega boja na Gorenjskem veliko razpravljali na sestankih okoli 20. avgusta v Ljubljani. Tu mu je dal Edvard Kardelj podrobna navodila za delovanje prvih partizanskih enot in za organiziranje odborov OF, Boris Kidrič pa ga je peljal na sestanke nekaterih ljubljanskih odborov OF, da se je seznanil z njihovim delom.

Za kamniško okrožje prav gotovo velja Brejčeva ugotovitev, da organizatorji vstaje na Gorenjskem še niso »zajeli cele vrste ljudi, ki bi organizirani v OF lahko veliko prispevali k oboroženemu odporu«. Toda pogoji za izpolnitev te naloge so se po skrajnih okupatorjevih ukrepih za zadušitev vstaje hudo poslabšali. Tomo Brejc se je vrnil v kamniško okrožje konec avgusta že v času, ko je bilo v zaporih okoli 200 ljudi, za katere so okupatorske oblasti menile, da so kakorkoli povezani z vstajo oziroma njeni simpatizerji, poseben preplah med prebivalstvom pa so povzročila zlasti streljanja talcev. S temi in še drugimi udarci so nemški okupatorji poskušali prizadejati odločilni udarec političnemu zaledju Kamniškega bataljona, na drugi strani pa so za njegovo uničenje okrepili tudi svoje policijske sile, ki so začele s takojšnjimi hajkami za posameznimi četami. Tomo Brejc si je prizadeval navodila vodstva narodnoosvobodilnega gibanja o partizanski taktiki posredovati vsaki četi posebej, hkrati pa je imel razgovore s štabom Kamniškega bataljona o okrepitvi tudi politične dejavnosti. Na okrožni partijski konferenci 10. septembra 1941 na Sv. Trojici so postavili za sekretarja operativnega komiteja za organiziranje terena Romana Potočnika. Toda že tri dni kasneje so nemške enote napadle Radomeljsko četo, ki se je morala umakniti v Ljubljansko pokrajino, z njo pa so odšli tudi sekretar Potočnik in vsi člani bataljonskega štaba.

Tako je moral tudi vse organizacijsko politično delo prevzeti Tomo Brejc. 14. septembra 1941 je na sestanku privrženecv narodnoosvobodilnega gibanja domžalskega območja na gradu Krumperk ustanovil osemčlanski občinski odbor OF Domžale, ki je bil prvi frontni odbor v kamniškem okrožju. Tomo Brejc je tedaj uspel razširiti tudi mrežo zaupnikov OF med privrženeci NOB različnih slojev. Zaman pa so bila njegova prizadevanja, da bi pridobil za sodelovanje v OF dva znana krščanskosocialistična sindikalna funkcionarja Mavricija Borca in Cirila Škofica, ki sta kasneje opravljala pomembne funkcije v pokrajinskem vodstvu OF za Gorenjsko. Prav tako pa že prej ni uspel za odhod v partizane pridobiti socialnodemokratskega funkcionarja Franca Vidmarja, ki je nato padel med prvimi talci. Podatki o zaupnikih OF tudi v premožnejših krogih in o prizadevanjih za pridobitev funkcionarjev različnih političnih prepričanj pričajo o Brejčevem pravilnem razumevanju širine OF. Povezovanje aktivistov OF v odbore pa so preprečile zlasti še nove aretacije in udarci, ki so jih doživle enote Kamniškega bataljona. Le sijajna zmaga Mengeško-moravske čete na Sv. Mohorju 21. septembra 1941 je za kratek čas izboljšala razmere za politično delo, toda že dober mesec kasneje je doživela na Golčaju usodni udarec Radomeljska četa, s čimer je bilo konec Kamniškega bataljona. Tomo Brejc je pred tem organiziral umik Mengeško-moravske čete pred stalnim policijskim zasledovanjem iz kamniškega okrožja proti Samotorici.

Od konca avgusta do srede novembra 1941, ko je Tomo Brejc odšel v Ljubljano na zdravljenje, se je ves čas, le nekajkrat je bil vmes zaradi udeležbe na posvetih na kranjskem

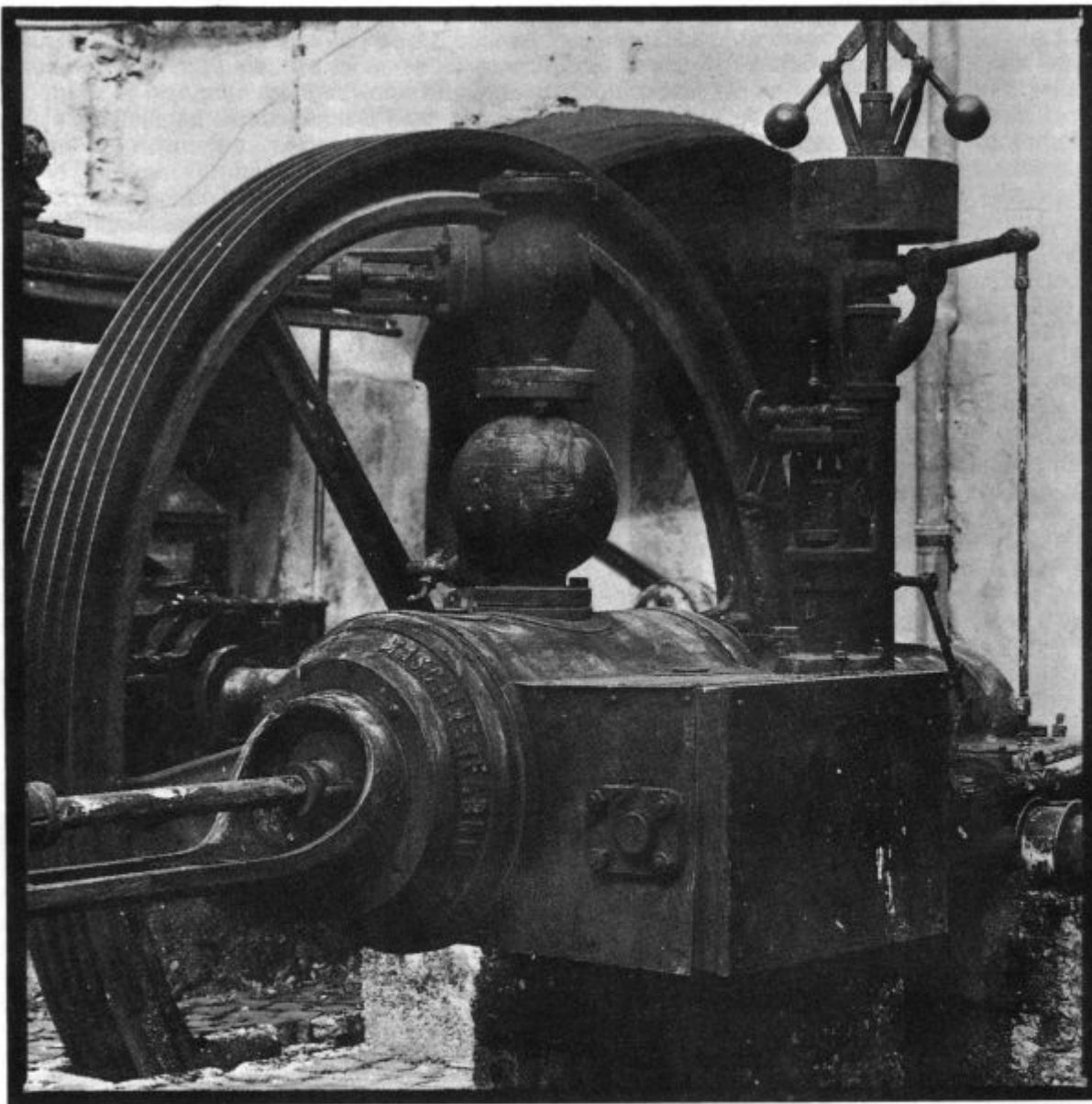
območju, zadrževal v kamniškem okrožju. Tu je vodil celotno politično delo, pri čemer je pokazal velik pogum in požrtvovalnost. Svojih nalog pri ustanovitvi trdne organizacije OF zaradi hudega okupatorjevega nasilja in udarcev enotam Kamniškega bataljona ni uspel izpolniti, za OF pa je pridobil širok krog zaupnikov, ki so ostali zvesti narodnoosvobodilnemu gibanju tudi po odhodu partizanskih enot iz okrožja.

Ob velikem deležu Toma Brejca pri organiziranju vstaje in njegovem političnem delu v kamniškem okrožju do srede jeseni 1941 je večkrat deležno premajhne pozornosti in preskromnega vrednotenja zadnje obdobje njegovega delovanja med NOB v kamniškem okrožju od 22. decembra 1941 do 25. marca 1942. Pozimi 1941/42 je Tomo Brejc kot član PK KPS za Gorenjsko skupaj s članico tega foruma Miro Tomšič-Svetina-Metko ter inštruktorjem PK KPS za Gorenjsko Nacetom Sterlekarjem-Jožetom z vztrajnim političnim delom ustvarjal pogoje za nov razmah narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okrožju z organiziranjem OF in nove partizanske enote. Brejc in Svetinova, januarja 1942 se jima je pridružil še Sterlekar, sta se o začetku svojega delovanja oprla na zaupnike, ki so sodelovali pri vstaji in z enotami Kamniškega bataljona, pa jih okupator ni uspel razkriti. Že na prvem sestanku skupine aktivistov 26. decembra 1941 v Domžalah, ki ga je vodil Brejc, so razpravljali o oblikovanju nove partizanske enote v kamniškem okrožju, kajti zavedali so se, da bo brez njene aktivnosti politično delo zelo oteženo. Na drugi strani pa je bil za uspešno delovanje nove narodnoosvobodilne enote eden temeljnih pogojev organiziranost terena, zato so se vsi trije ilegalni politični delavci načrtno lotili izgrajevanja mreže zaupnikov in odborov of. Brejc in Svetinova sta uspešno širila krog zaupnikov v ravninskih predelih, v Domžalah, Kamniku in Mengšu, tudi v tovarnah, Sterlekar pa je delal v odročnejših vaseh. V večjih krajih zaradi hudega okupatorjevega terorja ni bilo mogoče aktivistov povezati v odbore OF, so se pa občasno sestajali, Brejc jih zato označuje kot skupine OF. V vaseh pod Kamniškimi planinami, v Tuhinjski dolini, Črnem grabnu, Moravški dolini in Zasavju pa so uspešno ustanavljali vaške in sektorske odbore OF. Sredi januarja

1942 je bil v Domžalah sestanek pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, na katerem so po razpravah o gorenjskih partizanskih enotah sklenili, da se vrne v kamniško okrožje skupina borcev nekdanjega Kamniškega bataljona, ki je bila tedaj kot poseben vod v sestavi Cankarjevega bataljona. Že naslednji mesec so ta sklep uresničili, medtem pa so ilegalni politični delavci pod Brejčevim vodstvom za novo partizansko enoto že ustvarili čvrsto in široko politično zaledje. Organizirani aktivisti OF so prevzeli obveščevalne, intendantske, mobilizacijske in druge naloge, posebej pa so razvili veliko propagandno aktivnost. Tomo Brejc je 25. marca 1942 iz skupine borcev, ki so se vrnili iz Gorenjske in novomobilizirancev osnoval Kamniško četo s komandirjem Matijem Blejcem-Matevžem. Tedaj se je dogovoril tudi o sodelovanju organizacij OF pri nadaljnji mobilizaciji za nastanek novega Kamniškega bataljona. Tako je bilo trimesečno delo Toma Brejca ter Mire Svetina in Naceta Sterlekarja uspešno sklenjeno z oživitvijo partizanske aktivnosti.

Tomo Brejc je ob spominjanju na to obdobje svojega delovanja poudaril: »Brez množične OF bi se prve partizanske enote na kamniškem področju 1942 težko obnovile. Spričo hudih udarcev, ki so jih še kasneje namenili prebivalstvu nemški okupatorji, bi brez nje politična in narodna zavest na Gorenjskem težko ostala tako globoka, kot je bila, in kot jo je zahteval naš narodnoosvobodilni boj.« Prav to njegovo delovanje pa lepo ilustrira tudi eno velikih posebnosti NOB na Slovenskem, namreč da je obstoj take edinstvene organizacije, kot je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda, omogočal narodnoosvobodilno delovanje tudi po začasnem umiku partizanskih enot in tako njegova kontinuiteta ni bila prekinjena.

Navedeni podatki, kot sem že uvodoma poudaril, so rezultati bogate aktivnosti Toma Brejca-Pavla obsežneje predstavljeni v številnih zgodovinskih in memoarskih prispevkih, kažejo ključni pomen njegovega dela pri graditvi političnih temeljev, začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okrožju, hkrati pa tudi njegov tehten prispevek pri oblikovanju prvih partizanskih enot.

IDRIJA RUDNIŠKI STROJI

Razstava fotografij rudniških strojev italijanskega fotografa Paola Bonassija je bila v Foljanu (Fogliano Redipuglia) spomladi 1989. Ob tej priložnosti je izšla zgibanka v italijanskem, slovenskem in nemškem jeziku. Avtor teksta je Jurij Bavdaž. Razstava bo v letu 1990 gostovala v idrijski galeriji.

IDRIA
MACCHINE
DI
MINIERA

FANČI GOSTIŠA

Sv. Anton

ODPRIMO IDRIJSKI RUDNIK JAVNOSTI

SAMO BEVK

Problemi v zvezi z zapiranjem Rudnika živega srebra so Idričanom poznani. Po sprejetju Zakona o preprečevanju posledic rudarjenja v Rudniku živega srebra Idrija na zasedanju Republiške skupščine 24. septembra 1987 pa je bila o tem seznanjena tudi širša slovenska javnost. Tako se je lansko leto pričel uresničevati program postopnega, popolnega in trajnega zapiranja idrijskega rudnika, ki naj bi trajal približno dvajset let. O »Idrijskem rudniku danes« so 31. marca 1987 na Muzejskih večerih razpravljali priznani rudarski strokovnjaki, njihova razmišljanja pa so bila objavljena v predzadnji številki Idrijskih razgledov (XXXII, 1987/2). O tem je bilo torej prelitega že veliko črnila in izgovorjenih mnogo besed. Nekako v ozadju in previdno tiho pa so ostala drugačna razmišljanja, ki so se pravzaprav pojavila že kmalu po začasnem zaprtju rudnika 1977. leta. Ko je bil rudnik na vrhuncu svoje moči, je bilo to pravo narodno bogastvo, iz katerega so črpali na vse mogoče strani; sedaj ko ga zapiramo, je to prava nacionalna katastrofa, povezana z ogromnimi stroški. Zakaj ne bi tudi iz »mrtvega rudnika« poskušali dobiti nove vzgone za razmah idrijskega gospodarstva?

Poglejmo samo čez naše meje in videli bomo, kako v razvitem svetu izkoriščajo dediščino v turistične namene (Avstrija, Zvezna republika Nemčija, Wells, Švica, Poljska itd.). Odprimo Rudnik živega srebra javnosti! – turistom, šolskim skupinam, strokovni javnosti, radovednežem. Odprti dan rudnika junija 1988 je presenetil vse, več kot 600 domačinov se je javilo za ogled idrijskega podzemlja! V nadaljevanju objavljamo tri dokumente, iz katerih je med drugim razvidno, da so bile te ideje prvič zapisane že leta 1980, in sicer kot gradivo za razpravo na Svetu Mestnega muzeja Idrija, ki sta ga pripravila takratni ravnatelj muzeja Jurij Bavdaž in rudniški strokovnjak inž. Jože Čar. Kaj več pa se na tem področju vse do letošnjega leta ni naredilo. Razumljivo je, da so leta 1988 v

zvezi z zapiralnimi deli ponovno oživele stare ideje, ki pa imajo danes mnogo več privrženecv kot pred osmimi leti. Mestni muzej Idrija je tako k sodelovanju pritegnil pristojne spomeniškovarstvene ustanove, Rudnik živega srebra, Skupščino občine Idrija in Atelje za projektiranje Idrija, posebej pa še inž. Tadeja Brateta, samostojnega svetovalca za tehniško dediščino pri Zavodu SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane. V tem pogledu je bil odločilen sestanek 12. septembra 1988, kjer so pristojni strokovnjaki pravzaprav v celoti podprli ideje o usposobitvi idrijskega rudnika za ogled in ukrepe za zavarovanje tehniške dediščine Rudnika živega srebra. Posebej pomembno se mi zdi dejstvo, da ta projekt podpirata Rudarski inštitut Slovenije in vodstvo Rudnika živega srebra Idrija. Kot pomanjkljivost projektov o zapiranju rudnika pa je dr. Ivan Mlakar v svoji recenziji zapisal prav dejstvo, da bi morali ti načrti upoštevati tudi možnost ohranitve dela jame za obiske.

Te ideje moramo vključiti v naše razvojne načrte in že danes postopati tako, da bomo lahko ta projekt v bližnji prihodnosti tudi uresničili. Seveda je na prvem mestu osveščanje in seznanjanje javnosti z idejami, podprtimi in sprejetimi v stroki. Tako je kot prva zadeva na programu razgovor za okroglo mizo v okviru Muzejskih večerov na temo »Tehniška dediščina Rudnika živega srebra Idrija včeraj-danes-jutri«. Pripravlja pa se tudi poseben vodnik in televizijska oddaja, s katerima bi prodrli v širši slovenski prostor.

Idrija lahko postane »drugi Bled«, je dejal naš sodelavec inž. Tadej Brate, ki ga poznamo kot idejnega tvorca danes že uveljavljenega Muzejskega vlaka. Postojnska jama v enem tednu zasluži za plače vseh zaposlenih v okviru njihove delovne organizacije in ustvari polovico akumulacije postojnske občine. Morda so te primerjave pretirane, toda mislim, da je idrijski rudnik in s tem povezan razmah turizma naša prihodnost!

1. Spomeniško varstveni in muzeološki ukrepi na objektih Rudnika živega srebra

(osnutek predloga, pripravljen za obravnavo na Svetu Mestnega muzeja Idrija)

Uvod

Svetovna kriza živega srebra ter priprava elaborata za ponovno proizvodnjo pri Rudniku živega srebra sta spodbudila vrednotenje pomena in vloge idrijskega rudišča in rudnika v svetovnem merilu. Študij je dal vrsto pomembnih ugotovitev. Na nekatere najvažnejše želimo opozoriti v trenutku, ko se odloča nadaljnja usoda idrijskega rudnika.

Idrijsko rudišče je za španskim Almadenom največje živosrebrno rudišče na svetu. Temu imenitnemu naslovu se pridružuje ugotovitev, da je edini pomembni tovrstni rudnik v Jugoslaviji in hkrati najstarejši ter poleg Mežice največji in najpomembnejši metalni rudnik na Slovenskem. Po geološki plati ga domači in tuji strokovnjaki prištevajo med najkompliciranejša rudišča sveta. Najnovejše obsežne raziskave rud so odkrile nekatere posebnosti, ki so edinstvene, ter potrdile, da med živosrebrnimi rudišči sveta ne najdemo rudišča s tako zapleteno zgradbo.

Iskanje in odkopavanje rud v geološko izjemnih razmerah je zahtevalo že v preteklosti obsežne raziskave ter originalne pristope k rudarjenju in predelavi rude. Zaradi tega in pa seveda zaradi pomena idrijskega rudnika v okviru Avstroogrske sta uprava rudnika in dunajski dvor nastavljala v Idriji prvovrstne tehniške strokovnjake. Njihova velika strokovna prizadevnost se kaže tudi v izrednem številu montano-geoloških razprav. Z razpravami, ki so bile objavljene v zadnjih dvajsetih letih, obsega seznam kar čez 200 naslovov. Na takih strokovnih oznakah so nastajale v Idriji izvorne tehniške rešitve pri delu v jami kot tudi pri žganju rude v topilnici.

Večina rudniških naprav je predstavljala v svojem času najmodernejšo, včasih prav unikatno tehniško rešitve.

Dobršen del starih jamskih in površinskih rudniških naprav ima tako svoje pomembno mesto v tehniški zgodovini Slovencev, nekatere pa predstavljajo posebnosti ali celo unikate v svetovnem merilu.

Tako lako idrijsko rudišče in rudnik upravičeno štejemo za enkratni prirodoslovno-tehniški spomenik.

Predlog nujnih ukrepov

To, kar smo povedali doslej, in dejstvo, da je bila zgodovina rudnika živega srebra do nedavnega vsestransko neločljivo povezana z razvojem mesta, narekuje Mestnemu muzeju v Idriji pomembno nalogo: ohraniti in v poljudni obliki prikazati geološke, rudarsko-tehniške, gospodarske in druge posebnosti rudnika, s poudarkom na tistih, ki sodijo v nacionalno ali svetovno tehniško zgodovino.

Večina nalog postaja s prekinitvijo jamskega odkopavanja in prehodom na površinsko eksploatacijo neodložljivih. Poudariti je namreč treba, da koncept kasnejšega odkopavanja skrivalca v jami ne sloni na sedanjem sistemu rogov. Tako bi postal skoraj celoten splet (okrog 144 km) stalnih jamskih rogov s številnimi geološkimi fenomenami ter rudarskimi posebnostmi za vselej nedostopen. S tem bi napra-

vili nedopustno in nepopravljivo škodo slovenski in svetovni tehniški zgodovini.

Da bi rešili najznačilnejše in najpomembnejše posebnosti idrijskega rudarjenja ter jamskih in površinskih rudarskih naprav, je potrebno nemudoma:

1. fotografirati, izrisati in opisati vse naprave v jami in na površju
2. dokumentirati (fotografiranje in opis) celotne delovne procese od raziskav, odkopavanja v jami, transporta do pridobivalnega postopka v topilnici
3. prevzem dokumentacije
4. prevzem geološke zbirke in makete jame.

Če hočemo, da bodo našete naloge opravljene v celoti in strokovno neoporečno, je potrebno za vsako nalogo pripraviti obseg in potek dela v obliki študije. Zaradi obsega rudnika bodo zahtevale naloge veliko časa.

Predlog muzeološke ureditve jamskih objektov

Najcelovitejši in popoln pregled v geološko zgradbo, rudarske jamske objekte ter funkcioniranje rudnika bi dobili z ohranitvijo dela jame.

Menimo, da je umestno in vsestransko koristno, da se iz sedanjih odprtih jamskih prostorov izloči del, ki bi bil izoliran od ostalih. V njem bi ustvarili pogoje, primerne za obisk turistov. V jamskem ambientu bi prikazali geološke in mineraloške posebnosti rudišča, razvoj in način rudarjenja ter zaščito delavcev pri rudarskih delih v idrijski jami. Za ta namen bo potrebno dobiti ustrezno soglasje na podlagi projektov, ki bi vsebovali vse potrebne ukrepe za varnost obiskovalcev.

Predlagamo, da se v zvezi z ohranitvijo dela jame razmišlja o naslednjih variantah:

- a) Ohraniti Antonijev rov, prehod mimo I. obzorja, del II. medobzorja, prehod na III. obzorje, del III. obzorja in jašek »Borba«
- b) Če se pokaže prva varianta neizvedljiva, predlagamo za ohranitev in preureditev del III. obzorja in jašek »Borba«
- c) V primeru, da se jama potopi, naj bi se vzdrževal vsaj Antonijev rov.

Podobne ureditve jamskih prostorov v svetu že obstajajo, pri nas pa bi bil to prvi primer. Imenitna preteklost in popularnost idrijskega rudnika take ukrepe opravičujeta. Sredstva, vložena v preureditev in vzdrževanje bi prav gotovo opravičil tudi velik obisk.

Spomeniško varstveni in muzeološki ukrepi na površinskih rudniških objektih

Skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo bo potrebno določiti površinske rudniške objekte, ki jih bomo morali ohraniti. Stavbe in naprave bo potrebno obnoviti in preurediti za ogled ter jim dati jasen status v občinskem in republiškem merilu. V premislek predlagamo, da se ohranijo naslednji objekti:

- jašek »Borba« s strojnico in pripadajočo stavbo
- zemljišče med jaškom »Borba« in Kosovo hišo, ki je že spomeniško zaščiten kot »idrijska rudniška hiša«
- strojnico opuščeneja jaška »Inzaghi«
- »Šelštev«, v kateri bi uredili staro prizivnico

- Kamšt
- peč Špirek-Čermak
- Klavže na Idriji, Belci in Ovčjakarici

Vzporedno z obnovitvenimi deli okrog jaška »Borba« predlagamo, da se realizira že več let stara zamisel o preselitvi rudniških strojev iz grajskega dvorišča (ureditev prvotnega stanja) na teren med jaškom »Borba« in Kosovo hišo. V zaščiteni Kosovi hiši bi pripravili trenutno deponirano razstavo »Življenje idrijskega rudarja«, ki jo je pripravil Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane, med hišo in jaškom pa bi vsebinsko smiselno razporedili rudniške stroje.

Muzeološko urejen jašek »Borba« ter turistično urejeni del jame naj bi zaokrožila ta edinstveni spomeniško varstveni in muzejski kompleks.

*Jože Čar, dipl. inž. geol. in
Jurij Bavdaž, ravnatelj
Mestnega muzeja*

Idrija, november 1980

2. Frančiškov jašek Rudnika živega srebra Idrija

Strokovno mnenje

Nameravano počasno, a dokončno zapiranje rudnika Idrija postavlja pred spomeniško službo nove probleme, ideje in dileme. O zaprtju tako pomembnega industrijskega objekta kot je idrijski rudnik, pa bo potrebno spomeniško zavarovati najmarkantnejše elemente rudnika, rudniške objekte in opremo.

Glede varovanja tehniške dediščine svojega rudnika je prva pri nas prav Idrija, saj je tu varovanje dediščine postalo že tradicionalno. Vsekakor pa bo zaprtje rudnika povzročilo, da bo treba naenkrat zavarovati vrsto objektov in strojev. Tako se odpirajo mnogi problemi: zagotovitev ustreznih denarnih sredstev za realizacijo te naloge, organizacijski in tehnični problemi.

Predvidena prenovitev idrijskega gradu in nova namenskost grajskega dvorišča zahteva reševanje in novo postavitve starih strojev, ki so bili pred 30 leti postavljeni na dvorišču. Postavitve strojev na prosto in njihova izpostavljenost neugodnim vremenskim razmeram se je pokazala kot napačna in neprimerna za varovanje tehniške dediščine, to je starih strojev, naprav in vozil.

Zato naj idrijski muzej in rudnik o predvidenem zaprtju rudnika ustrezno poskrbita za stare stroje na grajskem dvorišču. Dosledno je potrebno upoštevati zahtevo, da se stroji, ki so od nekdaj delovali v zaprtih prostorih, hranijo v suhih in zaprtih deponijah. Pred postavitvijo v nove prostore je treba stroje generalno očistiti, jih antikorozijsko zaščititi, prebarvati in seveda popolniti, saj nekateri deli manjkajo. Ob zapiranju rudnika in delni muzejski predstavitvi njegovih objektov naj se predvsem razmišlja o sprotne ustreznem varovanju že ohranjene dediščine.

Frančiškov jašek – jašek Borba

Ob vznožju Antonovega hriba so začeli leta 1792 graditi oz. kopati nov jašek. Vzrok za kopanje je bilo povečanje proizvodnje, ko so za dobo 6 let sklenili drugo pogodbo za dobavo živega srebra Španiji.

Ob tem je bil izkopan tudi 120 sežnjev dolg Ignacijev rov, iz katerega so izpeljali vodo za pogon črpalk.

Rov je še danes viden in ohranjen. Frančiškov jašek so kasneje še poglobljali in dograjevali ter tako dosegli globino 271,6 m, to je do 11. obzorja. Kasneje so jašek poglobili do globine 276,9 m, do tako imenovanega Močvirnika.

Jašek se odpira na obzorju 3, 4, 6, 9, 10 in 11.

Po vojni so jašek preimenovali v jašek Borba.

Omeniti velja še Florjanov vodni rov, ki so ga zgradili leta 1846 na nadmorski višini 327 m in je v povezavi z jaškom Borba.

Kakšne so bile prvotne naprave jaška, ne vemo natančno, a lahko slutimo, da so vitle poganjali s konjsko vleko. Ob izumu parnih strojev so tudi ob tem jašku zgradili veliko strojnico s kotli in parnimi stroji za pogon vitlov. Dvocilindrski parni stroj na nasičeno paro je preko para puščičastih zobnikov poganjal velik vitel za vrv dvigala.

Po elektrifikaciji Idrije ob prelomu stoletja so elektrificirali tudi Frančiškov – Borba jašek. Leta 1906 so vgradili elektromotorje na enosmerni tok. Parne stroje so odstranili, stare vitle z zavoro ter merilne naprave dvigala pa so obdržali še naprej. Tovarna Siemens – Schuckert je dobavila električno opremo, ki uspešno deluje še danes. Potrebni enosmerni tok daje danes poseben Lenart-Lignerjev agregat.

Dvigalo vozi lahko bremena do teže 4 tone (3874 kg) s hitrostjo 6 m/s. Sama pogonska naprava dvigala oz. izvažalne naprave je nadvse zanimiv primer starega rudarskega pogona, ki kaže faze svojega razvoja. Razveseljivo je dejstvo, da je na grajskem dvorišču ohranjen podoben kompleten parni stroj izvažalne naprave. Prezentacija obeh v istem objektu se vsiljuje sama po sebi.

Frančiškov (Borba) jašek jutri

Ob zaprtju rudnika bodo objekti starega jaška brez funkcije. Idejo, da bi v teh prostorih namestili obnovljene stroje z grajskega dvorišča, je treba vsekakor podpreti. Nekdanje garderobe in kopalnice je mogoče preurediti v razstavne prostore. S tem bi rešili stroje pred propadanjem na prostem, primerno bi jih prezentirali in uredili primeren muzejski prostor v pristnem okolju.

Večje predmete ali dele strojev je mogoče razstaviti na dvorišču ali ob zgradbi, vendar jih je obvezno treba zavarovati pred padavinami.

Sedanja izvažalna naprava naj bi ostala ohranjena, jašek pa naj bi bil namenjen prevozu obiskovalcev v jamo. Menimo, da bi prezentacija dela rudnika in njegovo odprtje za javnost postala odločilna turistična ponudba Idrije, ki bo z zaprtjem rudnika izgubila pomemben industrijski objekt.

Zaprtje rudnika in peči za pridobivanje živega srebra bo odločilno vplivalo na izboljšanje ekoloških pogojev v dolini Idrije. Čista voda in zrak pa sta danes predpogoj za sodoben turizem. Povezava dediščine rudnika z naravnimi lepotami idrijske okolice in čistočo narave nam je garancija za uvajanje turizma v Idriji in okolici. Prav pol tisočletja stari rudnik s svojimi starimi stroji pa bi bil osnovna privlačnost kraja. V tujini tovrstno tehniško dediščino izvrstno izkoriščajo v turistične namene (Wieliczka, Hallstadt, Berchtesgaden itd.), zakaj tega ne bi storili tudi pri nas?

*Tadej Brate, ing.
Samostojni svetovalec za
varstvo tehniške dediščine*

3. Zapisnik sestanka v zvezi z ohranitvijo tehniške dediščine Rudnika živega srebra, ki je bil 12. septembra 1988 ob 9. uri v sejni sobi Skupščine občine Idrija.

Prisotni: Ivica Kavčič – Skupščina občine Idrija, Uroš Bajželj – Rudarski inštitut Ljubljana, Vojko Božič – Rudnik živega srebra Idrija, Jože Čar – Rudnik živega srebra Idrija, Marjan Pavlovčič – Rudnik živega srebra Idrija, Anica Kovačič – Atelje za projektiranje Idrija, Darij Humar – Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica, Marjan Vidmar – Tehniški muzej Slovenije in Samo Bevk – Mestni muzej Idrija.

Ob zapiranju Rudnika živega srebra Idrija in obnovitvenih delih v idrijskem gradu stojita pred spomeniško-varstveno službo dve nalogi. Nalogi sta dolgoročne oz. kratkoročne narave, sta pa med seboj neločljivo povezani. Na eni strani gre za ureditev tehniškega muzeja RŽS, s tem, da bo omogočen ogled jame in drugih tehničnih naprav, na drugi strani pa je pred nami selitev rudniških strojev z grajskega dvorišča na območje jaška Borba (Frančiškov jašek) V zvezi s tem je Mestni muzej Idrija organiziral strokovni ogled območja jaška Borba, ki je bil 25.2. 1988. Ogleda so se udeležili predstavniki Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine (Tadej Brate), Tehniškega muzeja Slovenije (Marjan Vidmar), Rudnika živega srebra (Jože Čar), Atelje za projektiranje (Cveto Koder) in Mestnega muzeja Idrija (Samo Bevk) ter Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice (Darij Humar).

Sklepi tega ogleda so bili:

- preveriti je potrebno, kako se načrti spomeniške službe ujema-
jo s prostorskim planom mesta Idrija
- preveriti je potrebno, kako se zapiralna dela RŽS ujema-
jo z načrti spomeniške službe
- potrebno je izdelati inventarizacijo tehniške dediščine RŽS
- pripraviti je potrebno načrt nove postavitve oz. preselitve strojev z
grajskega dvorišča, ki bo tehnološko utemeljena.

Na podlagi tega ogleda in ponovnega ogleda v aprilu je ing. Tadej Brate z Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane izdelal strokovno mnenje o rudniškem jašku Borba glede njegove nove funkcije ob nameravanem zaprtju rudnika. Med drugim je v mnenju tudi zapisal: »Mnenja smo, da bi prezentacija dela rudnika in njegovo odprtje za javnost postala odločilna turistična ponudba Idrije, ki bo z zaprtjem rudnika izgubila pomemben industrijski objekt... V tujini tovrstno tehniško dediščino izvrstno izkoriščajo v turistične namene (Wieliczka, Hallstadt, Berchtesgaden itd.), zakaj tega ne bi storili tudi pri nas?«

Na sestanku se je izkazalo, da sedaj veljavni načrti o zapiranju rudnika predvidevajo ohranitev jaška Delo (do 4. obzorja, kjer bo novo čr-

pališče), območje jaška Borba pa bi se uporabljalo za betonarno, sam izvozni jašek pa bi se zasul z osiromašenim betonom. Direktor rudnika Vojko Božič je izjavil, da je preselitev strojev na območje jaška Borba in usposobitev le-tega za obisk načeloma sprejemljiva, da pa bo konkretno potrebno sproti reševati številne probleme, ki se bodo pojavili v praksi. Ugotovljeno je bilo tudi, da se večina prostorov na območju jaška Borba ne uporablja in bi jih bilo zato mogoče uporabiti za razstavne prostore za vso tehniško dediščino rudnika živega srebra, za katero bi bilo ugotovljeno, da jo je potrebno ohraniti.

Direktor Rudarskega inštituta ing. Uroš Bajželj je podprl predlog, ki ga je v strokovnem mnenju predlagal ing. Tadej Brate, saj je takih primerov v svetu že kar precej. Posebej je lokacija jaška Borba ugodna tudi zaradi tega, ker na tem področju ni nevarnosti posedanja terena. Ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije ing. Marjan Vidmar pa je izjavil, da je danes zadnja priložnost, da se v zvezi z ohranitvijo tehniške dediščine RŽS poišče neko dokončno rešitev. Predsednica Skupščine občine Idrije mag. Ivica Kavčič pa je poudarila, da je današnji sestanek prelomnega pomena in da je potrebno poiskati rešitev, kako bomo delali v prihodnje, in tako uskladiti proces zapiranja rudnika in predloge spomeniško-varstvene službe.

Po bogati diskusiji, ki so se je udeležili vsi prisotni, so bili sprejeti naslednji sklepi:

1. Skupščina občine Idrija na novembrskem zasedanju sprejme odločitev, da se območje jaška Borba uredi kot Tehniški muzej rudnika živega srebra in da se v tem sklopu omogoči obisk jame (Nosilec: SO Idrija, ing. Vinko Urbas).
2. Sprejme se aneks k programu zapiranja rudnika, kjer se sedaj veljavni program spremeni v toliko, da se ohranja jašek Borba in ne jašek Delo (nosilca: Rudarski inštitut, ing. Uroš Bajželj; Rudnik živega srebra Idrija, Vojko Božič).
3. RŽS pripravi v mesecu dni predlog, katere prostore na območju jaška Borba lahko že kratkoročno uporabimo za namestitev strojev z grajskega dvorišča (nosilec: Rudnik živega srebra, ing. Marjan Pavlovčič)
4. Do konca leta 1988 je potrebno pripraviti idejne projekte preselitve strojev z grajskega dvorišča na območje jaška Borba (nosilci: Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, Atelje za projektiranje Idrija).
5. Oktobra 1988 pričeti z inventarizacijo tehniške dediščine Rudnika živega srebra (nosilca: Mestni muzej Idrija, Samo Bevk in Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, ing. Tadej Brate).
6. Atelje za projektiranje iz Idrije izdelata projekt obstoječega stanja območja jaška Borbe in stavbe ter opravi statično oceno objekta (nosilec: Atelje za projektiranje Idrija, arh. Milan Božič).

Zapisal: Samo Bevk

FANČI GOSTIŠA
Soteska Idrijce

MILAN TRUŠNOVEC

Idrijska slikarka, ki je z vso svojo dušo globoko zasidrana v to okolje in življenje v njem, se je posvetila slikanju zavestno razmeroma pozno, čeprav so jo mikale »lepe« umetnosti že od rane mladosti. Bila je razpeta med gledališčem, glasbo in slikarstvom in se je po malem tudi ukvarjala z vsem tem. Nazadnje je zanihala med glasbo in slikarstvom. Danes si s preigravanjem Beethovna zase napaja dušo in slika čustveno prizadeto za nas.

Nedvomno gre za naravno vsestransko umetniško nadarjeno osebnost. Imela je čudovito, brezskrbno in bogato otroštvo v stari številčni rodbini uglednih in spoštovanih razumnikov, ki je bogatila njeno duhovno in čustveno nprav in jo hkrati varovala pred zunanjim svetom. Žal od otroštva dalje zanjo čas ni bil več ljubezniv. Še danes se ne more pomiriti s tem, da je svet tudi drugačen, in vselej vztrepeta vsa vznemirjena, uporna in negotova hkrati, ko naleti na okoriščanje, nevošljivost, nehvaležnost, nerazumevanje, ozkost . . .

Zaradi narodne zavednosti se je morala družina umakniti v Italijo, kjer je za vedno pustila očeta. Zasledovalcem so bili tudi tam nevarni; vrnilo so se. Od tod gre njena pot v partizane in po izdajstvu v nemško taborišče.

Njena mladost je zorela v popolnem nasprotju z otroštvom: osebna preizkušnja se je stopnjevala prek krutosti do razčlovečenja osebnosti.

Po vojni se je kot v posmeh njeno znanje jezikov in strojepisja poigralo z njo: ljudi s tem znanjem ni bilo veliko, delala je cele dneve; zanjo pa je bilo prav pisarniško delo največja tlaka, duhamorno in nesmiselno. Za ustvarjalnega človeka nedvomno zapravljen čas. Danes jo zaboli že sam spomin na preteklost.

Pri vsej otroški občutljivosti, osebni krhkosti in načetem zdravju pa je vsemu navkljub vedno zmagovala v njej neka notranja nedoumljiva moč: neizmerna ljubezen do žive narave, do preprostih ljudi, do glasbe, duhovnih in estetskih vrednot.

Od časa do časa je sicer risala vseskozi, a le bolj zase. Odločilno za njeno slikanje je bilo potovanje v Italijo in Anglijo, kjer je obiskovala galerije in z vso zavzetostjo kopirala stare mojstre. Kot da se je pri tem sprostila neka notranja napetost, je polno zadihala in se s pravim žarom zavestno lotila resnejših študij kompozicije, perspektive in barvne skladnosti. Ubrala je samorastniško pot: zagnano delo in izpopolnjevanje v znanju.

Najboljša šola ji je bila narava. Ljubezen do nje jo je vedno znova privabljala in ji hkrati postavljala vedno nove probleme: zdaj svetlobne, zdaj barvne; enkrat je bila pred njo v vsej svoji čisti, jasni in ostri obliki, drugič vsa potopljena v barvno nasičeni svetlobi, da jo je bilo komaj moč zaznati skozi mehke obrise. Tako se v njenih slikah veskozi odraža enkrat močnejše impresionizem, drugič realizem – ki pa je vedno bolj ali manj zastrt s kopreno lirike – in celo eteričnost. Med slikarko in motivom je tesna in močna vez v razpoloženju, senzibilnosti in predanosti drug drugemu. Ustvarja neposredno in impulzivno, zato deluje sveže in prepričljivo, čeprav včasih tudi na škodo likovne čistosti in polne kompozicije. Izrazno najmočnejše odslikava turobnost deževja in zamolklo pritaženost snega.

Če Gostiševo privlačuje krajina predvsem iz čustvenega in razpoloženjskega nagiba, pa jo z enako močjo priteguje pristnost in domačnost stare arhitekture, polne človeške topline. Hiše in hišice, vpete v strme bregove s prav tako strmimi in razgibanimi skodlastimi strehami, svetlimi pročelji in majhnimi okni, drobno in prijetno mežikajo v svet. Tako so jo prevzele, da je prav ob njih najbolj zaživel žlahtni realizem: vsakega detajla in vsake nianse je bilo škoda. Včasih je kar pozabila o njih tudi na okolje v kompoziciji. Vsega tega danes v Idriji ni več. Zato so prav te slike danes ne le blag spomin, ampak tudi etnološka dragocenost.

Tudi portreta ne moremo spregledati, čeprav se z njim redkeje ukvarja. Res da je njen videz nekoliko bohemske odmaknjenosti, vendar sama neizmerno ljubi ljudi, predvsem preproste, originale in notranje bogate. Tako se ni čuditi, da jo je zamikalo tudi tovrstno slikanje. Nekateri portreti so naravnost odlični, psihološko poglobljeni in značajske zaznavni. To so predvsem starejši ljudje, zreli in odprti.

In nazadnje je tu še tihožitje. Gre izključno za cvetje vseh vrst, kjer se je slikarka bolj zase v barvah izživela do opojnosti: razkošje odtenkov, mehkih oblik in obrisov, eterično nabito ozračje.

FANČI GOSTIŠA

V dežju

»NAJ GRE PREČ, V TE ZELENE ROBE...«

Ljudskozdravilski paberki z Vojskarske planote

IVANA LESKOVEC

Ljudsko zdravilstvo ali ljudska medicina so načini in sredstva zdravljenja ljudi in živali na podlagi ljudskega znanja in naziranja o boleznih ter njih vzrokih. To zdravljenje temelji delno na stvarnem, resničnem poznavanju telesa in bolezni ter zdravilnih sredstev in načinov, delno pa na čarovnem verovanju.

Ljudska medicina je zanimiva in bogata, v njej se prepletajo izkušnje mnogih rodov s praznoverjem, ki je živo še danes.

Kot piše dr. Vinko Strgar v uvodu knjige R. Willforta Zdravilne rastline in njih uporaba (Maribor 1971), so bili naši stari ljudskozdravilski zapisi osnova novejšim tovrstnim delom. Primerjava kaže, da so razlike med starimi in novejšimi deli le nebitvene. Ugotovljeno pa je, da so v glavnem tudi dela drugih evropskih narodov sestavljena po istih zdravniških knjigah kot naša. Iz tega izhaja, trdi dr. Strgar, da je evropsko ljudsko zdravilstvo (ali vsaj srednjeevropsko) močno enotno in da so večje razlike le v drogah, o katerih povečini odločajo samorasle zdravilne rastline, ki so zeliščarjem v deželi na voljo ali pa ne.

Primerjava našega ljudskega zdravilstva in ljudskega zdravilstva drugih narodov kaže, da velikokrat uporabljajo za iste bolezni iste rastline.

Želim poudariti, da je ta prispevek le skromen zapis o tovrstnem vedenju in poznavanju na Vojskem. Zelo podoben zapis bi lahko nastal tudi za katerikoli drugi kraj v naši okolici.

Torej ljudsko zdravilstvo na Vojskarskem ni nekaj izjemnega v primerjavi z okolico. Nikakor ne. Objavljam ga kot zapis v naših Idrijskih razgledih, kajti tudi to je način, da se tovrstno vedenje med ljudmi razširi in kot del naše kulturne dediščine ali le kot zanimivost otme pozabi in ohrani prihodnjim rodovom.

V preteklosti sta bila zdravništvo in čarovnija tesno povezana. Poznali so ljudske zdravnike – vrače, ki so zdravili z rastlinami, živalmi, zagovori, čarovnijami. Zato govorimo na eni strani o čarovnem zdravljenju, na drugi pa o izkustvenem zdravljenju ljudi in tudi živali.

Spomin na čarovne oblike zdravljenja je med Vojskarji, pa tudi nasploh, že zelo, zelo obledel. Sicer se še spominjamo posameznikov – moških ali žensk, ki so zdravili z zagovarjanjem, toda pozabili so, katere bolezni vse so se tako zdravile, in tudi posameznih zagovorov se ne spominjajo več. To pa niti ni tako čudno, če vemo, da tega znanja niso obvladovali vsi vprek, ampak kot že rečeno samo redki posamezniki. Vojskarji se spominjajo nekaterih: Žontarska Hana iz Mrzle rupe, neki France iz Trebuše, nekdo iz Košenije (na Vojskem), Rovtarjeva teta Tereza, Likar, ki je zagovarjal živino.

Zagovarjali so najrazličnejše bolezni od prehlada, telesnih napak, gnojnih izrastkov do oteklin in pikov.

Naj navedem nekaj primerov:

Ječmen (gnojni izrastek na vekci) so preganjali s srpom. Zagovarjalka je posnemala gibe žanjice in trikrat ponovila zagovor »Ječmen žanjem te, ječmen požanjem te.«

Zoper prehlad je veljal naslednji urok:

Zavri vodo, v kateri je košček kruha – v njem je šivanka, ovita s sukancem. Vodo trikrat odstavi in ponovno zavri, nato popij malo vode, potem pojej malo kruha, nato vrzi v vodo še tri koščke oglja, le-te pa potem meči nazaj čez ramo v kot. Tako se odžene prehlad.

Veliko so z zagovori zdravili otroke. Otroka, ki je bil urečen – ne glede od česa, so kadili s pajčevino, preganjali pa so uroke tudi z »urédno vodo«.

Zlasti rahitične otroke je napadal »prtñ« (so dobili bule, grebe). Kadili so jih s žabjimi kostmi ali pa so nesli ženski, ki je znala zagovarjati, maslo, ki ga je zagovorila in s tem so potem mazali otroka.

Otrok je bil lahko podpórñčau – dvigoval je ritko pokonci. To pride na otroka takrat, če gre noseča žena čez prag naravnost pod kozolec, ki je podprt – ima podpornice.

Takega otroka se zdravi s kadihom, ki se pripravi iz trske, odlomljene od podpornice kozolca, nekaj pajčevine z vadle, tri jelkine vršičke, tri kavina zrna. Vse to dajo na žerjavico in s tem kadihom večkrat pokadijo otroka.

Otrokom so strah preganjali s kadilom iz žabjih kosti in lovorjevih listov, prav tako pa so z žabjimi kostmi kadili proti zobobolu in »ušenu« v glavi (glava oteče).

Mnogo bolj živo in razširjeno je še dandanes izkustveno zdravljenje, zlasti uporaba drog. Vendar ima tudi tu svojo vlogo vera, prepričanje. Ljudje menijo, da je uspeh zdravljenja odvisen od posameznika. Če nekdo verjame v domače »rcnije«, mu bodo pomagale te, če pa zaupa v tablete in zdravilke, pa le-ti.

Pri ohranjanju zdravja ima in je tudi v preteklosti imela pomembno vlogo prehrana in higiena.

Preveč svinjskega mesa škodi zdravju; črno vino kri redi; koruzna polenta zmanjšuje slabokrvnost; šilec žganja prepreči prehlad pri prepotenem človeku. Če je bil v hiši bolnik, so mu kot krepilno hrano pripravili sirotko, niso mu dajali vode kapnice, pač pa studenčnico.

Za domačo uporabo nabirajo rastline v bližnji okolici, izkoriščajo pa tudi zdravilne učinke nekaterih začimb in dišavnic z domačega vrta: peteršilj, rožmarin, lovor, čebula, česen.

Poznavanje zdravilnih rastlin in njih učinkov se prenaša ustno iz roda v rod, pri vsaki hiši pa imajo tudi starejše ali novejše tovrstne knjige (Zel in plevel, Zdravilne rastline in njih uporaba, Pomoč iz domače lekarne, Zdravje iz rastlin, Zdravilne rastline in 1000 zbranih receptov itd.) in berejo razne podlistke in zdravniške nasvete v časopisih Nedeljski dnevnik, Kmečki glas, Jana, Naša žena.

Praviloma je za zeliščarsko lekarno v domači hiši skrbela mati ali kakšna teta, redkeje pa oče. Tudi danes je tako. Zdravilne rastline uporabljajo na več načinov, največkrat v obliki drog, iz katerih pripravljajo čaje; namakajo pa jih tudi v žganju ali pa še iz svežih iztiskajo olje.

Najpogostejše bolezni, pri katerih si še dandanes znajo sami pomagati, so: prehlad, kašelj, driska, želodčne bolečine, glavobol, razne rane, odrgnine pa tudi povišana temperatura, zobobol, boleča ušesa idr.

Zoper prehlad, kašelj, bolečine v prsah si kuhajo različne čaje: iz lipovega ali bezgovega cvetja, dodajajo tudi lapuh in rman.

Sladkajo ga z medom. Pomaga tudi žajbelj, kuhan na mleku in oslajen z medom ali samo vroče mleko z medom.

Redkeje svetujejo tudi kopel s senenimi mrvami, po kateri se prileže še kozarec vročega kuhanega vina z rožmarinom ali brez njega. Zjutraj pa priporočajo pitje sirupa, pripravljenega iz smrekovih vršičkov.

Vročino, ki često spremlja ta obolenja, preganjajo s hlajenjem telesa – noge zaviti v mokro cunjo ali mrzle obkladke na čelo.

Želodčne krče in nasploh bolečine v trebuhu blažijo s čaji iz kamilic, rmana, kumine, pelina in tavžentrože. Kot najučinkovitejše zdravilo proti tem nadlogam pa priporočajo astramontano, namočeno v žganje. Nekaj kapljic tega žganja kanemo na žličko sladkorja in zauzijemo.

ASTRAMONTANA (srhkodlakavi oman) – rastlina, ki jo na Vojskem vsi poznajo in tudi uporabljajo in je močno iskana tudi med drugimi. To je veliki sorodnik marjetice, rumeno cvetoč, raste ob jarkih, jasad in gozdnih obronkih. V ljudskem zdravilstvu je že stoletja poznan veliki oman, katerega koreniko in korenine uporabljajo zlasti kot zdravilo za bronhitis, oslovski kašelj, pljučnico in srčne bolezni, znan pa je tudi kot splošno poživilo.

Pri nas raste več kot deset vrst omanov in eden med njimi je srhkodlakavi oman oziroma astramontana. Domačini na Vojskem priporočajo uporabo zeli – namočene v žganju. Zdravilno deluje zlasti pri želodčnih težavah, sicer pa je to tudi »zdravilo za vse«. Slednji ni tako redek pojav med zdravilnimi zelišči, saj le-te s svojimi naravnimi in vitaminskimi sestavinami dejansko učinkujejo na človekov organizem zelo kompleksno in ga spravi v utečeno delovanje.

Tovrstne bolečine so v preteklosti preganjali tudi s sirotko, ki so jo začinili s poprom, ali pa so popili malo prav tako popoprane vode.

Driska. Odlično domače zdravilo je čaj iz posušenih borovnic ali borovnice, namočene v žganju.

V redni prehrani uživamo naribano korenje, ki zapira. Učinkovit je tudi napitek, pripravljen iz kuminove kave (opražena in zmleta kumina).

Gliste. Za preganjanje le-teh najpogosteje uporabljajo česen. Svetujejo uživanje česna v vsakdanji prehrani. Ali: Otroku nanizati olupljene česnove stroke na vrvico in mu to obesiti okrog vratu. Ali: piti mleko, v katerem smo kuhali česen.

Odvajanje vode pospešuje peteršilj.

Glavobol. Kuhajo čaj iz melise. Pomaga tudi močna prava kava, ki ji dodamo malo kisa.

Zoper zobobol pomaga vata, namočena v žganju, ki jo položimo na boleči zob. Ali: na boleči zob polagamo zrna soli. Ali: Inhalacije nad seneno kopeljo. Ali: zvečer namakamo noge v vroči vodi in zobobol mine.

Imeli pa so na Vojskem tudi svojega »zobozdravnika«, ki je pulil zobe. To je bil Janez Skok iz Gačnika. Tega posla se je naučil od svojega očeta, ki je to delo opravljal že v času pred prvo svetovno vojno.

Boleča ušesa so zdravili z mandljevimi oljem ali segretim maslom, ki so ga nakapali v ušesa.

Zatečene bezgavke so mazali z medom.

Na mesto, kjer je rastlo divje meso, so polagali tobačni pepel.

Turi. Nanje so polagali bezgove liste ali trpotec, »ki potegne bolezen ven«.

Kurja očesa in tudi ozeblina na nogah so preganjali s čebulo, ki so jo zdrobili, zmečkali in to maso tri večere zaporedoma vezali na obolela mesta.

Na oteklino in zvino so polagali platnene vrečke, napolnjene s senenimi mrvami.

Tudi zlomljene kosti so znali naravnjavati. To delo je še v času med obema vojnama opravljal Matjaž Bajt, poznali pa so tudi znanega ranocelnika Špajka (Franc Štucin) iz Spodnje Idrije.

Rane. Manjše rane so mazali s smolo ali pilpahom (smola od jelke), na večje rane pa so polagali liste trpotca ali volčje češnje. Tudi ureznine so mazali s pilpahom.

Rane se mažejo z arnikovim žganjem ali oljem.

Viri in literatura:

I. Bizjak, Terenski zapiski (zbrani na Mladinskem raziskovalnem taboru Krekovše 83), Vojsko 1985, hrani Mestni muzej Idrija (oddelek Cerkno)

Terenski zapiski 16. ekipe Slovenskega etnografskega muzeja Vojsko 1959, hrani arhiv SEM

Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica XI. Ljubljana 1977

Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod, poročila. Ljubljana 1977

Nada Praprotnik, Zdravilne rastline. Vodnik po razstavi Prirodoslovnega muzeja. Ljubljana 1984.

Willfort Richard, Zdravilne rastline in njih uporaba. Maribor 1971

Vidmajer J., Zelišča, čaji in kozmetika. Ljubljana 1980

Messegue M., Zelišča za zdravje. Ljubljana 1980

Rafael Podobnik

OSOJNA PRIMORSKA

Spoštovani,

prve dni avgusta 1989 bo izšla fotomonografija Osojna Primorska. Posvečena bo 500-letnici rudnika živega srebra in mesta Idrije, 300-letnici prve znanstvene razlage delovanja zaganjalk ter 100-letnicama prvega jamarskega društva in prvega fotokluba na Slovenskem. Avtor fotografij je Rafael Podobnik, znani samohodec, fotograf, raziskovalec, publicist in čeljustni ortoped iz Nove Gorice, ki nas je znal izvabiti iz čustvene in miselne otopenosti z vsako od dvaintridesetih samostojnih razstav. Spremno besedilo sta pridala profesor Janez Kavčič ter rovtarski in akademski slikar Rafael Terpin. Važnejši deli teksta bodo prevedeni v angleščino, italijanščino in nemščino.

Objavljeno bo 75 črnbelih in 64 barvnih enostranskih fotografij ter 13 črnbelih posnetkov manjšega formata na najboljšem umetniškem papirju. Knjiga bo velika 24 × 30 cm, vezana v platno in opremljena z barvnim ščitnim ovitkom. Vsebina bo tipično Podobnikova: primorska krajina in njene starožitnosti skozi čas. Poudarek bo na Idrijskem, Cerkljanskem, Šentviški planoti, Baški grapi, Stopniku in Trebuši. Nekaj posnetkov bo tudi iz Čepovanskih Vrš, Lokovca, Predmeje, Vipavske doline, Krasa, Goriških Brd in Posočja. Poleg osrednje teme bodo dodana tri poglavja: Utrinki na veliki čas, Srečanja z naravo in Zapuščene domačije. Vse bo prikazano kot tehnično popoln dokument, ki je nevsiljivo prežet z lepoto in življenjem.

FANČI GOSTIŠA

Pri Trnovcu

JOŽKO BAVCON

V lanskoletnem ciklusu muzejskih večerov sva z akademskim slikarjem Rafkom Trpinom s pomočjo diapozitivov skušala prikazati vsaj delček rastlinskega sveta Cerkljansko-Idrijske. Nakazati sva hotela, da bi bilo potrebno nekatere rastline na tem območju zaščititi, ker so zelo redke v tem predelu ali tudi širše v Sloveniji. V idrijski dolini za to do sedaj še ni bilo poskrbljeno. V tem sestavku se bom omejil na eno samo izmed njih – naš biser, idrijski ali dražestni jeglič.

Če bi pogledali v Malo floro Slovenije, to je ključ za določanje rastlin, bi zaman iskali njegovo ime. Idrijski jeglič je namreč naravni križanec med avrikljem ali lepim jegličem (*Primula auricula*) in kranjskim jegličem (*Primula carniolica*). V določevalnem ključu najdemo samo vrste in podvrste, ne pa tudi njihovih križancev. Ker je kranjski jeglič endemit našega ozemlja, to je rastlina, ki raste samo na določenem omejenem okolju, je prav tako idrijski jeglič naš endemičen križanec.

Ko sem se pri svojem študiju srečal z naravnimi medvrstnimi križanci species hibridi, sem se takoj spomnil na to našo primulo. Hotel sem več zvedeti o križancih pri rodu jegličev. V literaturi sem našel (Janchen, 1956–1963) kar 15 različnih hibridov med različnimi vrstami tega rodu. Žal se pri nas z njimi nihče posebej ne ukvarja. Natančnejši pregled nad njihovim pojavljanjem je bolj zavil v meglo. Idrijski jeglič pa je nekoliko bolj poznan. Ko sem iskal naprej, sem odkril, da sta bili o njem narejeni dve diplomski deli: Hlača leta 1964 in Toplak K. 1969. Kljub temu je ostalo še kar nekaj nerazjasnenih problemov, ki bi zahtevali nadaljnje raziskave. V tem zapisu bom skušal povzeti nekaj do sedaj znanih dejstev in nakazati še kak nerazčiščen problem.

Najprej o kratki zgodovini odkrivanja tega jegliča. Že leta 1827 ga je prvi opisal Host in mu dal znanstveno ime *Primula x venusta*. Pozneje so ga različni avtorji nekajkrat preimenovali, vendar se je obdržalo prvo, zato ker v botanični literaturi obstaja načelo, da velja najstarejše ime. Eno izmed imen je tudi *Primula jelenkiana*, po Jelenku nad Sp. Idrijo, kjer je bilo nekaj časa edino znano rastišče. Hlača (1966) navaja, da ga je leta 1822 v Kendovih robah na Jelenku odkril lekarniški laborant Ferjančič iz Idrije. Leta 1938 se je v Idrijo podal celo

sam saški kralj Friderik Avgust II, da bi si ogledal to zanimivo rastlino.

Po danes znanih podatkih je ta jeglič tudi na področju Trnovskega gozda vse do Čepovana. Potencialno bi ta križanec lahko iskali na vseh tistih mestih, kjer skupaj raste kranjski in lep jeglič. V zadnjih letih se je območje razširjenosti kranjskega jegliča povečalo. Na Cerkljansko-Idrijskem pa na teh novih rastiščih ni lepega jegliča in zato tukaj ne dobimo hibrida. Na splošno je ta jeglič redek tudi tam, kjer skupaj raste obe omenjeni rastlini. Odgovorov, zakaj je taka redkost, je verjetno več in vsi niso še razjasnjeni. Jegliča imata nekoliko različna rastišča. Kranjski ponavadi raste v razpokah vlažnih skal, na bolj senčnih mestih, vendar tako kot povsod v naravi so tudi tu izjeme. Taki zanj neobičajni rastišči sta na Jelenku in na Rodnah na suhem travniku, kjer izredno bujno uspeva. Lepi jeglič pa ima rajši suhe in bolj sončne skalne razpoke, redkeje pa je kar po travnikih.

Druga težava je, da imajo skoraj vsi jegliči dolgovrate in kratkovrate cvetove. Pri dolgovratem je pestič nad prašniki, pri kratkovratem pa so na vrhu vidni prašniki, pestič pa je pod njimi. Pelod morajo žuželke z dolgovratnega prinesiti na kratkovrati cvet, da sploh pride do opraitve in nato oploditve.

Naslednja prepreka je različni čas cvetenja. Običajno avrikelj zacvete prej kot kranjski jeglič. Za opraitve pa je potrebno, da bi obe vrsti cveteli hkrati, oziroma vsaj nekaj njunih predstavnikov. Izgleda, da je teh še ravno zadosti, da pride do opraitve. Hlača (1966) piše, da zraven kranjskega istočasno cvete še brezstebelni jeglič – trobentica (*Primula acaulis*), pa vendar med njima ne pride do križanja. Vzrok, zakaj se to ne zgodi, je verjetno v premajhni genetski sorodnosti teh dveh sorodnih vrst, pa čeprav sta obe iz istega rodu.

Idrijski jeglič najdemo samo tam, kjer raste povsem skupaj kranjski in lep jeglič. Hlača trdi, da če je razdalja med njima že kakih sto metrov, ne dobimo križanca. Morda na to vpliva tudi medsebojni odnos teh dveh rastlin, oziroma njuno mikrookolje. To bi bilo potrebno še razložiti.

Ta hibrid ima več različnih oblik, kar se ujema z zakonom o križancih. Kot piše Hlača, pri dražestnem jegliču najdemo

vse tri možnosti. Eni so bolj podobni kranjskemu, drugi avriklju, tretji pa imajo vmesne lastnosti. Tisti, ki je podoben lepemu jegliču, raste zraven njega. Na zunaj sta skoraj povsem enaka, le cvetovi so škrlatne barve. »Če bi mu odstranili cvetni venec, ga ne bi ločili od avriklja,« doda Hlača. Drugi, ki pa ima več lastnosti kranjskega, raste v njegovi bližini. Celotna rastlina mu je povsem podobna, le cvet je rdečkaste, na notranji strani pa rumenkaste barve. Tretji pa imajo vmesne lastnosti.

Pri križancih je običajno problem plodnost oziroma pri rastlinah tvorba in kaljivost semen. Po podatkih iz literature (Engler, 1905) naj bi ta rastlina bila fertilna – plodna, kar pomeni, da bi tvorila seme, ki bi kalilo. Iz njega bi dobili nove hibride, ki bi počasi prehajali v eno ali drugo vrsto. Nasprotno pa Hegi (1925) trdi, da je rastlina sterilna, neplodna, torej ne tvori kaljivih semen. Hlača (1964) kot tudi Toplakova (1969) ugotovljata, da sicer tvori majhna semena, ki pa niso kaljiva. Potrebno bi bilo pregledati in preizkusiti kaljivost teh semen še pri večjem številu primerkov.

Pri tem jegliču ostaja še vedno neznan njegov kromosomsko število, to je dedni zapis, ki je skrit v jedru celice. V fazi delitve le-teh, se ta zapis v jedru oblikuje v majhne, pod svetlobnim mikroskopom vidne paličice, imenovane kromosomi (barvna telesca). Vsaka vrsta ima zanjo značilno število. Za avrikelj različni avtorji navajajo različna števila, od 54 do 62. To je mogoče tudi posledica težkega štetja izredno majhnih kromosomov pod mikroskopom. Kranjski jeglič pa ima to število od 62 do 68. Določitev tega števila bi morda lahko dala odgovor o fertilnosti ali sterilnosti te rastline.

Potrebno bi bilo poizkušati z umetno oprašitvijo. Tukaj bi se lažje izkazalo, ali sploh obstaja možnost, da dobimo kaljivo seme. V takem poizkusu lahko uporabimo različne metode križanja, s katerimi dobivamo kulturne hibride v kmetijski proizvodnji.

Morda se bo kdo vprašal, zakaj bi se sploh s tem ukvarjali? Poleg bazičnega spoznanja bi bil ta naš biser lahko lepa popestritev v naši, včasih kar preskromni, domači hortikulturni ponudbi. V naravi ga moramo pustiti takega, kot je, kjer raste v sozvočju s svojim okoljem. Če pa bi uspelo umetno vzgajanje, bi ga lahko razmnoževali in z njim okrasili naše spomladanske vrtove. Pri nas take ponudbe z divjimi rastlinami žal še nimamo. Ponekod v tujini lahko kupimo tudi divje vrste in med njimi celo naše endemite. Včasih se res ne zavedamo svojega bogastva, lepote, ki jo lahko daje majhna rastlinica. Narava skriva mnogo, včasih povsem drobnih zanimivosti, ki lahko popestrijo naše življenje, če jih le znamo odkriti in jih občudovati.

Literatura:

Bavcon Jože: Nova nahajališča kranjskega jegliča, *Proteus* I. 49, št. 9–10, 1987

Borojević S., Borojević K.: Genetika 1971

Engler A.: *Das Pflanzenreich*, 1905

Hegi G.: *Illustrirte Flora von Mitteleuropa*, Lüdi *Primulaceae*, 1925

Hlača Ivan: *Primula x venusta* Host, dip. delo, 1964

Hlača Ivan: *Dražestni jeglič*, *Proteus* L. 28, 1966

Host N.: *Flora Austriaca*, 1927

Janchen E.: *Catalogus Florae Austriacae*, 1956–1963

Loeve A. and Loeve D.: *Cytotaxonomical atlas of the Flora of Slovenia*, 1972

Martinčič A. in Sušnik F.: *Mala flora Slovenije*, 1984

Mägdefrau K., Ehrendorfer F. (*Strasburger* 1971), 1978

Sistematika, evolucija i geobotanika, 1978

Toplak Katja: *Morfološke in fitokemične raziskave pri taksonih P. auricula, P. carniolica in P. x venusta v Sloveniji*, diplomsko delo, 1969

Janez Žakelj: *Kranjski jeglič tudi na Gorenjskem*, *Proteus* L. 49, št. 9–10, 1987

Idrijski jeglič, Jelenk 1983. Foto: R. Terpin

can ngalan 200

FANČI GOSTIŠA

Pod Golici

RAZMIŠLJANJA O BLIŽNJIH SREČANJIH MED NEANDERTALCEM IN JAMSKIM MEDVEDOM V DIVJIH BABAH

II. Razmišljanja na meji znanstvene fantastike

IVAN TURK

Nadaljevanje iz prejšnje številke Idrijskih razgledov

Prvi del našega prispevka je bil zgrajen predvsem na primerjavah iz življenja rjavega in jamskega medveda. V drugem delu se bomo namenoma nekoliko bolj prepustili domišljiji, brez katere bi bila naša arheološka izvajanja preveč suhoparna.

V Divjih babah imamo tako ostanke jamskega medveda kot znake prisotnosti neandertalcev. Podobne situacije poznamo tudi v drugih jamskih najdiščih pri nas in v tujini. Torej sta imela oba navado obiskovati jame in to zelo pogosto. V tem pogledu jima je bila podobna v Evropi samo še jamska hijena (*Crocota spelaea*). Tako neandertalci kot jamski medvedi so skozi zelo dolga časovna obdobja prekinjeno ali neprekinjeno prihajali v ene in iste jame. Neandertalci so bili v tem pogledu torej zelo podobni jamskim medvedom, v kolikor jih niso zalezovali in lovili, za kar pa nimamo v Divjih babah nobenega dobro preverjenega dokaza. Tudi današnji grizliji, dokazano stoletja uporabljajo iste jame in področja za prezimovanje, po istih poteh, tako imenovanih medvedjih stezah pa baje hodijo celo tisočletja. Če človek ni lovil jamskega medveda, je moral gojiti zelo podobne navade, kot jih še danes gojijo medvedi. Bivalna niša enih in drugih se je nedvomno vsaj delno prekrivala. Primernih jam za neandertalce in jamske medvede ni bilo ravno veliko in morali so si jih kakorkoli že deliti, ali pa je prihajalo med njimi do tekmovanja.

Kar je jedel jamski medved, so jedli tudi neandertalci, vključno z mrhovino. Marsikaj, kar se nam danes zdi neužitno, je lahko šlo našim manj izbirčnim prednikom dobro v tek. Torej se je nedvomno delno prekrivala tudi prehranjevalna niša enih in drugih. Niti neandertalci niti jamski medvedi niso bili tako dobri lovci, da bi lahko tekmovali z drugimi, materialno dokazanimi plenilci, npr. volkovi in levi. Zato so bili verjetno v prehrani izraziti oportunisti.

S stališča bivalne in prehranjevalne niše bi bil lahko zelo poučen še nepreučeni odnos med jamskim medvedom in jamsko hijeno, ki je bila lahko prvemu sovražnik⁷ in tekmeč v delu obeh niš, pri čemer mislimo predvsem podzemne jame in mrhovino. Jame – brlogi z množičnimi ostanki jamske hijene sicer niso tako pogosti kot jame – brlogi z množičnimi

ostanki jamskega medveda, vendar poznamo v Jugovzhodnih Alpah vsaj dve (Musil R., 1980, II, 23 s; Mais K., Rabeder G., 1974). Pri tem je značilno, da se eni in drugi med seboj globalno izključujejo (Musil R., 1980, I, II). Kjer je veliko ostankov jamske hijene, je zelo malo ali nič jamskega medveda in obratno.⁸ Torej nekaj podobnega ko med samci jamskega medveda in med samicami z mladiči, kjer smo ugotovili različno izrabo dela bivalne niše znotraj vrste. Različne vrste ali pripadniki iste vrste, ki so si bili med sabo »sovražni«, bi se torej na istih najdiščih globalno izključevali, kot so se izogibali drug drugemu tudi za življenje. Potencialni sovražniki vrste, ki je zastopana množično v nekem najdišču, se pojavljajo v istem najdišču samo občasno, posamično, lahko kot žrtve spopadov. Tako bi morda lahko razložili redke ostanke volka (*Canis lupus*) in jamskega leva (*Panthera spelaea*) v Divjih babah in drugih podobnih najdiščih. Volkovi še danes v sili napadejo in pokončajo tu in tam kakšnega grizlija (McNamee T., 1986, 250; Haynes G., 1983, 104). Vse za ceno lastnih žrtev.

Odnosi med arheološkimi ostanki (beri neandertalci) in fosilnimi najdbami jamskega medveda v Divjih babah (sl. 6) so bistveno drugačni od zgoraj navedenega, ker se eni in drugi ne izključujejo, temveč prej navezujejo. Tako navezovanje nas samodejno pripelje na (zmotno?) misel o lovu, ki sem ji bil do nedavnega tudi sam naklonjen.⁹ Kar nas pri tem moti, je akutno pomanjkanje materialnih dokazov o izrabi lovskega plena in popolna odsotnost žrtev lova. Po temeljitem premisleku nam na osnovi zatečenega in analiziranega stanja v Divjih babah ostane še alternativna razlaga o miroljubnem sožitju neandertalcev z jamskim medvedom.

Današnji medvedi ne poznajo »zakonskih« parov in »zakonske« zvestobe. Značilna za njih sta promiskuiteta in popolna nezainteresiranost samcev za mladiče. Nasprotno, mladiče celo ogrožajo. Zato so medvedke z mladiči, ki veljajo za zelo skrbne matere, prisiljene med seboj sodelovati.¹⁰ Ker so medvedi izredno strpni do drugih živali, medvedke pa celo do samic in mladičev drugih živali – na naših mrhoviščih lahko vidite medvedke in divje svinje, vsake s svojimi mladiči, kako seure dolgo skupaj hranijo, ne da bi prišlo do najmanjšega izgreda – si z malo domišljije lahko predstavljamo po-

dobne odnose med jamskimi medvedkami z mladiči in neandertalkami z otroki, vendar le v primerih, ko je bilo na voljo dovolj hrane. Z današnjega zornega kota se bo marsikateremu zdelo tako »sodelovanje« nezaslišano. Medved je vendar zver! Veliko bolj verjetno naj bi zvenela fraza: neandertalci so bili veliki lovci na jamske medvede. Uboge živali še v brlogih niso imele miru pred njimi. Se komu zdi ta misel manj fantastična? Kaj, če ga sploh niso lovili, ali samo izjemoma? Čemu potem vedno in povsod ti nesrečni jamski medvedi skupaj z neandertalci v istih jamah? Tako spretni pa neandertalci zopet niso bili, da bi se lahko vsem jamskim medvedom na daleč izognili. In jamskih medvedov v določenih obdobjih tudi ni bilo tako malo kot smo videli. Kaj pa, če so se neandertalci (npr. žene z otroki) vsaj občasno prilagodili živeti z jamskim medvedom (npr. medvedkami z mladiči) in strpni jamski medved z neandertalci? In sploh ni nujno, da so bili med njimi vedno sovražni odnosi. Če neandertalci ne bi izumrli, oziroma se ne bi stvari pred 35.000 leti zasukale tako, kot so se, bi imeli danes nemara namesto psa, udomačenega medveda (glej Reed C. A., 1986). Sicer pa imajo volkovi, ki so se pred približno 14.000 leti pustili udomačiti naslednikom neandertalcev, z medvedi skupnega prednika.

Poznavalci medvedov se z zgornjo mislijo verjetno ne bi strinjali. Znani kanadski biolog S Herrero piše: »Divjih medvedov ne moremo imeti za prijatelje. So preveč nevarni in divji, da bi jih lahko udomačili.« (Herrero S., 1985, 259). In vendar so včasih tudi nemogoče stvari mogoče. Kaj pa, če jamski medved sploh ni bil tako »živalski« in neandertalec ni bil tako »človeški« v današnjem smislu, kot si ju običajno predstavljamo?

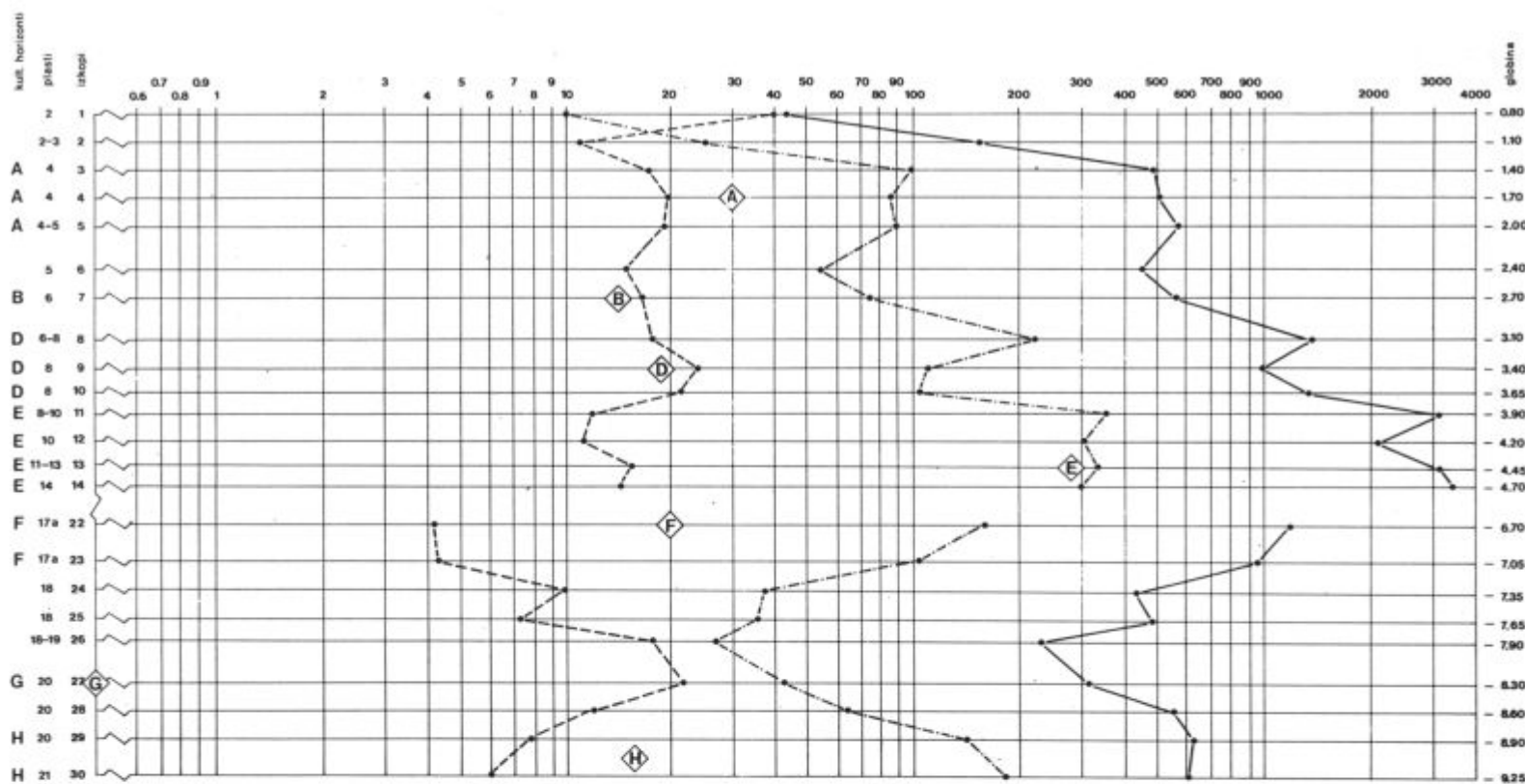
Če ni bilo lova, od kod potem toliko poginulih jamskih medvedov v Divjih babah in drugih jamah? Katastrofa in epidemija ne prideta v poštev, ker sta običajno enkratni, mi pa imamo viške ostankov bolj ali manj enakomerno razporejene v več zaporednih plasteh (sl. 6), od katerih so posamezne nastajale vsaj 1000 let. V času odlaganja teh in drugih plasti z jamskim medvedom sta morala biti izpolnjena vsaj dva pogoja. V jami se je moralo stalno zadrževati veliko medvedov, od katerih jih je moralo tudi veliko poginiti. Do zgoščevanja, sicer samotarskih medvedov, pride lahko samo na področju, kjer je veliko koncentrirane hrane. Veliko koncentrirane hrane pomeni tudi veliko medvedov na enem mestu in s tem v zvezi tudi večjo smrtnost, ki je povezana s povečanim kanibalizmom in drugimi vzroki. Vprašanje, ki iz tega sledi je: ali mrtva združba (tafocenoza), ki je postopoma prešla v fosilno združbo,¹¹ količinsko in kakovostno predstavlja nekdanjo živo združbo (biocenoza), ali je od nje povsem neodvisna? Odgovor je odvisen od vrste dejavnikov: okolja; dela populacije, ki ji je jama služila za brlog; mikroklimo brloga in pogojev za fosilizacijo ostankov. Vsi ti dejavniki so se sčasoma spreminjali in vsak po svoje vplivali na kopičenje fosilnih najdb. Spremembe okolja, od katerih je odvisna tudi hitrost sedimentacije, lahko precej zanesljivo zasledujemo na osnovi diagenoze se-

dimentov in ostankov cvetnega prahu (fosilni pelod). Ali so v jamo zahajali pretežno samotarski samci ali pretežno samice z mladiči, lahko sklepamo po tem, ali prevladujejo med fosilnimi ostanki odrasli ali mladiči. Na mikroklimo brloga (suh ali vlažen) lahko sklepamo iz diagenetskih sprememb sedimentov. Pogoji fosilizacije, ki so odvisni od mikroklimi, pH in Eh (Retallack G., 1984), so od vseh dejavnikov najtežje opredeljivi.

Zelo važen podatek za ugotavljanje razmerja med mrtvo in fosilno združbo so vrednosti fosfatov. Vsi fosfatni minerali in spojine v Divjih babah so nastali skoraj izključno iz fosforja mrtve združbe. Fosfor je zelo važen element v vsakem živem organizmu in predstavlja pri sesalcih pribl. 1% telesne teže (Westheimer F. H., 1987). Ko organizem odmre in se njegovi mehki deli razkrojijo, preide fosfor s prenikajočo vodo v zemljo, hitro reagira s karbonati in se veže v stabilne fosforno-karbonatne spojine (Bull P., 1983). Fosfatov se lahko v jamah – brlogih nabere toliko, da so imeli ponekod v svetu v njih celo rudnike. Marsikatero najdišče je bilo pri tem popolnoma uničeno.

Vrednosti fosfatov se po plasteh v grobem ujemajo s količino fosilnih ostankov, vendar ne vedno. Večja odstopanja nas opozarjajo na nepravilnosti med razpadanjem mehkih delov in najdenimi fosilnimi ostanki. Veliko fosfatov in malo kosti nam lahko pove nekaj o pogojih fosilizacije, malo fosfatov in veliko kosti pa o izrabi plena ali mrhovine po plenilcih in mrhovinarjih, med katere sodita tudi jamski medved in neandertalec.

Neenakomerno kopičenje fosilnih ostankov v Divjih babah in podobnih najdiščih skozi daljša časovna razdobja je tako zamotano, da ga v podrobnostih težko razložimo. Kot rečeno, je osnovni pogoj, da je sploh prišlo do kopičenja, že zelo dolgo znana navada ali nagnjenje jamskega medveda do obiskovanja podzemnih jam. Prvotno smo na osnovi najdenih ostankov komaj rojenih ali še nerojenih mladičev lahko dokazali samo prezimovanje v jamah. Danes vemo, med drugim tudi na osnovi najdb fosilnega peloda iz Divjih bab, da so se jamski medvedi zadrževali v jamah tudi izven zime. Možnosti za kopičenje ostankov so se s tem samo še povečale. Lahko predpostavljamo, da jamski medved ni poginjal samo med hibernacijo, temveč tudi predvsem v medsebojnih spopadih preko celega leta. Odvisno od okoliščin, so se jamski medvedi verjetno zadrževali v jamah v večjih ali manjših skupinah, ki jih je sestavljalo več neizkušenih medvedk z mladiči in polodrasli medvedi iz istega legla. Večje so bile te skupine, večje so bile možnosti za kopičenje ostankov. Obisk jam in dolžina hibernacije sta se verjetno povečala v zaostrenih zimskih razmerah. Oboje je posredno vplivalo na kopičenje ostankov. V zaostrenih razmerah se je znižala rodnost ob istočasnem povečanju smrtnosti, na katero je vplival tudi povečan obseg kanibalizma. Močni samci so napadali in pobijali šibkejše samice in mladiče, zlasti ko je primanjkovalo spolno zrelih samic brez mladičev (samice z mladiči se na-

Sl. 6 – Divje babe. Absolutne vrednosti skeletnih ostankov (skrajno desno), izoliranih zob (sredina) in povprečne teže osteodontoloških najdb (skrajno levo) jamskega medveda v gramih. Vse standardizirano na površino 10 m² izkopov. Črke označujejo absolutno število vseh v letih 1980–1986 najdenih kamnitih orodij in odbitkov po kulturnih horizontih (sestavila J. Dirjec in I. Turk).

mreč ne pariyo) in eventuelno hrane v spomladanskih in jesenskih mesecih (glej Haynes G., 1983, 106; Speth J., 1987, 14 s). V jame, ki jih sicer sami trenutno niso uporabljali za brloge, jih je privabljala tudi mrhovina njihovih slabotnejših vrstnikov, ki so poginili med hibernacijo. Različni dejavniki v okolju so kumulativno vplivali na mehanizem kopičenja mrtve in fosilne združbe. Ko se je proces sprožil, se sam od sebe ni mogel čez noč ustaviti.

Kopičenje fosilnih ostankov ni nujno povezano s koncentracijo in obsegom žive populacije, ki je bila odvisna od primarne produkcije in okolja. Zato ne moremo pričakovati nekih splošnih zakonitosti, ki bi se ponavljale od plasti do plasti in od najdišča do najdišča. V Divjih babah v grobem sicer poznamo globalna klimatska nihanja od bolj vlažnih zim in suhih poletij v mrzlih obdobjih do bolj suhih zim in vlažnih poletij v času opotiplitev. Vendar se krivulja fosilnih ostankov popolnoma ne ujema s predvideno krivuljo globalnih klimatskih nihanj. V zgornjem delu profila, kjer nam diagenetski procesi in pelod kažejo bolj nestabilne razmere v pretežno mrzli klimi

kot v spodnji, pretežno toplejši polovici profila (plasti 17 a–21), smo ugotovili tudi večja količinska in kakovostna nihanja fosilnih ostankov (sl. 6). Splošne razmere so nedvomno vplivale na večji ali manjši obisk jame. Med zgornjim in spodnjim delom profila obstajajo torej večje količinske in kakovostne razlike, ki jih lahko povežemo z globalnimi klimatskimi in ekološkimi spremembami. Sorazmerno veliko več mladičev v spodnjem delu je lahko odraz večje rodnosti v boljših življenjskih pogojih in tekmovanja za brloge med samotarskimi samci in samicami z mladiči v zgornjem delu profila, zaradi slabših življenjskih pogojev, v primeru, da fosilna združba globalno predstavlja živo združbo, ali pa zgolj odraz večjega pritiska plenilcev (npr. jamskega leva), v primeru, da fosilna združba ne predstavlja razmer v živi združbi. Videti je, da je bil obisk jame v toplejših obdobjih na splošno manjši kot v hladnejših obdobjih. Jamski medved je kot današnji grizli verjetno ljubil bolj hladno in ravno prav vlažno klimo (Musil R., 1981, 13 s; McNamee T., 1986, 128 ss). Zato so bile v nekdanjem okolju Divjih bab zanj klimatsko najugodnejše razmere v začetku in na koncu mrzlih obdobj (stadialov). V toplih interstadialih in v medleden dobi se je pomikal na sever in v višje predele (Alpe), v višjih mrzlih obdobj pa na jug. Zato je bila lahko odločitev za prezimovanje v podzemnih jamah odvisna predvsem od klimatskih pogojev. Prednost jamam je lahko dalje dajal čisto določen del populacije jamskega medveda (npr. medvedke z mladiči), ostali pa so jih uporabljali le

v izjemnih pogojih, ko je lahko prihajalo do tekmovanja znotraj vrste.

V vseh plasteh z množičnimi ostanki jamskega medveda v Divjih babah imamo tudi jasne znake navidez istočasne prisotnosti neandertalcev. Arheološke najdbe v grobem kovariirajo s fosilnimi ostanki (sl. 6). Zato je zelo privlačna misel o lovu na jamskega medveda, ki hkrati pomeni istočasnost enih in drugih ostankov in določeno povezavo med njimi. Natančnejša preučitev ostankov jamskega medveda iz Divjih bab (izsledki bodo postopno objavljeni v Arheološkem vestniku, Ljubljana) ni dala dovolj zanesljive opore domnevi o lovu. Zastopanost skeletnih delov in razbitosti dolgih mozgovnih kosti lova ne potrujeta. Na celotnem kostnem gradivu tudi ni nobenih vrezov, ki nastanejo pri odiranju, raztelesovanju in izkoščevanju. Molčeč, vendar nezadosten dokaz lova bi bila lahko skoraj popolna odsotnost ostankov t. i. lovne divjadi (jeleni, srne ipd.). Pomanjkanje lovne favne in odsotnost vrezov na kosteh sta značilni skoraj vsa paleolitska najdišča z množičnimi ostanki jamskega medveda. Gre torej za univerzalen pojav. Za vsa najdišča z jamskim medvedom je značilna tudi večja ali manjša razbitost skeletnih ostankov in redke kosti z odtisi, ki jih pustijo zverski zobje. Vendar so vidne zverske poškodbe na kosteh neprimerno pogostejše kot sledovi človeških orodij, katerih dejansko ni. Pri mrhovinarskem načinu prehranjevanja so poškodbe od zob na kosteh relativno redke (Haynes G., 1980, 94; in lastna zapažanja na mrhovinščih). Ugotovitev velja za zveri, lahko pa bi jo prenesli tudi na neandertalce in njihova orodja. Verjetnost, da so večino kosti zdrobili jamski medvedi – mrhovinarji in kanibali, se mi zdi veliko večja od verjetnosti, da so to storili neandertalci. S to mislijo se je že leta 1931, ko so absolutno prevladovale antropogene razlage, ukvarjal znani slovenski prirodoslovec F. Kos (1931) in po mojem prepričanju ni bil daleč od resnice. Kar se tiče drobljenja kosti, je lahko jamski medved igral pri nas vlogo jamske hijene, vendar v precej skromnejšem obsegu.

V zvezi z drobljenjem kosti v predfosilni fazi, ki je dokazljivo na osnovi velikega števila zaobljenih robov prelomov odnosno oglajenosti odlomkov, se mi zdi važno poudariti, da kosti oz. njihova vsebina (mozeg) niso bile samo važen vir energije, marveč tudi življenjsko važnih fosfatov. Pojav uživanja kosti (osteofagija) je poznan tudi pri pravih rastlinojedcih (npr. jelenih, srnah itd.), povsod tam, kjer z rastlinsko hrano, zaradi specifičnih tal (npr. izključno apnenca), ne morejo dobiti dovolj fosfatov (Sutcliffe A., 1973). Dosedanje analize rabitosti dolgih mozgovnih kosti, ki bodo verjetno objavljene v Arheološkem vestniku, bi govorile prej za drobljenje kosti zaradi fosfatov kot mozga ali obojega. Pri uživanju fosfatov odpadejo tudi vse časovne omejitve, ki jih postavlja uživanje mozga, ker se fosfor v kosteh ne pokvari, niti se iz njih ne izluži.

Lov na tako močno zver, kot je bil jamski medved, je bil nedvomno povezan z velikim tveganjem. Danes je pri lovu na grizlija, kljub uporabi modernega strelnega orožja, po statisti-

kah eden od štirih grizlijev ranjen namesto ubit (Herrero S., 1985, 206). Kaj pomeni ranjen medved, pa dobro vemo. Zato bi v primeru specializiranega lova na jamskega medveda pričakovali precej žrtev, njihove ostanke pa bi našli na krajih nesrečnega lova – v jamah. Skeletni ostanki neandertalca pa so v primerjavi s fosilnimi ostanki jamskega medveda zelo redki.¹² Redki so tudi grobovi. Zato ne moremo pričakovati, da so vse žrtve odvlekli in drugod pokopali.

Naši neandertalci so razen od lova lahko živeli tudi od nabiralništva, kamor spada v skrajnem primeru tudi pobiranje mrhovine. Predpostavljamo, da so se s primitivnimi oblikami lova ukvarjali predvsem moški, ženske in otroci pa so gojili nabiralništvo. Ženske in otroci so zato lahko zasedali zelo podobno prehranjevalno nišo kot jamski medved. Bili so tudi manj gibljivi od odraslih moških. Kot medvedke z mladiči so bile tudi neandertalke z otroki vezane na manjši bivalni prostor, v katerem je podzemna jama predstavljala naravno shajališče in zavetišče. Običajno pride v takih razmerah do tekmovanja med vrstami. Kaj pa če so neandertalke in jamske medvedke občasno »sodelovale«? Možnosti za preživetje naraščaja so se enim in drugim v primeru »sodelovanja« povečale. Kaj če naše simpatije do medvedov izvirajo iz teh davnih časov? Kaj če so nekatere čisto »človeške« lastnosti grizlijev nasledstvo že pozabljenih odnosov med medvedi in našimi predniki? Arheologija na taka vprašanja ne more odgovoriti! To je stvar psihoanalize ljudi in živali. Upoštevati moramo tudi evolucijo, ki pa lahko ubira svoja pota.

Povsod, kjer živijo ali so do nedavnega živeli medvedi, velja, kar sta v »Grzimeks Tierleben Enzyklopädie des Tierreiches« napisala B. Grzimek in A. Pedersen:

»Nobena druga žival ni naredila tako močnega vtisa na ljudstva severne poloble kot rjavi medved. Dokler še niso vedeli za leva, je veljal medved za kralja živali. O izredni priljubljenosti pričajo že številna imena, ki so mu jih dali v posameznih deželah, in ki jih v takem obsegu komaj najdemo še pri kakšni drugi živali, ter številna po njem imenovana mesta in kraji, pripovedke, basni, grbi in nenazadnje medvedki kot priljubljene otroške igrace. V Nemčiji imenujejo medveda Petz ali Ephraim, v skandinavskih deželah Bamse ali Nalle, v Rusiji ga kličejo z imenom in priimkom Miahil Ivanovič, v Romuniji pa brat Nikolaj.« (Grzimek B., Pedersen a., s. a., 118). Sledijo navedbe o kultu medveda v paleolitiku, ki so plod etnografskih primerjav in za obdobje neandertalcev popolnoma neosnovane, medtem ko imajo lahko v mlajšem paleolitiku čisto drugačen pomen, npr. čaščenje nečesa, kar izginja ali je že izginilo.

Naš odnos do medveda, ki je lahko podzavesten spomin na daljno preteklost, izraža tudi stavek uglednega kanadskega poznavalca medvedov: *»Le malo biologov lahko preučuje medvede, ne da bi v njih videli čisto človeške poteze. Te poteze nas navedejo do občutka močne povezanosti z njimi.«* (Herrero S., 1985, 9) Ali ugotovitev kanadskega lovca in pisca: *»Žival, ki je naredila name največji vtis in ki se mi zdi vedno bolj podobna, je grizli.«* (Russell A., 1986, 80). Taki občutki so obhajali tudi ti-

ste paleontologe in arheologe, ki so se poglobljeno ukvarjali z jamskim medvedom.

Obstaja pa tudi obratna vez. Čeprav je današnji človek s svojim nespametnim vedenjem marsikje skoraj iztrebil medvede in jih stoletja načrtno preganjal, kljub številnim negativnim izkušnjam, človeka ne obravnavajo niti kot sovražnika, niti kot plen, temveč kot sebi enakovrednega partnerja. Celotako divja vrsta kot je ameriški grizli, samo izjemoma v skoraj vsakodnevnih konfrontacijah s človekom le-tega tako poškoduje, da podleže ranam, čeprav lahko z enim udarcem šape ubije drugega odraslega medveda ali bika (Grzimek B., Pedersen A., s. a., 126 s; Russell A., 1986, 27; Herrero S., 1985). Splošno znano je, da današnji medvedi med seboj in v spopadu s človekom samo izjemoma uporabijo svojo ogromno moč, ki jo poznamo iz reka: močan kot medved. Znanе so nekatere človeške lastnosti kot: individualnost, inteligentnost, sposobnost učenja na izkušnjah, izredna skrb samic za mladiče in njihovo vzgojo in še bi lahko naštevali.

Tako neandertalec kot jamski medved sta izumrla, bolje rečeno izginila. Torej bi morale izginiti tudi vezi, ki so se eventualno stakale med njima. Kakorkoli že, neandertalec in jamski medved sta bila sodobnika skoraj 100.000 let. Oba sta bila v čisto določenih okoliščinah naklonjena obiskovanju podzemnih jam. Čeprav zelo radi govorimo in pišemo o lovu na jamskega amedveda, nimamo zanj nobenih zanesljivih dokazov. Še več, v paleolitskih najdiščih z jamskim medvedom imamo običajno zelo malo ali nič dokazov o lovu nasploh. Zato je nabiralništvo dosti bolj verjeten način preživljanja. Nabiralništvo pa ne pušča za seboj takih sledov, kot smo jih vajeni pri lovskem načinu življenja. Arheologi se bomo morali pač bolj potruditi in v okviru možnosti raziskati tudi to plat življenja v jamah – brlogih.¹³

Zahvala

Zahvaljujem se M. Brodarju, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU in B. Kryštufku, Prirodoslovni muzej Ljubljana za branje osnutka teksta in za številne pripombe, ki so pripomogle h kakovosti in boljši berljivosti teksta. Posebej se zahvaljujem svojemu kanadskemu dobrotniku fiziku E. Nelsonu, *Simon Fraser University*, Burnaby, ki mi je ljubeznivo priskrbel nekatero temeljno literaturo o grizliju in izdelal preko 30 absolutnih datacij za Dive babe.

Opombe

7 Jamska hijena je bila podobno kot njena živeča bližnja sorodnica lisasta hijena (*Crocota crocuta*) verjetno tudi zelo dober in nevaren lovec. Mnenje, da je hijena predvsem mrhovinar, je zmotno (Brain C. K., 1981, 56 ss).

8 V alpskih deželah (Slovenija, Avstrija, Švica), kjer poznamo tipične brloge jamskega amedveda, praktično ni fosilnih najdb jamske hijene, čeprav nam posamezna najdišča z njenimi množičnimi ostanki dokazujejo njeno prisotnost v času zadnje ledene dobe tudi na tem prostoru.

9 Veliko arheologov in paleontologov je prepričanih, da so ljudje v paleolitiku lovili jamske medvede in da so posredno morda celo vplivali na njihovo izumrtje (Kurtén B., 1976).

10 Sodelovanje znotraj vrste, ne samo druženje, namesto tekmovanja, naj bi bila izrazita človeška značilnost, ki naj bi jo prvotno razvijale predvsem ženske.

11 Fosilno združbo predstavljajo vsi najdeni ostanki, ki se zbirajo iz žive združbe preko dveh vmesnih stopenj, ki ju predstavljata mrtva in sedimentirana združba (Klein R., Cruz-Urbe K., 1984). Fosilna združba je torej derivat treh, običajno nepoznatih, predhodnih stopenj.

12 Sodeč po skeletnih najdbah bi lahko sklepali tudi na veliko razliko v gostoti poseljenosti enih in drugih. Medtem ko pri jamskem medvedu lahko pričakujemo analogno sedanjemu rjavemu medvedu enega medveda na 1,5–50,0 km², je bil po nekaterih ocenah v južni Evropi samo en neandertalec na 1000 km² (Chase P. G., 1986, 3).

13 V poročilu, objavljenem v Idrjskih razgledih 32, 1987/2, sem omenil najdbo zoglenelih žitnih zrn. Zaradi pomembnosti najdbe sem dal eno zrno absolutno datirat na »*Simon Fraser University*«, ki nam je brezplačno izdelala tudi večjo serijo drugih zelo dragih absolutnih datacij za naše najdišče. Zrno žal ni istočasno z ogljem kurišča, saj je staro le okoli 5000 let, torej neolitske starosti. V vzorec oglja iz omenjenega kurišča je prišlo naknadno, zaradi naše nepazljivosti. S tem popravljam svojo prenačljeno navedbo, ki se je izkazala za brezpredmetno.

BRAIN C. K. (1981), *The Hunters or the Hunted? An Introduction to African Cave Taphonomy*, Chicago and London.

BULL P. (1983), *Chemical sedimentation in caves. V: Chemical sediments and geomorphology: precipitates and residua in the near-surface environment*. Edited by A. S. Goudie and K. Pye, London, 301–319.

CHASE P. G. (1986), *The Hunters of Combe Grenal. Approaches to Middle Paleolithic Subsistence in Europe*. – B.A.R. 286, Oxford.

GRZIMEK B., PEDERSEN A. (s. a.), *Der Braunbär. V: Grzimeks Tierleben Enzyklopädie des Tierreiches*, 118–143.

HAYNES G. (1980), *Prey bones and predators: Potential ecologic information from analysis of bone sites*. – *Ossa* 7, 75–97.

HAYNES G. (1983), *Frequencies of spiral and green-bone fractures on ungulate limb bones in modern surface assemblages*. – *American Antiquity* 48, 102–114.

KLEIN R., CRUZ-URIBE K. (1984), *The Analysis of Animal Bones from Archeological Sites*, Chicago and London.

KOS F. (1931), *Studien über den Artefaktcharakter der Klagen aus Höhlenbärenzähnen und der Knochendurchlochungen an den Funden aus der Potočka Zijalka und einigen anderen Höhlen*. – *Prirodoslovne razprave*, 89–106.

MAIS K., RABEDER G. (1974), *Ein neuentdeckte jungpleistozäne Hyänenhöhle in Niederösterreich*. – *Die Höhle* 25, 142–144.

REED C. A. (1986), *Wild animals ain't so wild, domesticating them not so difficult*. – *Expedition* 28, 8–15.

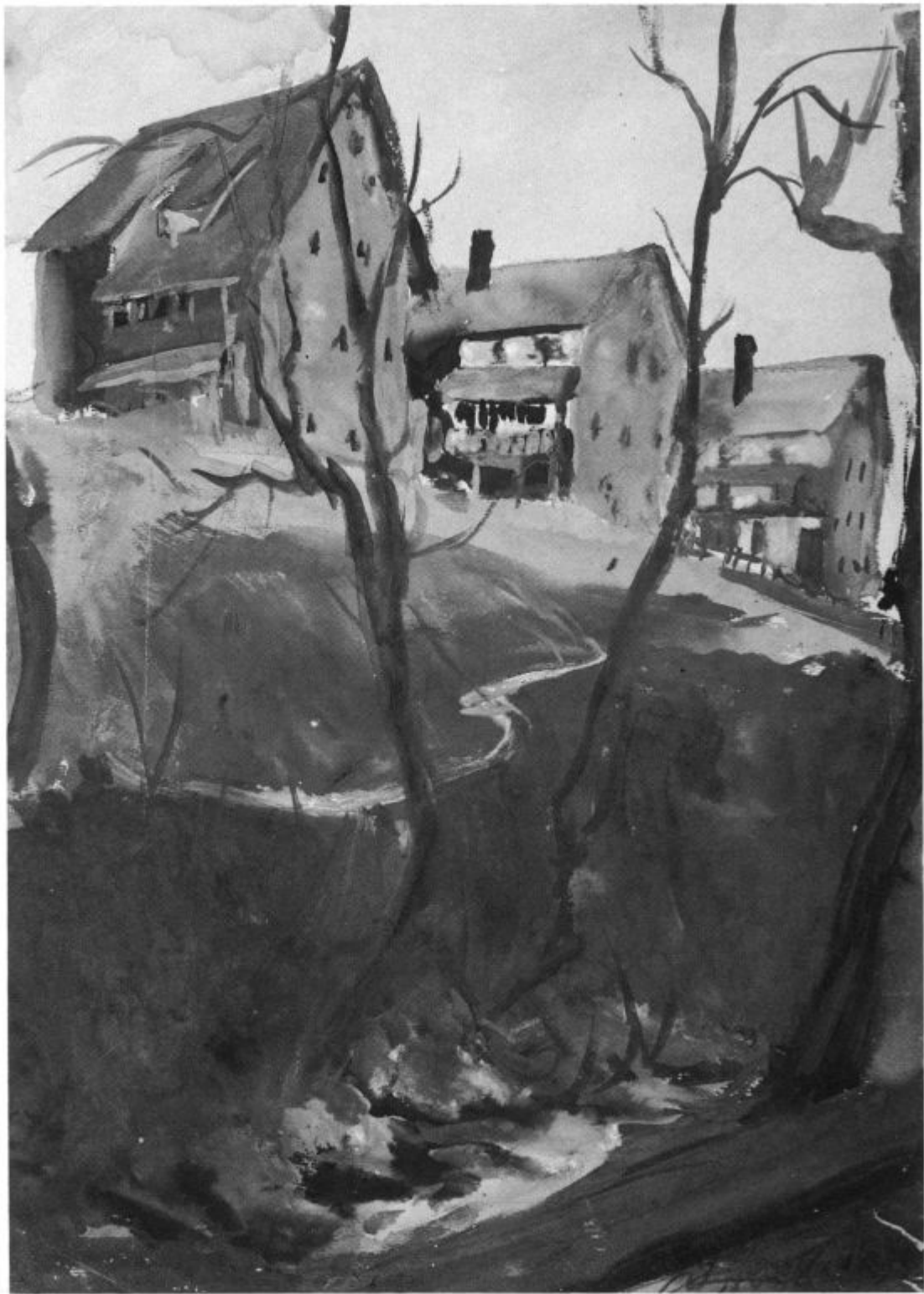
RESTALLACK G. (1984), *Completeness of the rock and fossil record: some estimates using fossil soils*. – *Paleobiology* 10, 59–78.

SPETH J. D. (1987), Early hominid subsistence strategies in seasonal habitats. – *Journal of Archaeological Science* 14, 13–29.

SUTCLIFFE A. J. (1973), Similarity of bones and antlers gnawed by deer to human artefacts. – *Nature* 246, 428–430.

WESTHEIMER F. H. (1987), Why nature chose phosphates. – *Science* 235, 1173–1178.

Za ostalo citirano literaturo glej prvi del prispevka!

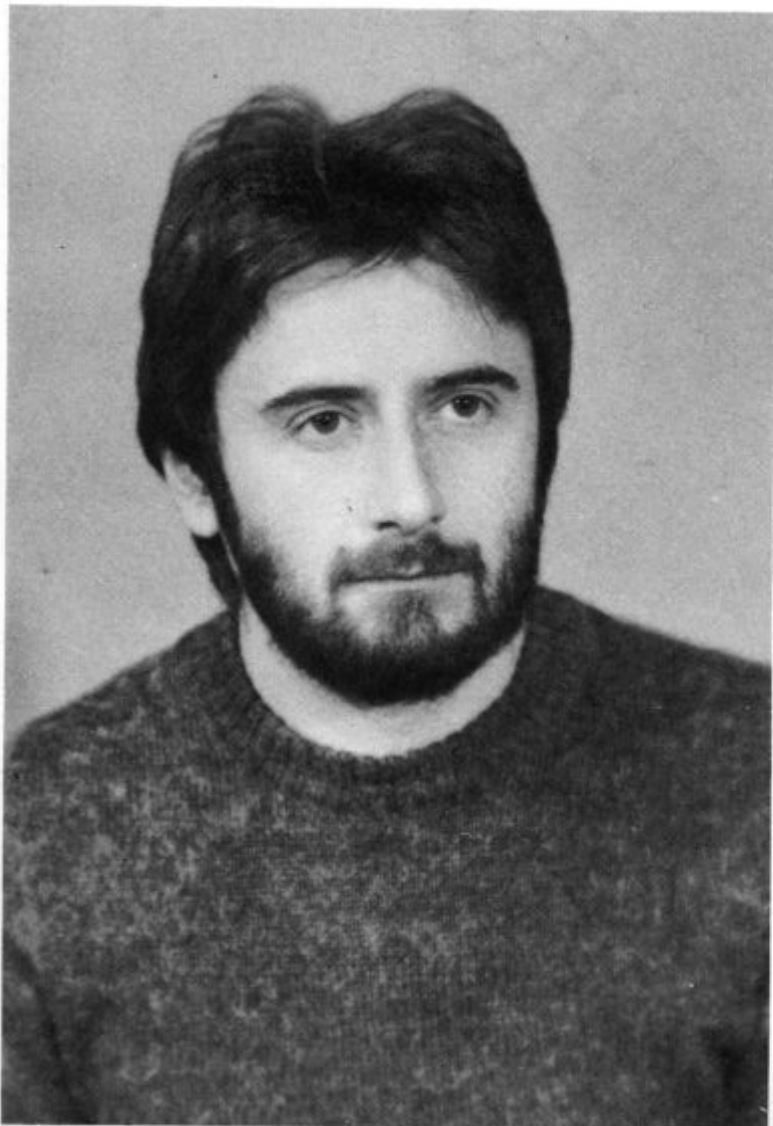

FANČI GOSTIŠA

V Prontu

LITERATURA

JOŽEK ŠTUCIN

Rodil sem se 14. 10. 1955 v Cerknem. Po poklicu sem učitelj glasbenega pouka v Tolminu, kjer zadnja leta tudi živim. Pišem poezijo in krajšo prozo. Leta 1986 sem v samozaložbi izdal zbirko pesmi Ritem zavesti. Pesmi sem objavljajal v skoraj vseh slovenskih literarnih revijah.

ZAČETEK

*vedel sem:
ko bom začel
se bo končalo s smrtjo.
zato sem odlašal.*

*mavrahi grizejo gnoj.
rozine obraza kotijo črke.
čudeži so lirična dejanja.*

vedel sem.

VAL

*vse je kot ponavljam.
triptih večnosti
mnogih kretenj
mnogih utrujenih dni.*

*preobrazbe so
maske nevidnosti.
korak tja
v začetek
venomer na premici teže.*

MESEC

*se je mar zvrnil
na rožnata tla?*

*vidi se
prvi krajec telesa
v lebdenju
kakor požet.
vidi se
srp na klepišču
orošen
kakor preklet.*

*se je mar zlil
čez golo melišče
in pustil roke na nebu?*

JUTRO

*jutro je mleko
mirnih definicij:*

*lene iskre sonca
svileno legajo na svet,*

*linije trav se zibljejo
v ogledalu prostora,*

*zvok orača
prerašča polje tišine.*

*jutro je prava past
sprave za vse.*

MEGLENE NITKE

*najprej zvrnjene smreke
na pobočju
nato
prezeble ptice v krošnjah
zavite v volnene deke.*

*vse suho
brez dežja
vse mrtvo in gluho.*

*nato
široko odprte oči
na obrazu
glas izgubljen v prošnjah
otrdel v mrazu.*

*vse tiho
brez glasu
vse nemo in plaho.*

*nazadnje tipalke beline
na travi
poljubi vetra v rokah
ledeno žito v daljavi
in ravsut snežni prah.*

OSIPANJE PISANIH SANJ

1.
nazadnje tipalke beline
iz trave na travi
poljubijo sanje
jutro ki tone v globine
kristal vetra v rokah
ledeno žito v daljavi
korenine noči
in razsut snežni prah

2.
nazadnje tipalke beline
na travi
poljubijo veter v rokah
kristalno
ledeno žito v daljavi
in razsut snežni prah

3.
bele tipalke
na travi
poljubijo jutro
ledeno žito vetra
sneg v daljavi

4.
bele trave
poljubijo žito
jutro
in sneg

5.
trava
poljubi
žito snega

6.
trava
sneži
sanje

TIGRI

*s krvjo v grivi
sanjsko lahki in igrivi
tigri bolečin drvijo v neznano
in lomijo svoja telesa
na telesa ptic in duš
razpadajo v zračne ribe
ki drsijo kot kazalci dokazov
nad gladino zavesti
in odmetujejo ude
in odmetujejo zobe
in si nadevajo ribja usta
ptičja krila in človeško srce.*

v očeh se jim bleščijo smehljaji

UČITELJ

Rekli smo si: skupaj izlijmo občutke in trenutne misli na papirje, v bele puščave praznih listov, svobodno, brez navodil in spontano. Kot kdo čuti.

Najprej niso marali, vsaj ne vsi, motilo jih je, da ni naslova, da ni nič, le beli listi in pisala. Sicer pa je vedno tako: nekaterim ni nič vseč, potem pa ukažem in morajo. Zobje zaškrtajo v besu . . .

Zgodilo se je pač, da sem njihov učitelj in če sem učitelj, jim moram odpreti usta. Tako ali drugače. Ta njihova bedna usteca, iz katerih privre na dan toliko abotnosti, da se ti pogosto zazdijo kakor spakljive živalice. Praznota sveta. Joj, kako jo vidiš v otrocih. Vse se prikaže: majhne bedaste družine, očetje, matere in druga nesnaga, ki se plete okrog njih in jih kvari. Z mesarskimi noži in kiparskimi dleti oblikujejo njihove podobe, češ da bodo zmožni živeti, da bodo trdni in samozavestni. Kako usodno. Kdaj se bo pokazalo? Se mar že vidi? Je to tisti cvileči konec sveta, ki ga je napovedal Eliot? Smešno je, da prav zdaj na to pomislim in moraliziram, ko pa tako pri miru sedijo in pišejo. Učitelj in morala. Sveta zveza. Zvezan svet? Učitelj ima na zalogi stotere nauke in najsvetlejše zaključke za vse priložnosti. Učitelj je vzvišen, da, vzvišen in moralen. Takega te hočejo. Vsi, tudi otroci. Takega, ki jih kroti z moralo in popolno podobo. In ta bedna usteca so v vsakem trenutku pripravljena izreči opravičilo, če se pregrešijo zoper učitelja. Zardijo kakor paradižniki, srčeca jim vznemirjeno podrhtijo v prsih in čutijo se krive. Neskončno krive. O, bedna usteca . . .

Zdaj pa pišite, preskočite teritorij šole in se poigrajte na svojih zelenih travnikih domišljije . . .

Skoraj vsi so sklonjeni nad listi in delajo. Mrtvaško resen sem, da bi jih spodbudil, da ne bi preveč poenostavili, da bi se trudili. Zanimivo bo brati, si mislim.

Smrtno tišino prereže zvonec. Prekinem pisanje in se ozrem po razredu. Trideset otrok se nervozno preseda in sili stran. Razumem jih. Utrujeni so. Ravno še utegnem ukazati, s skoraj slavnostnim glasom, da naj oddajo liste, ko se naenkrat, kakor v najenotnejši vojski, kakor elektronsko sinhronizirano, dvigne trideset rok, se sunkovito zalomi za hrbet in v eni, še nikoli videni složnosti, izproži z vso silo bednih ročic proti meni in kot iz topa se name vsuje trideset belih, deviško belih letalc, nepopisanih listov, a preden se dodobra zavem, kaj se je zgodilo, že vsi hrupno zapustijo razred.

JOŽE FELC

Malo vem o sebi. Po letnici rojstva sem prvoborec, spomeničar. Ko sem se sam v šestdesetih letih skupaj z Vinkom, Tomažem, Jožetom, Milanom, Silvijem, Rafkom, Igorjem, Janezom, Emilom zavzemal za svobodo, so me skupaj z imenovanimi in še drugimi proglasili za oporečneža. Nekaj knjig sem napisal. Zadnja, Duša imena, se ukvarja z vprašanji rodu, svobode, kruha in besede ter še z marsičim. Posvetil sem jo petstoletnici idrijskega rudnika. Založniki roman prelagajo iz roke v roko in ne vem, kaj si mislijo. Rad imam dolino Idrijce, čeprav je ne znam upodobiti tako kot moj prijatelj Rafko in tektonska razmerja podzemlja ne dojemam tako mehanično neoporečno kot moj prijatelj Jože. Meni gre bolj za dušo imena. Po poklicu sem zdravnik.

Idrija, 6. 12. 1988

GÓRI

Pot do šole je bila dolga zato, ker jo je tisti dan moral sam prehoditi prvič. Vsa leta doslej ga je vsak dan spremljal na njej trop sošolcev, kdaj pa sta šla ob njem tudi oče in mama – če sta ravno tisti dan imela kakšne opravke v vasi.

Kolovoz se je vil okrog griča, se potem nekaj časa dvigoval in nižal do reke, ki se je plazila pod njim kot opešana žival.

Toda ni bil vseskozi kolovoz, kajti prebivalci bližnjih hiš so pot razširili tako, da so ji rekli in je to tudi bila – cesta.

Nekaj časa je poskakoval po njej, se ogledoval, če ga kdo z očmi spremlja, se potem spustil dol do vode in pomočil prstek v tolmun, pogledal proti hribu na oni strani, kjer so se po goličavi včasih pasle srne – tisti dan jih ni bilo. Splezal je potem po kruševini do ceste in se pred gospodom Tomincem ustavil rekoč: Jaz sem vas že včeraj videl.

Dedec, ki je bil pijan, je samo nekaj zamomljal, menda je rekel: mulc hudičevi, potem pa je šel svojo pot. Deček je dolgo gledal za njim in si govoril kakor tedaj, ko je bil sam in ga je mučila kakšna skrb ali pa ga je tlačila sovražnost katerega od staršev: jaz sem velik, ti si majhen, Bog pomagaj, tebi, meni, vekomaj.

Po taktu recitiranja je odskakljal do bližje hiše in se ustavil pred vrati, ker naj bi po njegovem prav tedaj prišla iz nje Metka, s katero bosta potem skupaj šla do šole. Vrata pa so bila zaprta. Ko je pritisnil na kljuko, je ugotovil, da so zaklenjena. In je še malo postal, ponovil: jaz sem velik, ti si majhen, in sam odšel med hišicami do največjega poslopja v vasi, do šole. Nikogar ni srečal, mularija se je tisti dan poskrila po grmovju, ljudje so se umaknili v svoje sobane, zaklenili so vrata – mogoče pred roparji ali kakšnimi drugačnimi nadlegovalci. Najbrž pa prej njim.

Pred velikim poslopjem je postajal sam, zaslišal je kruljenje goloba z one strani šolskega vrta, lajež psa ga je ujasnil, zapiranje oken na šolskem poslopju še bolj.

Vendar, si je rekel fantič, kako to, da se ne pokaže ona, vedno se je.

V cerkvenem stolpu je poklenkalo, laježu se je pridružil cvilež mačke, ali pa je to bil mogoče glas kakšne trpeče živali, ki se, če jo kdo ne muči, tiho meni z ljudmi – zajec na primer. Ta zacvili, če ga vlečeš za rep, se je spomnil nekega doživetja, ko je zavaljeno žival, ki se je skrila za omaro in nazadnje ni mogla naprej, ritenski pa tudi ne nazaj, vlekel za rep, zajklja pa je neznansko cvilila, mogoče je bila breja. Njemu pa je nazadnje ostal v rokah kot špica gladek in mehak rep. Nikomur tega ni pravil, le ko jo je gledal, ubogo živalico, potem v zajčniku, se je, nekaj časa pogovarjajoč se z njo, bridko razjokal. Bolje bi bilo, si je rekel, če bi povedal mami, kaj sem storil, še bolje pa, če bi grehoto zaupal gospodu Janezu pri spovedi. On bi me bil najbolj razumel, mama pa . . .

Ogledoval se je, če bo vendarle že kdo prišel od kod, če se bodo le odprla vrata šole in se bo kot Devica v cerkvenem tronu prikazala tovarišica Teodora.

Sinoči je zaprla vsa okna, je rekel sam sebi, sedaj pa bo na stežaj odprla vrata in rekla: ubogi fantič, tako sam si.

Usedel se je pod lipo, ki se je vzpenjala ob šolskem zidu do strehe in še čez, ter se videl, kako ga Teodora pestuje, poljublja in ponavlja: zlati moj, kaj ne veš.

Pa kaj naj bi vedel, jo je povprašal z očmi, besed pa ni mogel spraviti iz sebe, niti črke ne. Tovarišica Teodora je dihala vanj blaženost, ki jo je poznal od lanskega leta, iz petega razreda torej, ko je enkrat, pisali so narek, tovarišica stopila predenj, se upognila pred njim tako, da je v nosnicah čutil prijetne vonjave njenega telesa, in je šepetala prelepe besede o bistri Soči, hčeri planin in o tovarišu Titu.

Takrat, brez napake je napisal vse, kar je povedala, ga je obšla milost vonjav, kakršne se spočenjajo v tihoti cerkvenega prostora, pri šmarnicah ali pa med veliko nedeljsko mašo. Vedno se je moral pogovarjati tudi z njo, z Devico Marijo v tronu, če je le hotel, če je samo želel, da ga bo pogladil duh šmarnic ali vrtnic.

Tovarišica Teodora je ostala zaklenjena v ogromnem poslopju, tudi zvonjenje je ni prebudilo.

Tudi drugih ne. Le gospod Tominc se je ob reki poganjal ves zaripel in poscan proti onemu koncu vasi, najbrž do dečkovega doma, kjer bosta z očetom že do opoldneva popila vso žganico, ki jima jo bo iz usmiljenja ali pa zaradi nerazumljivega potrpljenja dala mama.

Prazen prostor pred šolo je nekoliko zožilo grmovje, ki se je kot pohotna golazen zgrinjalo okrog bele stavbe. Toda dvorišče je še vedno preveliko, njegove razsežnosti more dečkovo zavedanje, saj ni nikogar, ki bi bil voljan oživeti stvari in predmete, ki so se tisto jutro pred fantiča postavili kot nekakšna zamrtvelost, ki mori, ubija v človeku, naj bo otrok ali starec, iskrico upanja, neobhodnega za preživetje.

Ker je vse pustil doma, le tisto pomečkano torbo je vzel s sabo, tovarišice Teodore pa tudi ni bilo od nikoder, se je nazadnje pogovoril s ptiči, ki so majsko jutro gostoleli v krošnji lipe. Najprej je ponovil besede, ki jih je zabrusil gospodu Tomincu, in jih je obnovil pred zaklenjenimi vrati Metkinega doma: jaz sem velik, ti si majhen, Bog pomagaj tebi, meni, vekomaj.

– Od kod si priletel, si ščinkavec ali vrabec, po glasu te ne poznam. Ti, veš, odrfči na ono stran in pokljunčkaj po šipi okna, za katerim spi moja Teodora. Saj jo poznaš, kako da je ne poznaš. Ali nisi tega še nikoli napravil? Če bi bil jaz ti, bi to vseskozi počel. Pokljunčkaj torej, prebudi jo in ji povej, da sem tukaj. Prišel sem do nje, ker ona je vsa moja. A ne veš, saj nikdar od koga drugega bila ni. Kar smej se, se zato smejiš, ker ne verjameš? Prav, si s tistimi, ki mislijo, da je ona od tistega udbovca, ki prihaja zvečer s črnim avtom in pred jutrom odide. To samo govore, saj on pride le po podatke. Ali ju nisi nikdar videl, kako sta razpravljala ob imenih, ki jih je on imel zapisane v zvezku. Teodora je rekla, ta je, s tem bomo imeli pogovor, mislila je name. On je rekel, da z mano ne sme imeti nič, ker jaz sem nevaren. Mogoče je mislil na oblast, na Josipa Broza, jaz ne vem, na kaj je mislil. Pa daj mir, ali ne slišiš, da je oni, ščinkavec, ki se zdaj oglaš, vse to videl. Ne slišiš, on ve vse. Sklonil se je udbovec čeznjo, čez tovarišico Teodoro in jo poduhal. Takole vidiš, takole sem napravil tudi jaz pri nareku. Potem sta se pogovarjala o gospodu, gospodu župniku. Kaj jaz vem, če mu je ona kaj rekla, da sem jaz v cerkvi prav vse dal njegovim namigom, češ da ni lepo, ker

procesija ne bo šla po vaški cesi – zaradi prometa. Jaz sem vedel, da klerikalci mislijo drugače in bil sem z njimi, hinavsko sem jim pritrnil. Vse to sem potem odnesel v šolo in svoji Teodori povedal. Jaz sem od Boga dan, ali ne veste vi, ki se oglašate v lipini krošnji, da sem božji. Jaz vse vem, naj mama kaj reče o tem, naj oče kaj zakolne čez ljudsko oblast, jaz sem, kjer sem, na pravi strani. Ne verjamte. Dokaz za to je ljubezen Teodore. Tisto z udbovcem so si izmislili ljudje, da bi me onečastili, da bi najino zvezo devali v nič. Toda to je hudičevo delo, vi ne veste, saj vi ste ptiči, vam je dano samo videti. Danes so okna zaprta samo zato, da bi se odpočila, saj tisti udbovec z usnjeno torbo jo nadleguje. Kako nadleguje, kaj misliš s tem. Ali je nekaj na stvari? Ne, nič ni na stvari. Samo to počno vsi moški. Če je ona lepa in če ji je tako ime, če je Teodora. Vi tega ne veste. Ne bom se pogovarjal z živalmi. Pa kaj mi ne daste mir, saj se bo vendar zdaj začelo. Okna se bodo odprla, mularija se bo zgrnila k šoli. Prišli bodo smrkavci in čenče, vendar . . . Vendar, Teodora se ne bo veliko menila zanje, pogledala me bo in pomežiknila. S tem bo povedala vse, ali vi ne razumete takšnih pogovorov; saj jih ne morete, razumem vas. Šola se bo začela tako kot vsak dan. Postavila se bo pred tablo in se nasmehnila. Rekla bo, otroci moji, ali veste, katera je najlepša domovina na svetu? Čakala bo odgovor, vendar bodo tisti telebani in čenčare ostale tiho, ker se jim o domovini še sanja ne. A ne veste, da je to dano vedeti samo meni? Vendar bom ostal tiho tudi jaz. Kaj bi govoril, saj Teodora to ve, med nama je to vse povezano. Veva za domovino, veva tisto o pravljičah z UDBO in še marsikaj je dano nama vedeti. Medtem ko bomo pisali o domovini, boste vi utihnili. Ona se bo sprehajala po razredu, malo zakašljala bo, ob moji klopi se bo ustavila. Dvignil bom oči in vse bova vedela.

Zdaj sem vam povedal vse, vsak hip se bo začelo.

Vstal je, stopil do ograje in se zazrl v reko, ki se ovije okoli šole, tako da je poslopje kot na kakšnem polotoku. Benetke, je rekel vodi.

Reka pa je bila z njim drznejša kot živali v lipini krošnji. Rekla je, voda, umijem te, saj si nečeden na duši in na telesu.

– Kaj mi to praviš, kurba, je bil kot kakšen gospod Tominc. Kaj to blebetaš še ti. Ali zato, ker ti je znano, kako sem ga vlekel za rep, zajca, zajklja je bila, breja, kako mi je potem ostal repek v rokah. To je že res greh, vendar božje

zapovedi o njem nič ne govore. Kar naštej jih voda, vseh deset jih povej, pa boš videla, mrha, v nobeni ni govora o zajčjih repkih. Zato tudi tistega nisem gospodu Janezu povedal.

Fantič je postal z vodo moški. Tak, kot je bil včasih, kadar je bil pijan, oče z mamó. Nič, kar mu je govorila mama, ga ni prepričalo. Toda nazadnje, to je on razumel, je vedno imela ona prav. Ali bo tudi zdaj tako, si je govoril fantič, kajti voda ni odjenjala. Metala mu je naprej še druge grehote, ki jih je bil storil, in tudi take, ki jih počno drugi. Če si toliko, kot govoriš, se je penila vlačuga, potem si odgovoren za vse okrog sebe. Za mularijo, ki jo čakaš, za grdobijo gospoda Tominca, udbovca, pa tudi za kletev doma.

Obšlo ga je, kako kričita drug na drugega. Mama vpije: dedec, daj mir. On pa: kručefiks baba, a bo kdaj tega konec. Potem se razideta. Eden gre v štaló, drugi na senik in dolgo mulo kuhata. Ko pride gospod Tominec, se delata, kakor da se ni nič zgodilo med njima. Nalijeta mu žganico in tudi sama jo srkata. Toliko časa, da postaneta vsa zmešana. Penasta blebetata nekaj tistemu sitnežu, ki ju tako in tako nič ne zastopi. On pa se medtem igra z mucko, včasih pa gre h kravam.

Ko ljudi posluša, kako rekajo drug drugemu: naš fantič, naš zlati pobič, jim on odgovori v duši: barabe pijane, kurbirji.

Potem mu je žal.

Z gospodom Janezom stopita v mrakobno spovednico. On najprej pove: prosim svetega blagoslova, da se svojih grehov prav in čisto spovem. Gospod de: Kateri so. Veliko jih je, reče deček. Kradel sem, v Boga čisto ne verjamem, kručefiks rečem, mami in očetu sem dejal kurbirja, zato mi je žal in gotovo prav zaradi tega ne bom dolgo živel in mi ne bo lepo na svetu. Ubil sem mačka, pet sem jih ubil. Povrgla jih je ta stara, jaz pa sem jih v vrečo stlačil, dal skalo zraven in jih v vodo vrgel.

Res je, je potrdila voda pod njim.

– Metki sem lulčka kazal, ukradel sem učiteljici Teodori svinčnik, s katerim sedaj skupaj spim. O Teodori še to, zaljubljen sem vanjo. Je to greh, vi še veste ne, vi ste gospod.

Je, mu je odgovorila voda, saj veš, da ima ona udbovca.

– Želim imeti cel svet, želim postati general, Tito, to je ali ni greh, povejte, gospod Janez.

Je, je pošumela voda in dodala: ne želi tujega blaga.

– Kako ne želi, kako tuje blago, saj ta država je moja.

Voda pa je rekla samo nekaj malega je tvoja, drugače pa je Titova.

– No ja, bodi, je fantič postajal gospod Janez, ki je veliko poslušal, malo povedal in vse odpustil.

In še nekaj, je bila reka sitna: tovarišica Teodora je punca od udbovca, a to ne veš. Ker je njegova punca, grešiš s tisto ljubeznijo. Kaj te ni gospod učil: ne želi svojega bližnjega ženè.

– Kakšen bližnji, udbovec vendarle ne more biti bližnji, on je daljni.

Voda se je zasmejala in postala je lepa.

– Lepa si, je rekel in čutil jo je med nogami, kako odteka – topla, odrešilna, sladka, odpuščajoča in dopuščajoča, kako curlja potem doli do tolmana in se spreminja v stvarstvo.

Iz vode je vse. Tako je rekla njegova Teodora. On ji je dal prav, vendar ne tako kot oštala mularija. On je v srcu imel nekaj pripomb, ki so bile pravzaprav očitek gospoda Janeza, njegov zadržan dvom, oporekanje. Že res, iz vode je vse, od kod je pa voda.

In sta stala z Bogom Očetom iz obličja v obličje. Nekaj duha Teodore je bilo med njima, drugače pa je bila res samo še voda.

Stekel je okrog poslopja dvakrat ali trikrat, vendar to ni pripomoglo k temu, da bi kak predmet ali narava bili kaj bolj prijaznejši z njim. Naletel je na nesoglasje, tudi ko se je obrnil k rdečim streham hiš, ki so obkrožale prelepo šolo, tisti še lepši, od vseh dni v njegovem življenju najlepši dan.

Maj.

Strehe so rekle: kaj nas briga in bile so v vsem soglasne. Kot ženski pevski zbor, kadar zapoje tisto pesem: Bom šuštarja vzela, bom gartnerja vzela, bom knapa vzela . . . Hinavske so bile bolj kot žvrgolenje v krošnji lipe in bolj kot voda.

On pa je postal moder, saj dan, zelen in zlat hkrati, moder in srebrn, tih in glasen, je bil zanj ustvarjen. Še prej se je tega zavedel, kot mu je bilo dano spoznati, da tisti čas, njegov čas, ne merijo ure in ni zaznamovan z dnem v koledarju in bo za zmeraj ostal samo njegov dan.

Mogoče je tekel okrog šole petkrat. Upehan se je nazadnje postavil pred vrata, pred velike, debele, mogočne hrastove dveri, da bi se že vendrale odprle in postale tron, edini tron njegovega življenja tisti dan, majski dan. Da bi v tronu zagledal Devico Teodoro, njegovo, da bi pokleknil pred njo, ji poljubil prstek na nogi, jo z očmi pobožal, se postavil obnjo in ji, ves v belem, prižgal kolobar zvezd okrog glave in ji povedal čisto tiho, vendar tako naglas, da bi čul ves svet, da bi čula tudi gospod Janez in Bog Oče, da bi s svojim vzklikom preglasil pohoto domačega dvorišča, lajanje in grulež vseh živali na tem svetu, da bi nazadnje vendarle postavil, kot pravijo odrasli ljudje, stvari na svoje mesto.

Toda sedel je pod lipo kot utrujeni romar in prebudil ga je zvon. Kaj prebudil, postavil ga je v dan, ki je zaznamovan na vseh koledarjih tega sveta, v čas, ki ga nepodkupljivo odšteva ure, one, sončne in tiste, ki si jih je izmislil človek. Zavedel se je, da nikogar ne bo blizu, šolska okna bodo ostala zaprta, saj se je tovarišica Teodora že sinoči, v soboto, odpravila s svojim udbovcem v belo mesto.

Nedelja je torej, kaj jaz počnem tukaj, je ponavljal in zaradi nedelje, ki je bila po redu koledarjev in ur pouka prost dan, je bil čisto majhen, droban, siten in vsem odveč otrok – in nič drugega.

* * *

Ko se je v nedeljo deček okrog poldne vrnil iz šole, je v veliki izbi naletel na strica Vojteha, očetovega brata, ki je bil največkrat góri, kar pomeni v posebni hiši, o kateri ljudje malo govore, ker se je boje, ali pa o njej mogoče nič ne vedo.

Stric Vojteh je bil prepeljan góri velikokrat zato, ker se je v gostilni stepel, govoril je, da urejuje vreme in mnogokrat je koga obdolžil, da ima kaj proti njemu, čeprav ga ta, kot se je skoraj zmeraj izkazalo, še prav poznal ni. Tale Vojteh, so govorili ljudje, je nevaren človek. Tudi pobijati bi utegnil – njemu

nevarne tipe, se ve. Kdo so ti, so kdaj navečer, ko so se hladili pred hišami, ljudje razpravljali. Naj so mleli dolgo v noč, ali pa so z Vojtehom opravili na hitro, se zediniti niso in niso mogli. To pa pomeni, da strica, kakor so mu rekli, niso znali prav uvrstiti v skupnost, ki so ji sami pripadali.

Nekaj časa sta se deček in njegov stric gledala, potem pa je tršati možak vstal izza mize in fantiča vprašal, kje da je bil. Sivo ga je pogledoval, očitajoč mu bogve katero stranpot njegovega očeta, svojega brata.

Med njima ni bilo bratstva, kaj še ljubezni. Pokojna mama Julijana ju ni mogla napraviti zvesta sina, še manj pa naklonjena si brata. Vedeli so vaščani, da v hiši vsak večer vre, da se proti jutru kdaj kreg in tepež stišata. In tudi to so vedeli, da mati Julijana prižiga nekakšne iskrice ljubezni, ki pa jih sproti ugaša burja sovraštva.

Ko je prišla k hiši Genovefa, dečkova mama, so se stvari hitro razrešile tako, da so mamu Julijano nekega decembrskega dne po kratkotrajni pljučnici odnesli na britof, sina Vojteha pa nekaj dni za tem odpeljali góri. Tako je najbolj prav, so menili modri, rekli pa niso nič.

Gospod Janez je mogoče prav zaradi takšne božje naklonjenosti dečka, ki se je dan za dnem napotil k njemu v farovž po kakšen nasvet ali pa samo tako, k človeku, neznansko ljubil. Opravljali so ljudje gospoda zato. Dejali so, iz take kurbirske hiše je fantič doma, on, čuvar čistosti in resnice – milosti torej, se pa kar posveča dan za dnem mulcu, ki je lep, bistrh oči, za pravo spoznanje pa najbž ni ta pravi, saj nihče pri njihovi hiši ni bil in po mnenju tistih, ki v vsaki vasi vse vedo, tudi nikdar ne bo.

Gospod Janez pa je hodil bliže Bogu, ki ga je vsako jutro prebudil v mašni daritvi. Ali je pa oni, Jezus Kristus, prebujal njega.

Fantiček je povedal gospodu Janezu, da se je stric Vojteh spet vrnil od góri. Miren da je, le to da mu je rekel, da je oblast hudičeva reč, seme hudičevo. Smejal se je, kot da so ga spustili za zmeraj. Toda, je pravil deček svojemu drugemu očetu, spet bo tako, kot je bilo. Stric bo dvignil glas in bodo prišli ponj. Góri je velika martra, je pravil deček gospodu Janezu. Temni hodniki so in po njih se sprehajajo mrki ljudje, taki, ki so k slabemu nagnjeni. Je rekel stric, da zvečer tudi kaj zapojejo, drugič pa se stepejo. Hiša je zaklenjena in

pred njo je stražarnica, v kateri je некоč s puško nadzoroval prišleke sivi vojak. Góri ni sonca, tudi dreves ni. Je mrzlo in med ljudmi, ki jih vozijo od vsepovsod, je sovraštvo. Gospod Janez, kaj je to sovraštvo.

Nič mu ni odgovoril, le mislil si je, da so pri tisti hiši že rodove nazaj mogoče razmišljali o tem, kaj da je sovraštvo. Skomignil je z rameni in potem rekel, da Vojteh mogoče nikoli več ne bo šel góri.

– Bo, bo, mama je rekla in gospod Tominec tudi.

– Če bo, pa bo. Ti ne moreš nič, jaz ne morem nič. Nerodnost pride v človeka, Bog ga z njo preizkuša. Zato trpi človek. Plačuje kazen.

– Za koga, ga je prekinil deček.

– Tega se ne ve, to je mogoče največja uganka človekovega življenja. Plačuješ mogoče kazen za koga, ki ga še poznal nisi.

– In on ne tebe, kajne, gospod Janez?

– Tako je, otrok moj. Mladi ljudje, otroci, ki so od krsta dalje v posvečujoči milosti, ki za greh še vedo ne, se pokore za one, ki bogve kod in so bogve kdaj greh delali. Samo Bog zna potegniti črto od enega do drugega. To je življenje.

Fantič ga je po premolku vprašal, če misli, da stric Vojteh kaj trpi.

– Jaz ne vem, je odgovoril, najbrž da trpi.

– Po mojem pa ne, ga je zavrnil deček, ki mu je tedaj že hodilo po glavi tisto z nedeljo, ko je šel k šoli, da bi jo videl, tovarišico Teodoro.

Bi mu povedal, ga je gnalo v nekakšen red, za katerega ni vedel, ali je priložnost ali pa je milost. Ne bom mu, saj mi ne more prav nič priskočiti na pomoč. Lahko mi da jesti, mi da prednost v marsičem, Teodore pa mi ne more pokloniti, je razmišljal bolj sam, kot je tisto nedeljsko jutro taval tam okrog šole. Pogovarjava se torej o Vojtehu, mojem stricu, ki tudi vreme napoveduje in se, predno ga izženo góri, ure in ue ogleduje v zrcalo ter se nekaj časa smeje, se potem zresni, na koncu pa reče: amen, jaz sem, nihče drug ni. Mama Genovefa ga ne upa ogovoriti, le jesti mu da in po njegovem, po dečkovem mnenju torej, si misli: čeprav je nor, je boljši od njega, od brata. In doda v mislih, če ne bi bilo njega, sina, bi pustila tole bajto in se vrnila

domov, na Hrvaško, ali pa šla v reko. V reko gredo tisti, ki jih Bog ne ljubi. Spomnil se je fantič besed gospoda Janeza, ki je rekel po nekem pogrebu, ko so dali v grob mladeniča, ki je šel na štrik zaradi nesrečne ljubezni: človek je dolžan vse prenesti, dokler ga Bog k sebi ne pokliče. Deček je razumel, da tega nesrečnega fanta ni k sebi Bog poklical, ampak se je k njemu napotil sam. Pravil mu je potem gospod Janez, da smo k Bogu tako in tako napoteni vsi, da pa je veliko vprašanje, koliko jih do njega priroma.

– Kako priroma?

– Tako, kot bomo mi romali k Devici Mariji na Brezje.

– Ali tudi jaz, je bil fantič ves poten.

– Tudi ti, ga je svečenik pomiril še s tem, da mu je dal blagoslovljeni roki na čelo. Toda tudi on, Gospod Janez, je bil človek iz prsti, ki ji je sicer Bog vdihnil dušo, toda prst je o polaganju rok na dečkovo čelo bila iskriva in radovedna. Ali tudi ta, ali bodo vsi od te hiše za góri. Bog daj, ne dopusti tega Bog, je molil gospod Janez. Dečku pa je bilo toplo pod njegovimi gladkimi dlanmi in mu je hodilo po glavi to, kako da bi bil srečen, blažen, če bi se tisto nedeljo, ali pa kdajkoli, razprla samo zanj hrastova vrata šole in bi predenj stopila Devica Teodora in mu na glavo položila še bolj gladke in svete dlani, kot so te od gospoda Janeza.

– Mulc, je pravil stric Vojteh, ti ne veš nič o svetu.

Bila sta sama, modril ju je večer, odsotnost vseh je njunemu pogovoru dajala nadih skrivnosti in nepreklicne resnice.

Veš, otrok moj, góri, saj veš kje, góri, tako rekajo ljudje, góri ni tako strašno. Nagnetli so nas v avtobus in nas peljali v Postojnsko jamo in v Lipico. Jama je jama, kapniki so notri, svetlo je kot v nebesih. Če bo tako góri, mi je zelo žal, ker jaz ne bom nikoli. Ti pa boš, saj si še zmeraj angelček. Glej, da boš na veke vekov. V Lipici pa so konji. Beli, taki, ki jih radi jahajo cesarji in božajo cesarice, se je Vojteh smejal, kot da spet blazni. Tam so konji po štalah. Hranijo pa jih bolje kot ljudi. Nikoli ne zmanjka pšenice zanje, pravijo, da jim pred nastopi dajejo celo meso iz konzerv. To je verjetno laž, vendar. Ko so jih prignali na teren, v velik krog, katerega tla so z belim peskom posuta, so se nanje vsedli jahači. Malo so jih potolkli po zadnjicah, potem pa so živali

zaplesale kot da so na Dunaju. Ti povem, to so se morala učiti kljuseta dan za dnem, leto za letom. Igrala je muzika, mi pa smo vriskali, saj konji so se pred nas postavljali, kot da smo pametni. Nas so pa pripeljali tja od góri. In opoldne ko smo v hrastovju malo posedli, so nam dali tablete in vsakemu požirek vode. Zaradi živcev, so rekli. Meni pa se zdi, da so nas hoteli zastrupiti. Nekaj so jih, saj jih po tistem dnevu nisem več videl. Veš poba, góri so pod zemljo rovi, v katerih se pretaka bela snov, pravijo, da je srebro. Jaz ne verjamem, zakaj one, ki zmanjkajo, ne pokopljejo, ampak jih čisto zagotovo spravljajo po tistih luknjah. Med nami je bil eden, rekli smo mu doktor in veliko nam je povedal o teh rečeh. Luknjo je imenoval katakombe. Tako je bilo, je rekel doktor, tudi v starem Rimu, ko so kristjane levom prepuščali. Kar so zveri pustile, so potaknili po katakombah. Še zdaj papež vsako leto poblagoslovi tiste ostanke. Če greš notri sam, te kdo pokliče. Temu se reče, da straši po luknjah. Góri je tudi tako.

Deček si je najbolj zapomnil tisto o konjih, ki jim rekajo lipicanci. Tako radostno plešejo, celo smejejo se živali, vendar, je skoraj zajokal pobič, pred tem kljuseta bičajo, za vsak korak je potrebna vaja, ukrep, rečejo dreserji. Stric Vojteh je rekel, da tako lepo plešejo zato, ker so se naučili na tak način, da so belce dali v kletke, pod njimi podkurili, pa so konji dvigali noge, zdaj eno, potem drugo. In je izgledalo kot ples. Tako so jih naučili. Eden, neke vrste rabelj, pa je pod kletkami žgal oglje, da je bele vrance peklo in so plesali. Tako so se navadili.

Stric Vojteh je postal potem utrujen in je od teže gorja, ki ga je vleklo enkrat góri, drugič dóli, klecnil v zaspanost, zakinkal je. Deček pa si je mislil, komu pa te živali plačujejo rajtengo.

Ko sta bila drug z drugim, vendar je bil stric Vojteh že skoraj góri, on, deček, pa pred tronom Device Teodore, je prišel mimo oče, pijan in razdražen, grob in ohoten.

- Spet doma, kateri norec ga je poslal? Kaj bom z njim?
- Plačuješ kazen, je rekel deček. Za mamó Julijo jo plačuješ. Tudi ona ga ni marala, tudi tebe ni.

Vendar mu čisto vsega ni povedal, nekaj že, ostalo pa je prihranil za besedovanje z gospodom Janezom.

Brata sta se, prebujena in streznjena, nazadnje spogledala kot dva tujca in med njima je kot zmeraj, kadar se je stric Vojteh vrnil od góri, pokipelo sovraštvo, vendar odjenjalo nekoliko tik pred tem, ko je med njima zazijalo brezno izključujočega se besa. Deček je to vedel, gledal je jamo med njima. Vsak hip bi se utegnila znajti v njej in biti tisto, kar jima je mama Julija tolikokrat prerokovala, češ da se bosta nekoč, ko bo ona že na britofu, pobila kot dve zveri.

* * *

Vojteh vidi, kar ni, in spregleda ono, kar je, je mami Genovefi in dečku govoril gospod Janez. Zatekla se je k njemu ženska zato, ker je doma že nekaj dni razsajalo med bratoma sovraštvo. Tega je nekoliko miril lahko samo gospod Tominec. Priklatil se je k hiši, ogovoril prijateljsko vsakogar, ki ga je srečal. In dodal: bo kaj, ta belega, ta črnega, takega, ki pogreje. Prepričal je vsakogar. Ne samo prepričal, opravil je tisto, kar drugače naredi ljubezen – bratovska največkrat.

Sedli so skup, se potolkli po ramah in govorili drug čez drugega, slišali pa se niso. In tako je bilo najbolje. Genovefa jih je nekaj časa opazovala, se jim kdaj tudi pridružila tako tesno, da je tudi njo omamilo in je nazadnje zavzdihnila: majka božja, jebem vam sunce.

Dedci je niso slišali. Morala se jim je približati z novo steklenico. In celo naliti jim je morala. Sebi tudi.

Deček se je skupaj s Teodoro v sebi motal med njimi. Živali je za rep vlekel, nabral je rož, jih dajal iz ene v drugo roko, nazadnje pa je stekel doli do farovža in cvetje izročil gospodu Janezu. Ta ga je povprašal, kaj da doma govoré. Vse mu je povedal. Tudi to, kaj pravi na vse mama.

– Ona je Hrvatica, Hrvatje pa kolnejo še huje kot Lahi, Bog jim grehe odpusti.

Deček ga je gledal, si mislil, da tale gospod vse ve, zakaj zadnjič mu je pravil nekaj podobnega o Nemcih in Rusih.

Dolgo sta se pogovarjala in ko sta končala pri Vojtehu, tako kot sta zmeraj, mu je gospod veliko povedal o góri, o skrivnostnem kraju, ki mu ljudje pravijo góri. V hiši so ljudje, ki na stenah vidijo narisane rože, take, je

pokazal k šopku na mizi. V resnici pa jih sploh ni. Če bi videli le rože, bi še šlo, pa zagledajo tudi napadalce, rablje ali leve. In se jih branijo, kakor vedo in znajo. Hudo je z njimi, vendar je tudi z njimi Bog. Saj je govoril na Gori o njih nekoč: blagor ubogim na duhu, zakaj njih je nebeško kraljestvo. Taki se radi smejejo. Ali pa kričijo, ker mislijo, da jih kdo hoče pokončati. Drug drugega ne zastopijo, zato je v sobanah, kjer skupaj žive, zelo skrivnostno. Enkrat sem bil góri.

- Ali ste kaj videli, Devico Marijo mogoče, ga je vprašal deček.
- Ne fantič, Device Marije nisem videl. Na obisk sem šel k Vojtehu. Takrat je bil več kot leto neprekinjeno zaprt v tistem velikem prostoru. Gledal me je stric in se smejal. Tako se je vedel, kot da pa me prav ne pozna. Rekel sem mu, naj malo pomoli – za svoje in za moje grehe. Dodal sem, da ima čas, saj góri ga je na pretek. On pa ni na to nič dal. Stekel je v drug kot sobane in se potem vrnil k meni rekoč: kar vi molite in na Brezje pojdite. Eden v kotu pa je na tleh sedel in je bridko jokal. Molil je k Devici Mariji vpijoč: pridi pome, o Gospa! Delil sem Vojtehu in ostalim, kar mi je izročila kuharica in mama Genovefa. Bonbone, piškote, suhe krljje. Vina pa ne. Dejali so, da vino še bolj zmeša. Eno mašo sem potem opravil za vse góri. Vojteha sem potem kmalu srečal, vendar je bil z mano mrk in osoren. Šele v nedeljo, pri maši, se mi je posmejal. Vendar tako glasno, da so farani rekli drug drugemu, eni pa so samo mislili, češ, ta bo pa kmalu spet za góri. Tako je tudi bilo. Gospod Tominec je Vojteha po maši napil, ta pa je potem v ljudi lezel, ene je odganjal od sebe, druge vabil. Grdo je govoril, tudi klel je, čeprav je od maše prišel. Potem pa so prišli ponj.
- Ali udbovci, je vprašal deček in pri tem pomislil najprej na onega, ki mu speljuje Teodoro.
- Ne vem, za te stvari ni UDBA, ali pa je, nikoli se ne ve.
- Zakaj pa je potem, je fantič silil vanj.
- Za red in mir, to je težko zastopiti.
- Sem še premajhen, je predse momljal fantič. Sem še premajhen, je ponovil še enkrat, slišite, se je vzdignil in gospodu v obraz povedal zelo očitajoče: jaz sem še premajhen. To pa so bile samo besede, duša je že zdavnaj odromala čez hribe in doline sledeč ubežnikoma – Teodori in udbovcu.

Gospod ga je vprašal potem, ko je fantič mirno sedel, kajti očitno se je spet zbral in je potreboval besedo, kako da je v šoli, mu gre, je učiteljica prijazna z njim.

– Učiteljica, je ponavljal, učiteljica, je bil zmeden, učiteljica, se je spomnil strica Vojteha, ki je o Teodori povedal v njegovi prisotnosti gospodu Tomincu, da je babura, ki skrivaj v cerkev hodi, kurba se pa z udbovci. Ja, je bil deček ves božji in ves hudičev, pravijo gospod, da naša učiteljica naskrivaj k maši hodi, za fanta, kako bi rekel, za poroko, ima pa udbovca, ki ljudi prešteva. Takole, tiste, ki k maši gredo na eno, one, ki jih ni blizu, pa na drugo stran.

Gospod Janez je prikimal in odkimal, nazadnje pa je dejal: cel svet je za góri.

Po dolgem premolku, ko sta se fantič in gospod gledala, ne eden in ne drugi pa ni mogel ali znal kaj povedati, je nazadnje gospod Janez iztisnil iz sebe: na Brezje bomo šli, drugo nedeljo; ne, tako bomo šli, da bomo v soboto tam.

– Ali jaz tudi, je fantič nekoliko razumel trenutek molka med njima, saj je bil nenavaden in izražal je zadrego.

Gospod je tako čuden, si je mislil deček. Če bi bila zdaj tukaj Teodora, bi naju oba lepo pogledala, potem pa bi mene, ki sem njen, ki bom njen in bo ona moja, prijela za roko in odvlekla nekam daleč. Tja, kamor se je podala z udbovcem.

Deček se je v tisti tišini spogledoval z lipicanci, o katerih mu je govoril stric Vojteh. Po pet v vrsti jih je priplesalo do njega, pomahali so z grivami, kot da bi rekli, tako znamo in tako hočemo. Važen je užitek, pomembna je lepota, svoboda je vse. Te nerazumljive stavke so oni recitirali kot na kakšni prvomajski paradi ali pa pri velikonočni procesiji.

– Lipicanci, je deček vzkliknil.

– To so konji, je nadaljeval gospod Janez, ki plešejo pred cesarjem, to so najlepše živali na svetu. Vedejo se, kot da so kraljevskih obredov vajeni. Noben furman jih ne tolče po zadnjici, saj nikoli ne vlečejo bremen, oni so kraljevske živali.

– Stric Vojteh jih je videl. Je rekel, da jim pod nogami kurijo, potem se pa navadijo plesati pred ljudstvom in pred kralji. Temu rečejo dresiranje.

– Jaz ne verjamem, mu je odgovoril modri mož. Jaz mislim, da imajo konji vse že v krvi, da že na svet prineso lepoto in eleganco.

– A ne, tako kot je moj stric norost, ga je prekinil fantič.

Spet se je razpela med njima tišina. Oba sta bila v zadregi. Iz zadrege pa je najbolj razumen izhod molčanje, ki pomirja, včasih pa človeka čisto odtuji neprijetni bližini.

– V krvi, v krvi, je gospod Janez ponavljal in slišal se je, da sodi, da je prevzel vlogo Boga, kateremu je obljubil služabništvo, zdaj pa stopa na njegovo mesto. Deček pred mano, se gospod Janez ni mogel upirati zlu, ki ga je spodbujalo, deček pred mano je take krvi. Vojteh, je potem rekel glasno. Ponovil je: Vojteh, stric Vojteh. Mogoče zato, da bi mu deček še kaj povedal o stricu, ki ga bodo zdaj zdaj spet odpeljali góri.

– Včasih kar pleše in v zrak gleda. Govori, da vreme dela, da je on stvarnik pravi, tak, kot je bil Bog. Iz veselja je prišel stric Vojteh, tako govori. Potem so ga pa žgali, po celem telesu kot Jezusa Kristusa ali koga že, je bil deček daleč proč od gospoda Janeza, nekje v gmajni, pogovarjajoč se z grmi ali vodo. Tudi na križ so ga pribili, od smrti je vstal. Saj je sam povedal. In zmeraj bo živel, vedno bo tak, in bo góri – dóli. Mama, ki zliva vase tisti strup, na Hrvaškem ga vsi pijejo, zato drugače govore, človek jih ne zastopi, mama bo rekla: Majka Božja iz Bistrice. Pri moj duš bo rekel ata, jaz ga bom tepca že ukrotil. Po policijo bom šel in ga bodo odvedli góri.

– Ja, ja, je tišino prebodel gospod Janez. Šmarnice bodo zvečer, boš prišel?

– Bom, kot vsak večer, z mamó.

Podišalo je po belih cvetkih in žebranje je fantiča odvedlo daleč, še dalj od pribežališča zaljubljenecv, Theodore in udbovca. Pesmi so donele s kora in trikotno božje oko ga je vpijalo, jemalo vase in ga preobražalo v duh. Duh je povsod, jaz sem povsod, jaz bi bil rad tudi voda, se je fantič igral s prstki na politirani farovški mizi pred gospodom Janezom. Ta pa je čeznj zrl v Devico Marijo na Brezjah. Obljubil ji je, da jih bo vodil pred njen oltar. Da bi izprosil čudež.

– Spremeniti kri je čudež. Otrok moj, je glasno rekel fantiču, mislil pa je na prerivanje ljudi v tistih sobanah góri. Bratil se je z njihovimi pogledi, zročimi skozi zamreženo okno v veselje. Sprehajal se je z vsakim posebej od enega do

drugega konca prostora, ki je tolikerim domovina, drugim svet, tretjim ujetništvo, četrtem mir, petim, šestim, sedmim . . . Bog je ljubezen, je vstal izza gladke mize in šel k vratom, ter se vrnil do dečka, ki svoje skrivnosti ni znal skriti, spregovoriti o njej pa tudi ni mogel.

Cmok v grlu. Ta se napravi samo tistim, ki jih maliči dvom, ki iz kroga greha silijo v svobodo blaženosti.

– Velik si, lahko bi postal mašnik, ga je potipal po ramah gospod Janez. Daroval bi najsvetejšo daritev za vse grešnike tega sveta. In za strica Vojteha bi prosil.

– Kaj naj bi prosil, saj je Jezus rekel, da je nebeško kraljestvo za njih pripravljeno.

– Že, že, pameten si, velik si, nisi otrok. Ljubezni ni nikoli dovolj, ali to zastopiš? Poglej Marijo, kako naju gleda.

Fantič jo je nazadnje, ko je opravil skoraj z vsem, pogledal. Povedala mu je, da je ona mati. Prosi pri Jezusu za svoje otroke, vendar . . . Ni vedel čisto prav deček, ali mu je to sporočila ona, ali pa je prišlo od drugod. Slišal je, da je ljubezen največ. Glas je bil gospodov, v basu. Ni mogla biti ona, Marija. Gospod je hodil po sobi gori in doli, od knjižne omare do oltarčka in nazaj ter je molčal, mogoče je molil.

– Šli bomo, na Brezje bomo šli, drugo soboto. Nikomur ne pravi, bom že jaz povedal ljudem. Tistim, ki vanje zaupam in so blagoslova posebej potrebni.

– Ali tudi jaz, se je deček pognal za gospodom, ne da bi čisto sledil njegovim besedam, jih tudi zastopil, jim tudi čisto verjel.

– Ti tudi in stric Vojteh tudi, pa mama Genovefa in še nekaj. Šli bomo. Romarji. Peš in z vlakom. Si ga že videl, je gospod Janez postal očetovski, nič svetniškega ni bilo več na njem. Spraševal je fantiča o domačih, potem je stikal z vprašanji tja, kamor njegova pamet in svetost nista mogli ali znali. H gospodu Tomincu, k nesrečnim ljudem, ki so na Boga pozabili, ali pa so mu postali sovražniki.

Fantič je rekel, da o njem, o gospodu Janezu, ljudje dobro mislijo. Kadar se kje stepejo, ali pa se kdo grdo vede, kakor na primer njegov stric Vojteh, rekajo: kaj bi rekel gospod Janez na to, zakaj ste hudobni, radi se imejte. Tako rekajo tudi oni, ki v cerkev ne pridejo.

– Ki pa je Bog v njih, ga je prekinil gospod Janez. V vsakem človeku je Bog. Tudi v tistem, ki govori, da se je iz opice razvil, in v onem, ki preklinja bližnje in Boga.

– Res je, je izdaval deček, res je, je ponovil. Na Brezje bomo šli. Ali je to daleč?

– Ne, ni ne blizu ne daleč, nekaj dni hoda pa je do tja. Vendar, mi se bomo tudi vozili in bo vse v dveh, treh dneh opravljeno.

– Ali bomo šli skozi Lipico?

– Tebi hodijo samo konji po glavi, se je smejal gospod Janez.

– Ne vsi konji, samo lipicanci. Je rekel stric, da so pred njim plesali, da so vsi božji. Priklonili so se, potem pa drug za drugim hodili malo v levo, malo v desno. Ko je Vojteh zavriskal, so se pa obrnili, šli do konca ograje in se potem spet zbrali v vrsto in galopirali do njega, ki je bil kralj. Iz veselja je prišel in večno življenje na zemlji mu je namenjeno. Tako je pravil, ko se je vrnil od góri. Ata ga je poslušal, potem pa rekel: budalo. Mama Genovefa pa je komaj tešila smeh, saj strica ni čisto dobro zastopila, verjela pa mu tudi ni. Zvečer, ko sva legla v ta zadnji kamri, mi je pravila, da ljudje ponorijo zato, ker greh delajo. Vendar tudi ona ni mogla čisto preslišati strica Vojteha. Govorila je o lipicancih še lepše kot stric. Kako ihahajo, da so beli in gladki je šepetala. Božala me je po kuštrih toliko časa, da me je vzelo. Enkrat sem tudi sanjal o njih. Bil sem konj, vendar nisem tako telovadil kot je stric pripovedoval. In veste, kaj je bilo v sanjah, nisem bil bel, črn sem bil, kot oglje. Vse mi je šlo narobe. Ko so tisti furmani videli, da telovaditi ne znam, so me topli in žgali. Pri grivi so začeli. Kako je smrdelo, ljudje so pa kar jokali in mama je preprečevala, da bi me pokončali. Tako je to delala, da me je sproti polivala. Zato se je kadilo od mene in smrdelo je še bolj. Sakramensko, se je pokazal oče, boste nehali ali ne. Oni, ta beli, tisti, ki jih je videl stric Vojteh, so pa kar plesali. Še zmenili se niso zame.

– Ubožec, je polglasno prekinil gospod Janez molk, ki je za nekaj trenutkov potešil sanjsko trpljenje dečka. Ubožec, je ponovil glasno, kajti tedaj je bil že ves spet zapreden v razmišljanje o tistem, kar ga je razkrajalo poprej. V krvi je to, tudi ta, mašnik bi moral postati. Potem bi se nehalo. Tako se neha.

Vprašal ga je, če se mu sanja kdaj še kaj hujšega.

- Ne, sanje so skoraj vedno lepe, vsi ljudje sanjajo o lepih rečeh, je bil deček otrok, bolj kot je v resnici bil in mnogo manj, kot ga je dojemal gospod Janez.
- Pojdi domov, je šepetal gospod in ne misli preveč o tem, od mučenja do greha je kratka pot.

Fantič ga ni zastopil, tudi hotel ga ni, saj med njima je že pred tem zagospodarilo toliko drugih reči, da se nista mogla sprijazniti s tem, da eden ni oče in da drugi ni sin.

* * *

V petek zvečer je čredica romarjev prispela na Brezje.

Med potjo se niso menili o vremenu, ki je nagajalo in tudi ne o tem, kako so se dobili skupaj, ali jih je zbral gospod Janez, ker on je že vedel, zakaj prav nje, ali pa so si, ko so od maše šli, povedali, da gospod zbira romarje.

Deček se je ob gospodu Janezu počutil srečen, predvsem pa voljan. Na vse je pozabil, kar ju je združevalo in tudi na ono, kar je mednju vnašalo hlad in praznino.

Bližali so se veliki cerkvi, kjer naj bi očistili svoje duše in prosili za zdravje, pa srečno življenje.

Patra Polikarp in Leonard sta jih posedla po klopeh v veliki cerkvi; in predno so čisto dojeli hlad temnega prostora in so se poklonili pred podobo Device, jih je, vse po vrsti, obhajala zaspanost. Zehali so, jamrali, počasnili molitev, ki jo je po nekakšnem brezglavem taktu diktiral gospod Janez.

Utrujeni so bili tudi zato, ker jih je vlak iz ljubljanske smeri potegnil prav do Radovljice, potem pa so ožuljeni, prestradani in prezebli nekaj ur lazili do velikega svetišča. Na postaji Otoče, kjer so imeli namen izstopiti, je vlak samo zacvilil: fiiiii in še enkrat: fiiiii, potem pa se je pognal proti Radovljici. Neki človek, ki je bil še lepši kot Teodorin udbovec, pa je že pred tem stopoil v kupé z romarji in rekel: ta brezjanska golazen, kar do Radovljice. Deček ni nič zastopil, stric Vojteh še manj, ata in mama nekoliko, gospod Janez pa vse. Ko je lepi mož zalupotnil z vrati kupeja, je stric Vojteh rekel: to je pa ljudska oblast. Gospod župnik je molčal, ostali pa so se krohotali, kot da Vojteh kaj razlaga o lipicancih. Deček ni nič zastopil, čutil pa mnogo. Nekaj se je dogajalo in ker se v kupé natlačeni romarji niso nehali zgražati, spogledovati,

eni pa smejati, je glasno rekel: ta je pa udbovska. Vesel je bil, ker mu je bilo dano peljati se dalje po domovini. Po domovini, je v mislih rekel zato, ker je tik pred tem umirjal čredico gospod Janez z besedami: molimo za domovino. Kasneje, ko so v radovljici romarjem dovolili izstopiti, se je pred vrata vagona postavil gospod udbovec in nekajkrat je ponovil: pa še zame en očenaš. Stric Vojteh pa je vpričo gospoda Janeza rekel: kurc te gleda, baraba. Deček se je pred gospodom priklonil in dejal: zbogom tovariš, pri čemer je gotovo mislil, da je udbovec zelo dober človek, saj je vendar romarje zastonj prevažal po Gorenjskem.

Če bi bil še boljši, bi nas peljal do Dunaja, si je mislil fantič, ko je skakljal za čredico, ki se je razporedila v vrsto in se po prašni poti odpravila k Devici. Večer je bil blag, voljan prenašati vzdihe in kletve, pamet in neumnost, svetost in zapitost – vse. Med romarji so se tkale veselosti in grdobije. Bolj v mislih kot v dejanjih in besedah, se ve.

Gospod Janez je prve kilometre drobil vse tri dele roženkranca. Romarji so mu odgovarjali sprva udarno, potem oklevaje, nazadnje pa so svetemarije vlekli iz sebe, kot da se hočejo in morajo znebiti utrujenosti in trpljenja, ki sta jim jo tisti večer privoščila ljudska oblast in svoboda veroizpovedi.

Kadar je molitev le predolga in gospod Janez ni znal nehati, se od premišljevanja o ljubem Bogu in njegovi sveti materi odlepijo sprva površni in živčni verniki, potem pa počasi jemlje tudi ostale. Vsakega v svoj svet časti in grdobij, ljubljenja in prezira. Potem pa verniki drobé besede kar tako, svoje duše pa izročajo na svoj način ljubemu Bogu. Ta jih devlje iz ene v drugo roko, nazadnje pa reče: take so, dobre, moje.

Tudi deček se je pognal za gospodom Janezom sprva zagnano kot bodoči mašnik, potem pa je počasi klecal, tudi žulj na peti je bil vse bolj pekoč, in ko so cepetali že proti svetišču, je nekajkrat preklel onega udbovca, ki se je z njegovo Teodoro odpeljal bogvekam.

Stric Vojteh pa je bil čisto zadaj procesije. Ustavljaj se je, tolikokrat ga je prijelo na vodo, da so se vsi zgražali, kajti ko je odlil, je svetosti gospoda Janeza navkljub, zavriskal in si ženskam in mladeži na očeh čisto počasi zapenjal štacuno.

Gospod Janez pa ni odnehal. Ko je končal z roženkranci, je postal, ustavil je tudi čredico, potem pa zapel na ves glas: Mariiija, vse ljudstvo ječi, Mariiija pomagaaaagaj nam ti.

– Tako je, je pripomnila mama Genovefa, deček pa je zagledal na vrhu obrise katedrale in ni mogel kaj, da ni kriknil: glejte, tam je Devica Marija!

Gospod Polikarp in gospod Leonard sta bila stroga moža. Nista dovolila, da bi romarji kar v cerkvi tolkli tista kuhana jajca in srebali iz steklenic ječmenovko.

– To boste počeli zunaj, je rekel pater Polikarp. Zdaj pa molite. Za mano, je velel in slišalo se je, kot bi bil rekel: na juriš.

In je trajalo potem vso noč. V hiši in tam pred Devico Marijo še prav posebej, se je drenjalo ljudi. Ko je otrpnila ena molitev, jo je nadomestila druga. In s pesmimi je bilo isto. Romarji so ležali pod klopmi in imeli glave na nahrbtnikih; ožuljeni in nekam upehani so jamrajoče ponavljali za onimi, ki so postavali okrog in so bili gonilna sila čaščenja.

Deček je v nogavicah stopil do kapelice in se pogovoril z Marijo. Zaupal ji je vse, kar gospodu Janezu ni, potem pa se je priklonil, in ko je zagledal bleščeče in žareče žarkovje, ki ga je na vse strani sevala sveta podoba, se je zavedel, da je v nebesih. Ljudje so po kolenih lazili okrog oltarja, iz kora se je čula neka stara skrivnostna pesem, ki mu jo je, ko je bil še čisto majhen, na paši popevala babica Julijana. Piščali so dvigale njegov zanos z basi in soprani, s trombami in piski. Bil je sam, postal je večnost. Tukaj je torej tisto, zato sem moral priti sem, je bil odrasel človek, vendar čisto drugačen od valujoče množice, ki se je dregala obenj, on je pa še prav čutil ni, kaj še, da bi se zgražal nad njeno osurovelostjo. Prizori miru in mavričnega prelivanja barv so se izmenjavali v nečasovnih razponih. Hipu je sledila večnost, ki je izzvenevala počasi in plaho v novo, drugačno, neznansko lepše trajanje. Vse, kar je tiste dni preživel, je odložil tukaj. Ljudje, kolikor jih je še bilo ob njem, zredčili so se, so postali njemu enaki častilci v svetem zboru, Duh šmarnic, ki ga je poznal iz domače cerkve, je tukaj naenkrat stotero močnejše njegovo telo razblinil v zlahtni duh slave in časti. Bil je naenkrat vse; toliko je bilo v njem nerazumljene spodbude, da se ji sploh ni mogel odrehati. Spreminjal se je v žarkovje, ki ga je sevala podoba nje. Ni se mogel spomniti, da so ljudje

pravili o čudežu, ki da je milost nekaterih. Zanj je bil ta dan, ta noč, čisto drugačen čas. Tak je bil, ki ga nič ne omejuje, ki je prostost, pa prijetna ujetost hkrati.

– Tukaj si, ga je poiskala desnica gospoda Janeza. Prebudila ga je.

Fantič se je oglednil in ni mogel spregledati skrbi v očeh modrega gospoda.

– Tukaj si, je še enkrat ponovil, ali te zebe, glej, ožuljen si, prehladil se boš.

Jutro je sililo v svetišče, sveče so postajale daljni spomin, pred oltarji so se zbirali mašniki v zlatih oblačilih, v cerkev je prišel red v podobi zbranosti vseh, s pesmijo, ki je bila človeški glas in beseda, s kadihom, ki je žlahtnilo prihajajoči dan.

– Pojdiva tudi midva, je dečka z očmi položil na kolena gospod Janez.

Drsala sta okrog oltarja in ko sta bila tam zadaj, za hrbtom Device, se je fantič oglednil in jo videl, Teodoro.

– Glejte jo, gospod Janez, je zakričal.

Ljudje so obnemeli, neka ženska zadaj je vzkipele: Fant je bolan, zmešalo se mu je.

Procesija pa se je že isti hip pognala dalje okrog oltarja.

– Kdo, kdo je, je dečka prijemal od zadaj za rami z obema rokama gospod Janez.

– Ona, tovarišica Teodora, moja.

– Ubogi otrok, je zavzdihnil gospod Janez. Počakaj malo, zunaj se bova pogovorila.

Ženska, v katero so se zadirale dečkove oči, pa se je nasmehnila in prikimavala je gospodu Janezu rekoč: Saj se bo odpočil, ni vajen, ubogi fantič.

Ko sta z gospodom pridrsala z desne strani do podobe Device, je deček naenkrat vstal in se zrinil med množico do velikih vrat svetišča.

Pred cerkvijo je nekajkrat globoko zavzdihnil, mrzlo jutro se je napravilo.

Samo nekaj trenutkov za njim je preplašen stopil iz cerkve gospod Janez.

Poln je bil tistega, kar je bilo nekoč, ko sta se z dečkom pogovarjala. Brihntnim se take stvari dogajajo. Toda gospod Janez je bil tako globoko veren in čist

mož, da ni mogel v sebi preglasiti namiga svoje zaverovanosti, češ, ali pa se je zgodil čudež. Ne, ne, je ponavljal in z dečkom v gostilni onstran trga molče požiral čaj, ki ga je pred nju postavila neka odurna in brezбриžna ženska.

Ko so se vračali, je stric Vojteh še večkrat obnemogel. Nekaj časa ga je za roko vodila mama Genovefa, potem pa brat, dečkov oče. Oba sta bila strupena človeka. Toliko da nista gospodu Janezu zabrusila: po kaj smo prišli sem?

Ko je čredica prispela do postaje in je v vsakogar od romarjev vstopal tisti mir, ki mu eni pravijo blagoslov, se je stric Vojteh obračal h gospodu Janezu rekoč: oni góri me vodijo, vi me vodite. V Lipici smo bili, tam so pa konji pred nami plesali. Tega tukaj ni bilo. Vreme se bo spremenilo, vidim, kako gre. Zdaj sem, zdaj tja. Če ne vohaš tega, si ob vse. Tako so rekli góri. Če hočeš videti svet, hočem reči, če ti je kaj do lepega, takole, je pogledal stric Vojteh v oblake, moraš v Lipico.

– No ja, mu je odgovarjal gospod Janez. Tisto že, božja pot pa tudi pomaga človeku k pravemu spoznanju.

– Kaj pa je to, ga je vprašal Vojteh.

– Pravo spoznanje, je govoril gospod Janez, kot da to pripoveduje komu drugemu in ne Vojtehu, ki je bil že tolikokrat góri, pravo spoznanje je milost, da je človek zmožen in voljan biti manj ali več od tistega, kar mu je usojeno biti; pravo spoznanje je moč.

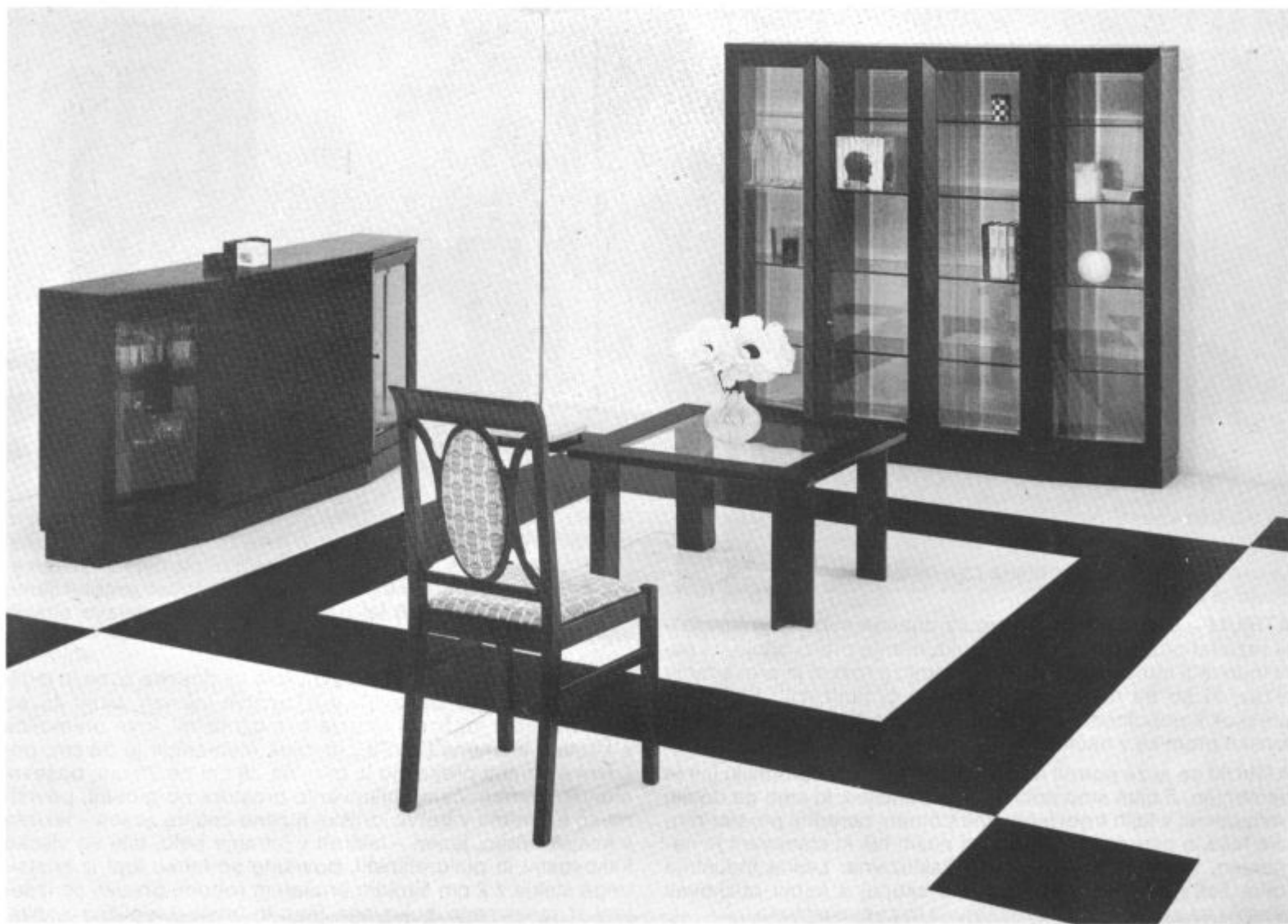
Deček je poslušal vznesene besede gospoda Janeza, zastopil pa jih ni, še manj jih je stric Vojteh. Ta je nazadnje rekel: gospod, vi ste glava, takih ni veliko, nekaj pa sem jih srečal góri.

Uvodno poglavje iz romana V znamenju lipicanca.

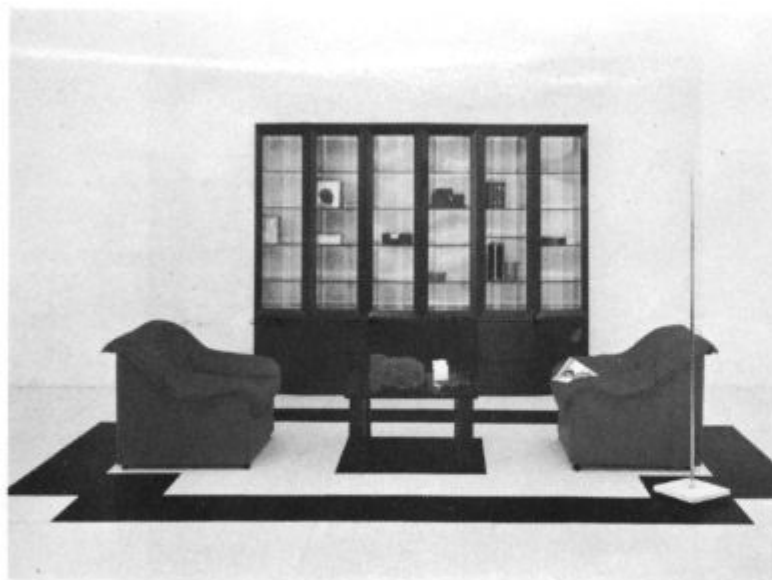
FANČI GOSTIŠA
Iz Baške grape

MARINA ZEMLJAK

V Idriji je nastalo že marsikaj. Tradicija, ki odseva tudi v iznajdljivosti, je več kot dobra osnova za nove dosežke. Če živiš in delaš sredi idrijskih grap, ti ne preostane drugega kot optimizem, s katerim se oziraš na vrhove, obsijane s soncem. In vse, kar domuje in živi v kotlini, sili k vrhovom. Srečna okoliščina, pravzaprav. Tudi za Lesno industrijo Idrija, ki je z vrhunskim pohištvenim programom ATRIUM ne samo presegla krizo, temveč dosegla novo kakovost v razvoju.

ATRIUM je uresničitev ambicij, realizacija sposobnosti; vrh načrtovanja in organizacije. Pomeni oblikovanje prostora, ki nam je na voljo, da v njem uresničimo večino bivanjskih želja in potreb. Zato mora biti prilagodljiv. Avtorja programa ATRIUM arhitekt Erik Mlinar in inženir Danilo Brus sta ob na-

črtovanju in snovanju zrla v prihodnost, ta pa je v prilagajanju prostora človeku in ne več obratno.

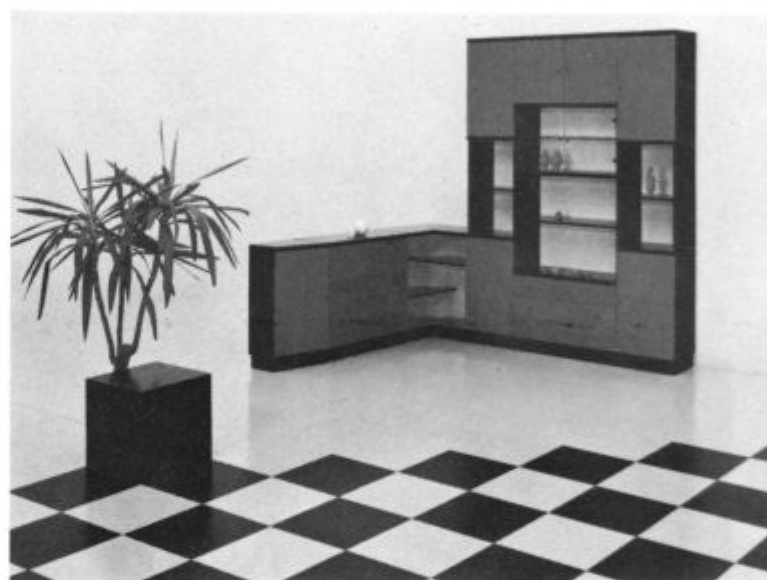
Lesna industrija Idrija ponuja poljubno število možnosti oblikovanja prostora.

ATRIUM – sestavljivo pohištvo za dnevne sobe in jedilnice – je rezultat prizadevanj za prestrukturiranje proizvodnje v Lesni industriji Idrija, rezultat prizadevanj za razvoj in preseganje težav, ki so se nakopičile v delovni organizaciji. Pogumen preskok k popolnoma novi kakovosti, ki je zahteval prave tektonske premike v načinu razmišljanja, dela in organiziranosti.

ATRIUM se je že potrdil na tržišču, pa tudi v prostorih, ki jim je namenjen. Z njim smo dobili doma pohištvo, ki smo ga doslej občudovali v tujih trgovinah. Ime pomeni osrednji prostor rimske hiše in osrednjim prostorom naših hiš in stanovanj je namenjen. Prodaja ATRIUM-a je ekskluzivna. Lesna industrija Idrija želi ne le prodajati, temveč skupaj s kupci oblikovati prostor za sproščenost, družabnost in zadovoljstvo.

Prostor je dragocen, tudi najmanjši je lahko oblikovan tako, da vam daje vse, kar želite in pričakujete v svojem življenjskem okolju. Atrium pomaga oblikovati prostor in svoje mesto v njem. Izdelan je skrbno in z ljubeznijo, sestavljiv je na mnogo načinov, zato omogoča igranje z možnostmi in uresničitev mnogih želja.

Atrium je tudi vizija razvoja Lesne industrije Idrija, zato spremljamo vsak kos pohištva, dokler ne najde svojega prostora v domovih ljudi. Ne deli usode drugih programov v zaprašenih skladiščih, izdelujemo ga po naročilu in sestavimo pri kupcu. Tudi izberejo ga s pomočjo našega svetovalca, ki jih obišče in prisluhne željam kupcev.

Atrium si zasluži osebni pristop, saj je izrazito individualno pohištvo. Razlikovanje se prične pri zasnovi, nadaljuje skozi proizvodni proces, doseže vrh pri načinu prodaje in svetovanju in ostane pri garanciji kakovosti. Kakovost zagotavljamo 3 leta, za naslednjih 5 let pa zagotavljamo izdelavo enakih elementov.

Atrium je sestavljiv program pohištva za dnevne sobe in jedilnice. Program je sestavljiv v 9 možnih višinah, širini 45 do 90 cm dajeta možnost igranja z možnostmi, kote premošča s kotnimi elementi (70/70), globina elementov je 38 cm, poševni elementi prehajajo iz globine 38 cm na 29 cm, poševni elementi omogočajo oblikovanje prostora po globini, površine so furnirane v barvi: idrijske lužene češnje, jesen – lakiran v kitajsko črno, jesen – lakiran v jutranje belo, laki so visoko kakovostni in poliuretanski, površine so lahko tudi iz kristalnega stekla z 2 cm širokim brušenim robom, predali so izdelani iz masivnega bukovega lesa in imajo kroglična vodila,

police so steklene z brušenimi robovi, debeline 6 ali 10 mm ali polne.

Vsak sestav pohištva je označen z medeninasto ploščico z zaporedno številko, ki je hkrati evidenčna številka kupca. Enako

številko ima garancijsko pismo, ki ga kupec prejme ob montaži na domu.

Atrium ni uniformirano, serijsko pohištvo, zato ga Lesna industrija Idrija prilagaja željam kupcev.

FOTOIDEJA

**UMETNIKI IN FOTOGRAFIJA – POL STOLETJA
USTVARJALNOSTI V ITALIJI**

**IZBOR DEL – MIRELLA BENTIVOGLIO, ITALIJA
PRIPRAVA RAZSTAVE – VALENTINA ORSINI-MAZZA,
RIM; ZVEZA KULTURNIH ORGANIZACIJ, IDRIJA;
GALERIJA IDRIJA**

**OTVORITEV RAZSTAVE – V PETEK, 5. MAJA 1989
OB 18. URI V GALERIJI IDRIJA**

RAZSTAVA BO ODPRTA DO ČETRTEKA, 18. MAJA 1989

ALESSANDRO ALIMONTI, ADRIANO ALTAMIRA, RICHARD ANTOHI,
FRANCESCO BALLADORE, DINO BEDINO, MIRELLA BENTIVOGLIO, SERGIO
BORRINI, FRANCO CANNILLA, EMANUELE CENTAZZO, PASQUALE DE ANTONIS,
CHIARA DIAMANTINI, LUIGI DI SARRO, ANNA ESPOSITO, ALFREDO
LIBERO FERRETTI, GIANCARLA FRARE, GIOVANI FONTANA, GIULIANO GIUMAN,
FRANCO GRIGNANI, ELISABETTA GUT, SVEVA LANZA, PAOLA LEVI
MONTALCINI, MAURO MANFREDI, GISELLA MEO, EUGENIO MICCINI, BRUNO
MUNARI, RUGGERO PASSERI, LAMBERTO PIGNOTTI, CONCETTO POZZATI,
GIUSTINA PRESTENTO, SERGIO PUCCI, DOMENICO PUPILLI, ALBA SAVOI,
ANNA TORELLI, ANNA VANCHERI, LUIGI VERONESI

FANČI GOSTIŠA

Povodenj I.

ZAPISI
PREDSTAVITVE
RAZISKAVE
EKOLOGIJA
INFORMACIJE

SERGIJ PELHAN

BESEDA OB PREDSTAVITVI UMETNIŠKEGA OPUSA IVANA SELJAKA-ČOPIČA

Ivo Andrič je nekoč izrekel tudi naslednjo skoraj taoistično misel: »Danes je naša prva naloga molk, ker le tako bomo vsaj za en glas zmanjšali hrup, ki nas vse bolj ogroža.« Navedena misel bi morala biti marsikomu še posebej letos, ko nas vse bolj obdaja gromovništvo, hrup mitingov, prozivke, marševske koračnice, vpitje ter ritualni odstopi in kesanje, navdilo za obnašanje. Sam sem se kljub temu odzval povabilu, da ob nadvse pomembnem jubileju umetnika in idrijskega rojaka Ivana Seljaka-Čopiča spregovorim besedo, dve. Moj nagovor pa bo zato bolj šepet posameznika, ki verjame, da se do srca sočloveka pride s šepetanjem in ne hrupom, z iskreno besedo in ne v besedičje zavito lažjo.

Današnja prireditev je namenjena predvsem predstavitvi umetniške ustvarjalnosti Ivana Seljaka-Čopiča. Razstavljena dela so namenjena nam, da se z delom slikarja soočimo, ob njih oplemenitimo in zavemo lepote ter tegob časa, v katerem živimo. Zato je moja beseda namenjena kulturi oziroma njenemu pomanjkanju.

V naši družbi imamo veliko lepih besed o pomenu in vlogi kulture za civilizacijski nivo tako posameznika kot družbe še posebej. Še več je pomembnih zaklinjanj v najrazličnejših resolucijah o pomenu kulture za razvoj humane in samoupravne socialistične družbe. Vse bi lahko strnili v ugotovitev, da je kultura gibalno družbenega razvoja, saj je sleherni napredek predvsem in najprej napredek zavesti.

Prav tako pa je tudi res, da je ustvarjalna kultura ali umetnost, kot temu pravimo, srčika (vsake) kulture. Prava umetnost je – povsod in vedno – odraz človekovega nezadovoljstva s pogoji človekovega življenja, nezadovoljstva z zakoni družbe in

narave, ki človeka vklepajo v vsakdanje tirnice življenja in mu s tem omejujejo vsakršno svobodo.

Umetnik je tisti, ki kljub človekovi vpetosti v družbene danosti, zmore in zna izraziti duha časa in obdobja, v kakterem živi. Prava vrednost zato ni samo odkrivanje lepote, je prav tako tudi kritičen pogled na svet, na odnose ljudi do sveta ter med ljudmi samimi. Še več, umetnost nam ne kaže le relativno jasne podobe človekovega bistva, bistva dobe, v kateri umetnik živi, prava umetnost odpira tudi poglede naprej.

Posamezna slika, knjiga ali pesem nam lahko odkrivajo več o človeku in dobi, v kateri je živel kot še tako enkratne raziskave in analize. In slednjič, prava umetniška dela ne govore samo o sreči, stiskah in problemih posameznikov v njihovi dobi, resnična umetniška dela kažejo tudi na naše stiske in radosti, čeprav so od njihovega nastanka minila že stoletja.

Tega vam ne pripovedujem zato, da bi pel hvalnico umetnosti, ampak zato, da bi vam predočil, kakšno je v teoriji, kakšno pa v praksi mesto umetnosti in odnos družbe do nje. Slovenci smo namreč kar nekam sveto bolno zgledani v lastno kulturo. Nanjo smo ponosni, iz nje se hranimo, blizu nam je, ko smo v stiski, predvsem pa se radi pohvalimo, da smo postali narod, zahvaljujoč kulturi.

Poglejmo torej po dobri stari navadi našo prakso. Že Engels je namreč zapisal, da puding poskušamo tako, da ga jemo. Z najrazličnejšimi intervencijskimi zakoni in resolucijami že dobrih deset let omejujemo sredstva za družbene dejavnosti in znotraj njih za kulturo še posebej ter s tem v prakso uvajamo prepričanje, da so družbene dejavnosti samo breme gospodarstvu ter da so lepe besede o razvojni vlogi kulture prazna fraza in puhlo besedičenje. Z omejevanjem sredstev za družbene dejavnosti naj bi rešili gospodarstvo. Danes, po desetih letih stalnih omejevanj, iz katerih ni bila kultura nikoli izvzeta, pa imamo le še bolj siromašno gospodarstvo in prav tako siromašno materialno osnovo kulture. Res je sicer, da pri nas nismo imeli kulturne revolucije po kitajskem vzorcu, imamo pa dolgoletno kontrarevolucijo, naperjeno proti kulturi, kajti rezultati pri nas so enaki ali slabši kot na Kitajskem po njihovi kulturni revoluciji.

Gledano iz drugačnega zornega kota bi lahko rekli, da je del krivde za dandanašnje stanje v Jugoslaviji tudi na kulturi. Predvsem vidim tovrstno krivdo kulture v nizki kulturni ravni tako posameznika kot družbe v celoti. Vse bolj je v našem življenju prisotno pomanjkanje kulture in širjenje nekulture. V tem smislu tudi za nas veljajo naslednje besede ameriškega filozofa Ericha Fromma: »Devetdeset odstotkov prebivalstva je pismenega. Toda namesto da bi nam ta sredstva nudila najboljšo preteklo in sedanjo literaturo ter glasbo, polnijo, dopolnjena z reklamo, človeškega duha z najbolj ceneno plažo, ki nima nobene zveze s stvarnostjo, s socialističnimi fantazijami, ki jih le s težavo prebavi celo le na pol kulturna oseba.« Toda medtem, ko tako zastrujamo mlade in stare, zavzeto skrbimo za to, da se ne bi na platnih pojavila kakšna »nemoralnost« ... Povprečni delovni čas smo skrajšali na polovico tistega, ki je veljal pred sto leti. Danes imamo na razpolago več prostega časa, kot pa so mogli naši dedje sanjati o tem, toda kaj se je zgodilo. Ne vemo namreč, kako izkoristiti ta na novo pridobljeni čas, celo veseli smō, ko je dneva konec . . . Tudi za našo družbo večji del Frommovih ugotovitev drži. Krizo, ki jo živimo, imamo tudi zato, ker smo dajali in še dajemo – poudarek pretežno ekonomskim vidikom družbe. Preveč smo zazrti le v produktivnost, izvoz, dohodek in statistične kategorije. Na človeka pri vsem tem smo kar nekako pozabili. Hkrati pa smo pozabili, da družba, ki skrbi in razvija samo materialne dobrine in potrošniško mentaliteto, je lahko sicer materialno relativno bogata družba –toda brez kulturnih dobrin – duhovno slabo razvita civilizacija. V družbi, v kateri je kultura le breme, pa se nemorala, korupcija, vsakršna nesvoboda tako posameznikova kot narodova pogosteje pojavljajo kot pa prave moralne vrednote, poštenost, pravna varnost, umetnost in svoboda. To je družba, v kateri izvajalci in proizvajalci šund literature, slabih filmov, sanjskih in kuharskih knjig ter cenene glasbe in TV reklam dobijo dobro plačilo za svoje delo, pravi umetniki in njih dela pa so še vedno cenjeni le po njihovi smrti.

Ne brez vzroka je zato že Prešeren označil Slovence z ugledno kitico:

»Kranjc, Ti le dobička iščeš
bratov svojih ni ti mar
kar Ti bereš, kar Ti pišeš,
mora dati gotov dnar.«

S kančkom humorja bi se vprašal, zakaj sploh tako razburjanje zaradi kulture in položaja kulturnih delavcev. Saj vemo že iz Biblije, da si je človek pač sam izbral trnovo pot s tem, ko

je Adam utrgal prepovedani sadež z drevesa. S tem, da je pojedel prepovedani sadež, se je odločil, da bo postal umetnik, če bi sadež prodal, bi se opredelil za trgovca in s tem za neposrednega proizvajalca. Družba bi ga danes cenila pa tudi pri plači bi se mu poznalo. Tako pa še dandanes pravijo umetniku, ki si drzne iskati novih poti v ustvarjalnosti – »za božjo voljo, kaj pa delaš?« Toda skupaj z Ničejem bi lahko tudi rekli: »Če ne bi bilo umetnosti, bi umrl od resnice!«

Po 70 letih bivanja v skupni državi in 45 letih od AVNOJ smo danes med seboj bolj razdvojeni kot posamezniki in kot narodi, kot smo bili kdajkoli po revoluciji. Pri tem je predvsem kultura tista, ki nas lahko spravi med seboj. V bistvu kulture same je namreč odprtost, sožitje in tolerantnost. Zato lahko v teh časih iščemo oporo pri kulturi v lastni človeškosti in razumu. Da smo sprti v Jugoslaviji, ni več nobeno natolcevanje. Sprti pa smo zato, ker smo kot rastline iskali izhod iz krize le v lastnih koreninah, prisegali namesto na duha civilizacije, na svojo zgodovino in s krvjo prepojeno zemljo, ne zavedajoč se, da idolo-poslanstvo nikoli ni dalo drugega kot zemljo, s krvjo prepojeno. Zdaj bomo doumeli, da dokler bomo slepo vzklikali imena voditeljev in predvodnikov (ne glede na to, kakšne ikone nosijo oni pred seboj, ali na kakšen križ se pribijajo), toliko časa bomo bivali kot čreda. In če bo prišlo do propada in bomo nato ponovno zaživel kot rastline, pomeni, da se nismo ničesar naučili.

Ko zaključujem svoj nagovor, se zavedam, da sem v želji spregovoriti o kulturi in umetnosti, skrenil tudi drugam in tako je beseda nanesa tudi na gospodarstvo in politiko. Ne nameroma, saj se dobro, skupaj z vami, zavedam, da ni kulture brez gospodarstva in politike ter obratno. Moderno družbo je mogoče razvijati le s sodobno politiko, z razvito tehnologijo. Toda tudi s kvalitetno kulturo in širjenjem civilizacije nasploh.

O današnjem slavljenju, kateremu ob tej priložnosti iskreno čestitam, neposredno nisem veliko govoril, prvič zato ne, ke so vse besede o kulturi in umetnosti ter njenem položaju v družbi govorile tudi o njem. Drugič pa zato ne, ker so me organizatorji razstave seznanili, da bomo še pred otvoritvijo slišali tudi besedo strokovnjakov o delih umetnika Čopiča. Pa vendar naj na koncu dodam še misel laika. Delo Ivana Seljaka-Čopiča, ki so nam nocoj na ogled, pričajo, tako o njem – v vsaki sliki se kaže umetnikova duša – kot o dobi, v kateri je ustvarjal. Kot nobena prehojena pot umetnika tudi njegova ni bila lahka. O tem bi nam sam znal največ povedati. Zato naj zaključim, v mojem in vašem imenu, da to pot najbolje označuje naslednja misel Bojana Štiha: »To ni bila nobena pesem, to je bila ena sama ljubezen!«

RAZPRAVA NA KONFERENCI ZKJ V BEOGRADU

Komiteji ZK vseh štirih severnoprimorskih občin so se s tajnim glasovanjem opredelili, da izmed dveh predlaganih kandidatov zastopam Severno Primorsko na konferenci ZKJ v Beogradu v dneh od 29. do 31. maja 1988.

Na medobčinskem svetu ZK smo se nato okvirno dogovorili, da naj sodelujem v skupini, ki bo obravnavala družbeno-ekonomske odnose in da v razpravi poudarim najbolj pereče gospodarske probleme, posebno še tiste, ki so povezani z izvozom in s tujimi vlaganji.

Razpravo sem nato pripravila in jo na konferenci v priloženem tekstu prebrala. Odmevi nanjo so bili ugodni tako s strani slovenskih delegatov, kot tudi s strani delegatov nekaterih drugih republik. (Javno so mi to izrazili delegati iz Makedonije in Srbije.) Slednje me je veselilo predvsem zato, ker je bil to znak, da so me poslušali, čeprav sem govorila slovensko. Tudi v splošnem je bilo ozračje v tej skupini dobro, konstruktivno. Vsi delegati so se trudili, da so v razpravah (bilo je preko 300 razpravljalcev) poudarjali res življenjsko pomembne probleme. Tako rekoč brez izjeme so podpirali uvajanje tržnih zakonitosti in odpravo administrativnih posegov v gospodarjenje.

V drugih skupinah, ki so bile številčno za polovico manjše (za družbenopolitični sistem in za delo ZK), je bilo več nesoglasij, kar, po mojem mnenju, kaže na to, da le tisti, ki gospodarsko krizo res neposredno občutijo, vidijo, izpostavljajo in zahtevajo rešitve na pravem koncu. Mnogi drugi se prevečkrat spuščajo v obrobne probleme, ki glavne zamegljujejo in, kar je najbolj nevarno, nasprotja v družbi samo še poglobljajo.

Razprava:

Tovarišice in tovariši!

Komunisti severno primorske regije menimo, da moramo na konferenci usmeriti vse sile v to, da razčistimo poglede in se dogovorimo za smer razreševanja ključnih problemov, naše vedno bolj grozeče gospodarske krize.

V tem smislu podpiramo načelne opredelitve v poglavju stališč, ki se nanašajo na družbeno-ekonomske odnose.

Najpomembnejša so nedvomno tista, ki govore o potrebi po uvajanju tržnih zakonitosti in sproščanju iniciative delovnih ljudi.

Menimo pa, da niso dovolj samo načelne opredelitve. Teh smo namreč imeli tudi doslej mnogo – pa jih v praksi nismo izvajali. Zataknilo se je navadno že pri zvezni sistemski in drugi zakonodaji. Zvezni organi so v nasprotju z vsemi našimi načeli uvajali vedno več administrativnega prerazporejanja družbenega proizvoda, namesto da bi jačali samoupra-

vljanje in s tem neposredno skrb in odgovornost delovnih ljudi samih za njihovo usodo in usodo družbenopolitičnih skupnosti, v katerih živijo in delajo. Drugi odločilni državni in politični dejavniki so jim pri tem očitno dajali podporo. Na konferenci je treba s tem dokončno, brezkompromisno ter enkrat za vselej opraviti. Opraviti je treba z oportunitizmom in sprenevedanjem, ki botrujeta temu in ki sta za naše vrste daleč najbolj škodljiva pojava.

Odpraviti je treba tudi vse brezpotrebno besedičenje. V zaključkih konference mora biti napisano jasno, kratko in nedvoumno tisto, kar realno ocenjujemo, da bomo z največjimi napori lahko uresničili. Treba je tudi jasno napisati, kdo naj kaj naredi.

Tu govorimo predvsem za zvezno raven, zato je treba zahtevati, da se načelne opredelitve glede uvajanja tržnih zakonitosti do kraja razdelajo in predvidijo vsi efekti in možne posledice ter načini za premagovanje ovir. To, da zaradi raznoraznih ovir stvari ni mogoče izpeljati, ne more biti nikomur več opravičilo. Vsak projektant mora – za mnogo manj pomembne projekte – vedeti, kako jih bo spravil v življenje, sicer je nerealen in zato nesposoben.

Površnost in nestrokovnost tu ni več dopustna in sprejemljiva. Dopustno tudi ni, da posamezen organ vsiljuje družbi svoje predloge, ne da bi jih pred tem v javnosti preveril. Vse pomembne sistemske projekte je treba dati v samem začetku njihovega nastajanja v kar najširšo javno presojo. Zvezna vlada mora za pripravo sistemskih zakonov sprejemati strokovno utemeljene in obdelane predloge od vseh strokovno sposobnih institucij – ne samo od pooblaščenih zvezne administracije, ki je že prevečkrat dokazala, da ni dovolj strokovna in sodobna. Ne sme se več dogoditi, da se bo pri pomembnih stvareh 'zmotila' zato, ker jih predhodno ni javno preverila in ni napravila izračunov in preizkusov, kako bojo v praksi delovali. Časa za pomote ni prav nič več. Komunisti moramo narediti vse, da se izkoristi prav vse razpoložljivo znanje na vseh področjih in vseh okoljih v družbi.

Zaskrbnjuječe je, da tudi sedanji ukrepi niso dovolj razdelani na strani večanja iniciative in s tem dela in ponudbe. Vsak razumen človek ve, da se bomo rešili iz gospodarske krize le, če bomo več in bolje delali in če bomo svoje proizvode lahko prodajali doma, predvsem pa na svetovnem trgu.

Zahtevati je torej treba, da se tudi ta stran ukrepov strokovno dobro in do kraja razdela, tako da bomo sposobni hitro sproščati vzvode za delovanje tržnih zakonitosti in da bojo efekti sproščene iniciative občanov večji od zahtevanih omejitev, da bo dela več, ne manj. Nujno je zato, da se do kraja razdela že makroekonomsko politiko na vseh pomembnih sektorjih. Zelo pomemben je odnos do kapitala. Uvajanje trga zahteva, da se narodna banka dokončno umakne iz poslovne sfere. Poslovnim bankam je treba dati mnogo bolj samostojno in odgovorno vlogo. Postati morajo življenjsko zainteresirane, da se sredstva vlagajo v donosne dejavnosti. Prepričana

sem, da bi že samo z doslednim uvajanjem trga na tem področju lahko odločilno vplivali na izhod iz krize.

V 6. točki osnutka stališč za to konferenco je pravilno zapisano, da je naša najvažnejša ekonomska in politična naloga: **Dinamiziranje proizvodnje in povečanje rasti družbenega proizvoda.**

Že tu na konferenci je treba resno oceniti, kaj je tisto, kar nas k temu lahko pripelje. Naše mnenje je, da so zaključki prav v tem poglavju pomanjkljivi. Izvoz je brez dvoma najvažnejši faktor dinamiziranja proizvodnje. Tu pa je v tem poglavju omejen čisto na kraju le kot eden od ključnih ciljev. Menimo, da je treba poudariti in očitno tudi še prepričati, da je izvoz prvi predpogoj, da bomo sploh lahko delali, da ne govorimo

o tem, da se bomo le tako lahko tudi trajno gospodarsko razvijali na zdravih temeljih.

Zato nikakor ni sprejemljivo, da ukrepi ekonomske politike niso taki, da bi izvoz trajno spodbujali in ga tako tudi omogočali. Ni sprejemljivo, da tečaj dinarja ob galopirajoči inflaciji cela obdobja stagnira in s tem proizvajalce odvrča od izvoza in s tem tudi od dela. Očitno je, da se tu nekdo spreneveda in s podporo izvozu ne misli resno, s tem pa ne misli resno tudi z iskanjem poti iz krize. O tem se je treba tu odkrito pogovoriti. Odkrito se je treba pogovoriti tudi o tem, zakaj imamo pri nas tako malo neposrednega vlaganja tujega kapitala. Dobro namreč vemo, da ima neposredno vlaganje kapitala veliko prednost pred najemanjem kreditov v tem, da se točno ve,

Delegatka komunistov severnoprimske regije ing. Ivica Kavčič, predsednica Skupščine občine Idrija

Fotografija je bila objavljena na prvi strani zagrebškega Vjesnika (1. 6. 1988) in podnaslovljena: »Vrijeme odmiče a delegati žele reći još mnogo toga«.

kdo je pri poslu udeležen, razen tega je zunanji partner neposredno zainteresiran za proizvodnjo in razvoj. Za naše OZD je to pomembno še posebej zato, ker pridejo tako najhitreje do sodobne tehnologije in s tem tudi do osnovne možnosti za dobro delo in za izvoz.

Vzrokov, da je neposrednega vlaganja tujega kapitala pri nas malo, je mnogo: od nezaupanja zaradi naše gospodarske in družbene krize, do nestalne, prezapletene, preobsežne in tujcu nerazumljive zakonodaje pa do našega pomanjkljivega znanja in mnogokrat nedopustnega obnašanja. Vse to je treba nujno spremeniti, če hočemo vzbuditi zanimanje in zaupanje razvitega sveta. Govorim iz izkušenj. V našem neposrednem okolju imamo kar nekaj OZD, ki že več kot dve desetletji uspešno sodelujejo s tujimi partnerji. Ti se sicer zato, ker so mu v tem času postale naše OZD soliden partner po kvaliteti proizvodov, rokov dobave in vsem, kar se še zahteva, še odločajo za reinvestiranje v obstoječe programe, vendar jih naši predpisi in vse ostalo močno moti, tako da jih za vlaganja v nove programe ne pridobimo. Ker smo prepričani, da bomo prav te v vseh delih države za izhod iz krize zelo rabili, zahtevamo, da se brez odlašanja in gojenja lažnih dilem takoj pristopi k spremembi zakonodaje. Narediti je treba vse, da se spremeni tudi vse drugo. Zvezni sekretariat za zunanjo trgovino mora nujno in takoj ter zelo intenzivno pokreniti vse potrebno, da se bo naša država po letu 1992 sploh še lahko vključevala v zapadno evropske trgovinske tokove. Odločen premik je treba narediti pri usposabljanju kadrov za potrebe

trženja v razvitem svetu. S partnerji se je treba znati enakovredno pogovarjati.

Zato z ukrepi ne omejujmo strokovnega usposabljanja, ne omejujmo pretoka znanja z razvitega sveta. Omejujmo pa seveda neodgovorno in nekoristno sprehajanje na tuje, omejujmo kar se da korenito, predvsem mnogo preobsežno administracijo, od katere ne moremo pričakovati ne idej, ne akcije za izhod iz krize.

Vse naštete in druge podobne opredelitve, ki vodijo k temu, da bomo lahko več in bolje delali, moramo tu na konferenci jasno in nedvoumno podpreti, če hočemo, da bomo uspešni.

Konferenca pa seveda ne bo uspešna, če bo ostalo le pri opredelitvah, če besedam ne bodo sledila dejanja in takojšnje spremembe v naši družbeni praksi. Zato zahtevamo, da se v zaključkih jasno zapiše, na kakšen način in v kakšnih rokih bomo izvajanje sprejetih sklepov na vseh ravneh preverjali in ukrepali takoj, ko bo vidno, da stvari ne gredo v tako smer, kot smo si jo načrtali.

Jasno mora biti tudi, da nosi pri tem vsak komunist in vsaka sredina neposredno odgovornost in posledice za svoje ravnanje.

Posplošene odgovornosti ne sprejemamo, ke nas odvrča od resnice ter od možnosti za ukrepanje na pravem mestu, s tem pa tudi od pravega reševanja gospodarske in družbene krize. Mi pa smo izključno zato tu, da se za tako, pravo reševanje krize dogovorimo in ga tudi zagotovimo.

Hvala!

JOŽE FELC

TRIDESET LET PSIHIATRIČNE BOLNIŠNICE V IDRIJI

Leta 1988 je Psihiatrična bolnišnica v Idriji praznovala svojo tridesetletnico. Z nekaterimi slavnostmi, kulturnimi in športnimi prireditvami ter srečanji smo zaznamovali jubilej. Ta priložnostni zapis pa ima namen spomniti idrijske meščane, ki pred tridesetimi leti niso prav radi sprejeli umobolnice medse, da je ustanova vendarle postala sestavni del kraja, v kateri se je bila naselila. Še več, pacienti in delavci psihiatrične bolnišnice smo hvaležni, da je z leti najbrž v vsakem občanu našega kraja psihiatrična bolnišnica na griču postala del njegovega občutka doma, kot rečeno sodobno: del njegove identitete.

Iz pretežno azilske ustanove, v kateri je domovalo kdaj do 450 kroničnih psihiatričnih bolnikov, je ustanova prerasla v moderno bolnišnico za območje z okrog četrto milijona ljudi, ki letno sprejme na zdravljenje nad 1500 pacientov. Povprečna

ležalna doba se je zmanjšala na nekaj nad 40 dni. Je kraj, kjer naj bi v ustvarjalnem soglasju bivala človek s človekom, ne glede ali gre za tako imenovanega bolnika ali tako imenovanega zdravstvenega delavca, uslužbenca. Važno se mi torej v tem zapisu zdi poudariti humanistični pomen našega dela, ob tem pa seveda prav nič skromno zamolčati ožjega strokovnega, medicinskega.

Prav je, da občani Idrije vedo, da nudijo z ustanovo »na griču« tisočem zavetje in jim tako pomagati odpirati na videz zaklenjena vrata njihove svobode, jim z besedo in z drugimi sredstvi omogočati uvid v svet njihove neponovljive realitete.

In naj dodam, da nas je v bolnišnici preko dvesto delavcev, ki v bolj ali manj posrečenem dvogovoru s svojimi pacienti iz dneva v dan iščemo sami sebe, se pri svojem delu kot ljudje potrjujemo in utrjujemo – ustvarjalno živimo.

Trideset let je preteklo in morda je od vseh proslav in statističnih podatkov o Psihiatrični bolnišnici Idrija najvrednejše preprosto spoznanje, da je bil in je vsak naš pacient in delavec drugačen, enkrat in da se prav v tej enkratnosti razraščajo nepotešena volja po spoznanju, odkrivanju, ločevanju bi-

stveno od nebistvenega, kar vse je delo in napor, ki ga lahko in smemo imenovati – ljubezen.

Preobrazba iz azila v moderno psihiatrično ustanovo ni bila ne lahka in ne enostavna. Po 30 letih že lahko govorimo, da so mnogi delavci v bolnišnici večji ali ves del svoje ustvarjalnosti namenili razvoju in delu psihiatrične bolnišnice. Pred leti, ko sem ugotavljal, koliko je ustanova poznana med idrijskimi občani, sem zgrožen ugotovil, da komaj vedo zanjo. Saj so mnogi rekli, da je »gori« vse drugače, pri čemer so dali jasno vedeti, da je »gori« za njih skrivnost in strah vzbujajoč konec sveta, ki je zanje daleč . . . in je tako najbolj prav. Toda časi, v katerih živimo, človeka silijo v nenehno preverjanje njegovih lastnih moči in zastavljenih ciljev, pa se znajde zato tolikokrat na obrobju fizične in duhovne eksistence. Veliko je zadreg, stanj, bolezni, ki so v teh tridesetih letih tisočere privedle na »grič«, da bi spet našli svoj notranji dom, sebe v njem. In sočloveka. Psihiatrična bolnišnica je res v prvi vrsti

ustanova, ki jo zaznamuje medicinski, znanstveni smisel in napor. Je pa po drugi strani predvsem varno zatočišče.

Ko človek sam pri sebi preverja smiselnost in vrednost svojega preteklega dela, ga včasih obide občutek ponosa, drugič dvoma. Stanje notranjega težišča, ki ga ne znajo čisto ustrezno poimenovati ne znanstveniki in ne pesniki, narekuje vsebinskega človekovega samogovora. Čeprav ni vedno prijeten, je pa nujen. Tudi sestavni del inventure psihiatrične bolnišnice po tridesetih letih njenega delovanja je poleg slovesnih manifestacij, proslavljanj in veselice, za vsakogar, ki je v njej preživel velik del svojega življenja, predvsem notranji samogovor. In prav vsakdo, ki se mu je zmožen in voljan iskreno posvetiti, ne more mimo spoznanja, da je na svetu vse mogoče, da je življenje lepo in strašno hkrati, ter da na tem vse bolj premajhnem planetu ni prav nobenega kraja, ki bi bil daleč . . .

MARKO CIGALE

PRIČETEK ZAPIRANJA IDRIJSKEGA RUDNIKA

Po skoraj desetletni agoniji idrijskega rudnika je Slovenska skupščina 24. septembra 1987 sprejela Zakon o postopni, popolni in trajni prekinitvi proizvodnje v Rudniku živega srebra Idrija (tretji zakon o rudniku v zadnjih desetih letih). Rudnik je po sprejetju zakona začel opravljati tudi zapiralna dela na najnižjih obzorjih in 12. oktobra 1988 smo z zaprtjem vhodnih vrat v Ljubevški progi opravili prvi resen korak k dokončnemu zaprtju idrijske jame.

Ljubevško rudišče je bilo najdeno s pravilno razlago premikov ob idrijskem prelomu v začetku šestdesetih let, za kar je avtor dr. Ivan Mlakar dobil tudi nagrado Prešerenovega sklada. Raziskave z globokim vrtanjem v letih 1962–1965 so potrdile obstoj obsežne mineralizacije cone v območju med Ljubevcem in Urbanovcem.

V letu 1965 so pričeli z izdelavo raziskovalne proge na nivoju XIV. obzorja starega dela rudišča. Več o poteku raziskav in rezultatih ter razlogih za ustavitve le-teh podajamo v zapisu »Utemeljitev ustavitve geoloških raziskav v Ljubevču«.

Da bi preprečili zalitje jame ob morebitnem večjem dotoku vode, so v odpiralni progi postavili vodna vrata. Ob večjem dotoku vode, kot bi jo lahko s črpalkami izčrpali na površino, bi vrata zaprli in s tem preprečili potopitev jame. V konceptu zapiranja rudnika je bila likvidacija ljubevškega dela rudišča

zaradi svoje oddaljenosti in zaradi velikega dotoka vode (60% vode je pretekalo iz tega območja) na prvem mestu.

S simboličnim zapiranjem vodnih vrat, kateremu so prisostvovali predstavniki Republiškega komiteja za industrijo in gradbeništvo, Skupščine občine Idrija, Republiške rudarske inšpekcije in Rudarskega inštituta Ljubljana, smo obeležili pričetek dokončne likvidacije idrijskega rudnika.

UTEMELJITEV USTAVITVE GEOLOŠKIH RAZISKAV V LJUBEVČU

Odkritje in odpiranje Ljubevča

Na podlagi pravilne interpretacije premikov ob idrijskem prelomu je bila 25. 12. 1962 leta z vrtino 16/62 odkrita cinabaritna mineralizacija na območju Ljubevča. V naslednjih letih je bilo v Ljubevški dolini in jugovzhodno od tod (Slabe, Urbanovec) izdelanih 13 globokih vrtin s površja v skupni dolžini 8208 m. Z vrtinami je bila v grobih obrisih določena oruđena struktura in na več mestih ugotovljeno cinabaritno oruđenje.

Leta 1965 je tehnično vodstvo Rudnika živega srebra menilo, da nadaljnje raziskave ljubevškega rudišča s površja z globokim vrtanjem, zaradi velike globine oruđnja, niso več smotrne. 21. 12. 1965 so pričeli z izdelavo ljubevške raziskovalne proge na nivoju XIV. obzorja (kota -6 m). Opozoriti je treba, da ljubevška proga ni bila zastavljena kot investicija, pač pa kot raziskovalni rov z veliko mero tveganja.

Stanje raziskav in ugotovitve

Do leta 1987 je bilo v ljubevškem rudišču izdelanega 1660 m raziskovalno-odpiralnega rova do idrijskega preloma in 1240 m rovov v samem rudišču. S podrobnimi raziskavami z vrtanjem smo pričeli

Odpiralni rov v ljubevškem rudišču. Foto: Jože Čar

Vodna vrata v ljubevški progi. Foto: Jože Čar

leta 1983 in do zaključka raziskav januarja letos izdelali iz 24 komor 34 profilov. Izvrtanih je bilo 158 vrtin v skupni dolžini 9033 m.

Od predvidenih 4470 m rudarskih del, s katerimi smo nameravali odpreti celoten oruden blok, smo izdelali 1240 m rovo, to je 27,74%. V prostorskem smislu ocenjujemo, da smo raziskali približno od 20 do 25% celotnega ljubevškega rudišča. Potrdili smo predvideno geološko zgradbo, raziskali kot menimo najperspektivnejši del ljubevske strukture in ugotovili več orudenih območij tako z rovi kakor tudi z vr-

tinami. Doslej ugotovljeno orudenje je siromašno in se v povprečju giblje med 0,05 do 0,10% Hg, le posamezni vzorci dosegajo vsebnost 0,30% Hg. Na eni lokaciji je bila pod plastjo skrilavca in sadre najdeno tudi 1 do 4 cm debela »plast« jeklenke. Cinabarit je razpršen v prostoru in le tu in tam je prišlo do koncentracije v obliki manjših rudnih teles. Vsebnost metala pri sedanjem stanju svetovnih zalog in razmerah na tržišču ekonomsko ni zanimiva.

Razlogi in utemeljitev opustitve nadaljnjih geoloških raziskav

Dne 23. 1. 1987 so se na Razvojni službi Rudnika živega srebra Idrija zbrali vsi geologi, ki so v preteklosti in danes kakorkoli sodelovali pri odkritju, odpiranju in raziskovanju v ljubevškem rudišču in sicer dr. Ivan Mlakar, dr. Ladislav Placer, dr. Jože Čar in magister Marko Cigale. Po geološki plati so obnovili celotno dogajanje okrog Ljubevča od odkritja dalje in temeljito premislili dosedanje metodiko in postopke ter rezultate raziskav. Na podlagi tega so vsestransko pretehtali smiselnost nadaljnjih raziskav. Po daljši debati so prišli do naslednjih zaključkov:

a) Dosedanje raziskave so potrdile predvideno zgradbo ljubevškega rudišča, ki je del starega idrijskega rudišča in hkrati del nekdanjega idrijskega srednjetriasnega tektonskega jarka.

b) Z dosedanjimi raziskovalnimi deli je bil preiskan severozahodni del ljubevške strukture na območju srednjetriasnega rudonosnega preloma Grüber. Glede na današnjo stopnjo poznavanja ljubevške strukture, teoretskih dognanj o nastanku mineralizacije in praktičnih izkušenj pri odkopavanju rudnega telesa Grüber v stari jami predvidevamo, da je bil preiskan najperspektivnejši del ljubevškega rudišča. Vsi ostali deli, ki ležijo dalje proti jugovzhodu, kakor tudi območje

okoli podaljška triasnega preloma »O«, so manj perspektivni. Vendar bi pri normalnih razmerah na tržišču Hg kazalo preiskati celotni blok.

c) Z globokim vrtnjem je bilo ugotovljeno več šibko orudjenih območij ekranskega tipa. Bogatejše orudene cone, ugotovljene z odpiralno progo, nimajo večjih dimenzij.

d) Dosedanje teoretsko in praktično znanje o stratigrafsko litoloških razmerah, strukturi in genezi idrijskega srednjetriasnega tektonskega jarka, kakor tudi današnja stopnja poznavanja zgradbe idrijskega rudišča, dajajo dobro osnovo za zanesljivo oceno ekonomske perspektivnosti preostalega, še neraziskanega dela ljubevške strukture. Menimo, da so možnosti za odkritje večjih bogatejših, ekonomsko zanimivih rudnih teles, majhne.

Glede na zbrane podatke, gospodarske težave ter neperspektivnost na svetovnem trgu živega srebra, nimamo razlogov, da bi zagovarjali nadaljevanje raziskav na območju Ljubevča.

Idrija, 23. 1. 1987

Prisotni:
dr. IVAN MLAKAR
dr. LADISLAV PLACER
dr. JOŽE ČAR
mag. MARKO CIGALE

ROMAN BRIC

RADIO CERKNO RAZŠIRIL KROG POSLUŠALCEV

Radio Cerkno je pričel z oddajanjem 3. 1. 1971.¹ V 18 letih neprekinjenega delovanja se je uveljavil kot nepogrešljiv vir informiranja in razvedrila poslušalcev idrijske občine. Z razširitvijo oddajniške mreže in slišnosti v letu 1988 pa se je krog poslušalcev povečal za nekajkrat.

Radio Cerkno je pomemben politični subjekt, ki vpliva na oblikovanje javnega mnenja in stališč, ki so sestavni del samoupravnega in političnega odločanja na vseh ravneh naše družbenopolitične skupnosti, hkrati pa najcenejše sredstvo množičnega informiranja, katerega vpliv in možnosti so še premalo izkoriščene. Obstoje in delovanje RADIA CERKNO je velikega pomena tudi z vidika SLO in družbene samozaščite, saj je edina lokalna radijska postaja na Primorskem, njen signal pa seže tudi na bližnja območja sosednjih občin.

V oblikovanje programa je vključeno približno 40 aktivnih sodelavcev – amaterjev, radijski kolektiv pa se nenehno dopolnjuje, zlasti po vzpostavitvi boljše slišnosti na območju Idrije, Spodnje Idrije in ostalih krajev.

K sodelovanju so vabljeni zlasti novi dopisniki, strokovnjaki najrazličnejših profilov in vsi, ki bi pri oblikovanju programa želeli kakorkoli sodelovati bodisi na glasbenem področju, delu v uredništvu ali pripravi reportaž na terenu, tehničnem področju, napovedovanju in moderatorstvu itd.

Na UKV frekvencah 97,2 Mhz (Idrija), 99,5 Mhz (Spodnja Idrija) in 102,5 (Cerkno) ter srednjevalovni frekvenci 594 KHz (505,1 m) oddaja RADIO Cerkno dvakrat tedensko in sicer:

ob četrtek od 16.00 do 19. ure in

ob nedeljah od 10. do 15. ure.

V sedemurnem programu na teden se zvrstijo številni prispevki amaterskih in profesionalnih sodelavcev ter novinarjev z vseh koncev idrijske občine, v katerih so predstavljeni: aktualno družbenopolitično dogajanje v občini, življenje in delo v KS, delovnih kolektivih, strokovni prispevki, reportažni zapisi o posameznih dejavnostih in društvenih aktivnostih, obvestila in EPP ter druge zanimivosti iz našega življenja in dela.

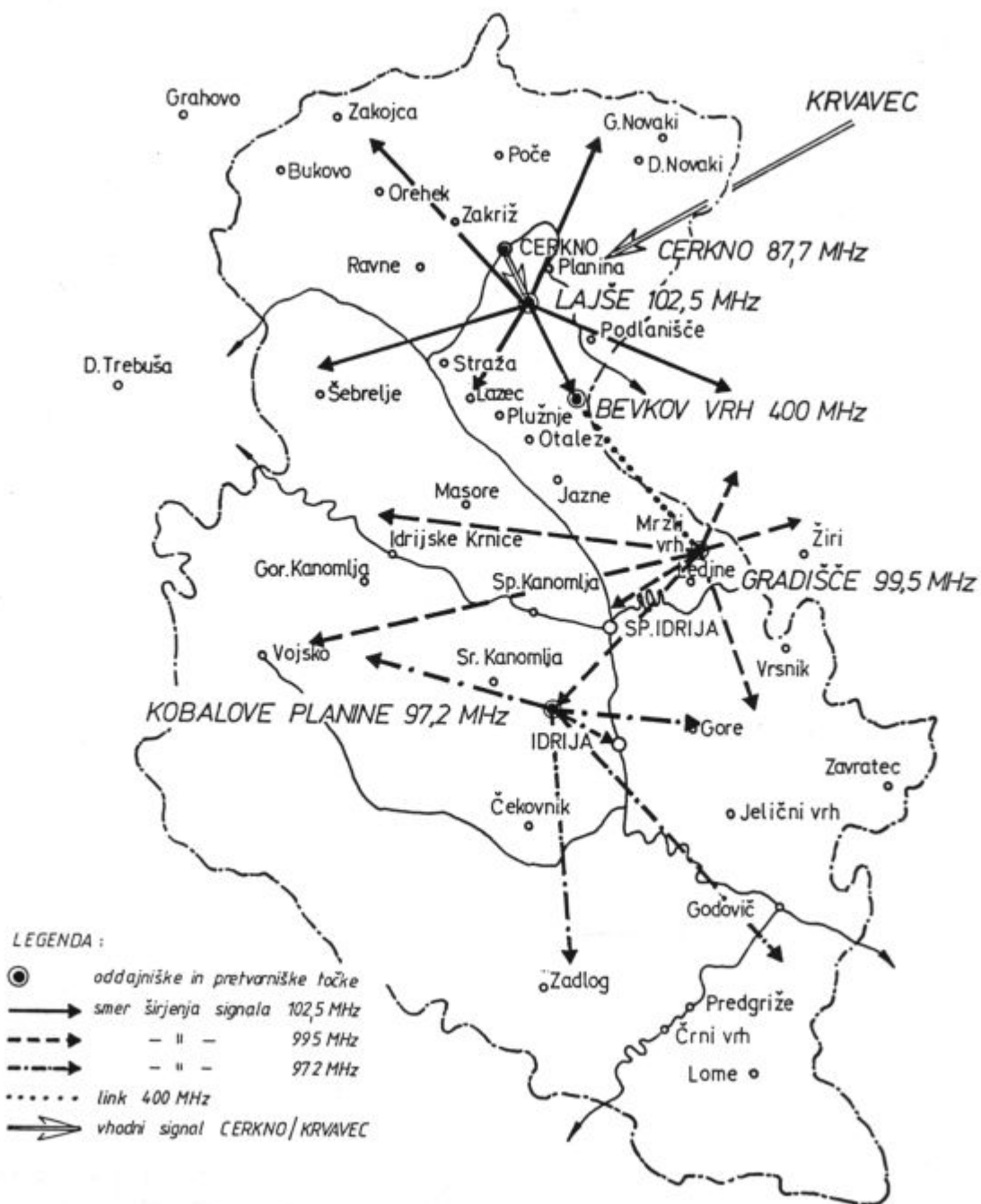
Del teh prispevkov objavlja tudi Radio Ljubljana v okviru sporazuma o rednem medsebojnem sodelovanju.

Deluje s pomočjo skromnih sredstev, ki jih pridobi z lastno EPP dejavnostjo, čestitkami poslušalcev, realizacijo prispevkov za Radio Ljubljana, priložnostno pomočjo nekaterih OZD ter sredstvi občinske raziskovalne skupnosti.

Na predlog OK SZDL Idrija in IS SO Idrija je bila Občinski raziskovalni skupnosti Idrija 1. 10. 1987 predlagana raziskovalna naloga: SISTEM RADIJSKEGA OBVEŠČANJA V OBČINI IDRİJA. Izvedba raziskovalne naloge je razdeljena na štiri faze in sicer:

¹ Del gradiva in podatkov je povzetih iz raziskovalne naloge: SISTEM RADIJSKEGA OBVEŠČANJA V OBČINI Idrija, nosilec Roman Bric, dipl. polit. RAZISKOVALNA SKUPNOST IDRİJA, 1987 in 1988

SHEMA UKV MREŽE OBČINE IDRİJA

- I. faza: (1987) Ocena stanja na področju radijskega obveščanja v občini.
- II. faza: (1988) Tehnične možnosti za pokritje občine Idrija s stereo signalom LRP Cerčno na UKV mreži.
- III. faza: (1989) Proučitev obstoječih oblik in predlog nove organiziranosti, položaja in financiranja LRP Cerčno
- IV. faza: (1990) Raziskava možnih oblik in načinov programskega tehničnega sodelovanja LRP Cerčno s sorodnimi mediji v okviru enotnega radiodifuznega sistema v SR Sloveniji.

EKIPA RADIA CERČNO OB USTANOVITVI: Stojijo (od leve proti desni): Danilo Bratina, Alojz Hvala, Janez Jeram, Jožko Bizjak, Marija Zajc, Srečko Grošel, gl. in. odg. urednik Franc Tušar in Franko Tagliatti, sedijo: Fani Hvala, Ivana Seljak – Jereb, Milena Bizjak – Podobnik, Slavica Makuc – Bric, Sabina Eržen in Vojka Felc – Svetičič.

V letu 1987 in 1988 sta bili realizirani I. in II. faza raziskovalne naloge, pri čemer so se poleg LRP Cerčno v razreševanje aktivno vključili OK SZDL in ostale družbenopolitične organizacije občine, SO Idrija, DO ETA ter nekatere krajevne skupnosti. Za realizacijo finančnega dela II. faze tega projekta (nabavo 400 Mhz zveze za povezavo pretvorniških centrov Bevkov vrh – Gradišče) je bilo z navedeno pomočjo zbranih 9.500.000 din sredstev. Na osnovi dogovora med Radiom Ljubljana in predstavniki občine Idrija (november 1987) so bile z realizacijo te investicije podane osnove za vzpostavitev kvalitetnejšega prenosa FM signalov LRP Cerčno na območju občine Idrija ter istočasno celovito pokritost idrijske občine s programi Radia Ljubljana na I. in II. radijski mreži. Z zagotovitvijo tehničnega dela projekta pa je povezana tudi pro-

gramska in vsebinska realizacija sistema radijskega obveščanja v naši občini.

Radio Cerčno je med 19 lokalnimi radijskimi postajami v Sloveniji še vedno edini z neurejenimi sistemskimi viri financiranja za redno delovanje, tehnično in programsko opremljenost in ustrezno kadrovske zasedbo.

Za vzoren primer ureditve lokalne radiodifuzije lahko navedemo Radio Žiri (ali nekatere novejšje primere, npr. Radio Glas Dolenjske), kjer so v pičlih dveh letih ob potrebnih političnih in gmojni podpori uredili problem slišnosti (kljub zahtevni konfiguraciji so vzpostavili sistem za prenos FM signala) in 4-članske profesionalne kadrovske zasedbe (urednik, novinar, tonski tehnik, tajnica), kar je bilo seveda možno le ob ustrezni sistemski ureditvi trajnih finančnih virov (obč. proračun, delež SIS, namensko združevanje KS in lastni viri). Predhodno pa so opredelili tudi status, mesto in vlogo radia.

Brez posebne analize omenjenega primera lahko ugotovimo, da so za normalno delovanje LRP potrebni vsaj nekateri osnovni pogoji, in sicer:

1. Ustrezna formalnoppravna urejenost in položaj, ki zagotavlja:

- sistemске vire financiranja
- organe upravljanja in izvajanja
- kadrovske zasedbo (status zaposlenih)

2. Tehnične osnove

- studijska opremljenost in razvoj
- oddajniška tehnika in slišnost.

Če podrobneje analiziramo stanje LRP Cerčno skozi zgoraj navedene točke, bomo ugotovili:

1. Formalno pravna urejenost in položaj:

Politična odločitev o vključitvi LRP Cerčno v Zvezo kulturnih organizacij Idrija je bila neustrezna in zgrešena, saj ne zagotavlja niti statusnih pogojev, kaj šele vire in sistem financiranja ter položaj delavcev, ki naj bi se z informiranjem ukvarjali. Poleg tega LRP Cerčno ni kulturno društvo ali kaj podobnega, pač pa dejavnost posebnega družbenega pomena, katere funkcije so opredeljene z zakonom o javnem obveščanju.

- Sistemskega vira financiranja LRP Cerčno nima;
- Na pobudo OK SZDL Idrija je bilo v letu 1987 dopolnjena samoupravna organiziranost (programski svet) in organi vodenja;
- LRP Cerčno deluje na povsem amaterski osnovi, brez profesionalnih kadrov. Poseben problem predstavlja delo na terenu (prevozi in odsotnost z dela), saj so vsi sodelavci bodisi zaposleni ali pa študenti in dijaki.

2. Tehnične osnove

- Studijska opremljenost in razvoj

LRP Cerčno že od vsega začetka deluje v prostorih DO ETA kot brezplačni podnajemnik na približno 25 kvad. metrih neustreznih podstrešnih površinah (akustika, temperaturne razlike, prah in druge nečistoče). Oprema je iztrošena in tehnološko zastarela. V letu 1987 je bila izdelana nova mešalna

V letu 1986 je bil izdelan nov zaščitni znak RADIA Cerčno (avtor Ivan Seljak) ter posodobljen uvodni avizzo (skupina DIH) na znano narodno melodijo: Po jezeru bliz' Triglava.

RTB radio cerčno

LOKALNA RADIJSKA
POSTAJA OBČINE IDRIJA

65282 Cerčno - Platiševa 39 - p.p.15. Tel.: (065) 75-323 - Žiro račun pri ZKO Idrija: 52020-678-80513 (Radio Cerčno)

miza (lastna izdelava), vsa ostala oprema je stara nad 10 let. Ni treba posebej omenjati, da se profesionalna radijska tehnika bliskovito izpopolnjuje in tehnološko zastareva, čemur LRP Cerčno ne more slediti, saj razpoložljiva sredstva zado-
stujejo komaj za najnujnejše vzdrževanje zastarele opreme.

b) Oddajniška tehnika in slišnost

Lahko rečemo, da je bil s pomočjo OK SZDL, SO Idrija in drugih dejavnikov v občini ter v sodelovanju z RTV Ljubljana v letu 1987 in 1988 narejen največji premik na tem področju.

Vse od leta 1971 je LRP Cerčno oddajal svoj signal le preko srednjevalovnega oddajnika, sprva manjše moči (20 W), od leta 1976 dalje pa z močjo 1000 W, kar je mejna moč AM oddajnikov lokalnih radijskih postaj, ki jih danes uporabljajo le še nekatere v Sloveniji.

S tem oddajnikom ni bila dosežena popolna slišnost na celotnem območju občine, pa tudi kakovost signala je bila slaba. Poleg tega je opuščanje srednjega vala in določitev FM frekvenc v lokalni radiodifuziji opredeljena tudi z že veljavnim ženevskim dogovorom iz leta 1985.

Na podlagi rezultatov meritev in poskusnega obratovanja FM oddajnika manjše moči (15 W) na območju Cerknega so strokovnjaki RTV Ljubljana v letu 1986 izdelali projekt razširitve slišnosti s postopno dograditvijo oddajniške in pretvorniške mreže na višjeležečih točkah, kjer je že nameščena RTV infrastruktura. Celoten projekt je bil v letu 1988 sklenjen v oddajniško verigo:

STUDIO CERKNO – LAJŠE – BEKOV VRV – GRADIŠČE – KOBALOVE PLANINE (glej shema UKV mreže občine Idrija).

Poleg tega pa na lokaciji CERKNO – BRDCE še vedno deluje 1000 W srednjevalovni oddajnik na frekvenci 594 Khz (505,1 m).

Na frekvencah RADIA Cerčno je trenutno v času izven njegovega oddajanja posredovan I. program RADIA Ljubljana, pri čemer bo po vzpostavitvi zastavljenega projekta regionalizacije (nosilec RTV Ljubljana) na območju občine omogočena kvalitetna slišnost I. in II. programa RADIA Ljubljana, po možnosti pa tudi III. ljubljanskega programa.

Smiselno temu in v odvisnosti od razpoložljivih sredstev, položaja RADIA Cerčno, njegove statusne ureditve in finančnih

RADIO CERKNO (še vedno) deluje brez redno zaposlenih. Skupno 40 amaterskih sodelavcev pripravi in realizira približno 480 minut vsakovrstnega programa na teden, kar bi po obsegu nanese za zajeten časopis.

virov za njegovo delovanje pa bo odvisna večja prisotnost RADIA Cerčno v kombinaciji z enim od programov ljubljanskega radia.

Prav razvoj tehnike pa zahteva nujne premike in boljše kvaliteto programa, ki ji sedanja amaterska ekipa ne bo kos.

Ker je položaj občinskega Radia Cerčno kljub 18-letnim prizadevanjem že v temeljih neopredeljen in nerešen, bo potrebno čimprej poiskati sprejemljive rešitve nove organiziranosti, položaja in financiranja Lokalne radijske postaje Cerčno z naslednjimi cilji:

1. Čimprejšen prehod na vsakodnevno oddajanje programa LRP Cerčno;
2. Izdvojitev LRP Cerčno iz sestava ZKO;
3. Vključitev LRP Cerčno pod okrilje Občinske skupščine, kot posebna enota ali osamosvojitev z dokončno ureditvijo formalnopравnega položaja;
4. Izoblikovanje trajnega sistema financiranja (po vzoru radia Žiri ali Radia Glas Dolenjske);
5. Namestitev ali prerazporeditev najmanj dveh profesionalnih delavcev LRP Cerčno za področji:
 - urednik/novinar
 - tehnično-programska in operativna dela

Lahko rečemo, da so bili ob podpori ustanovitelja in nekaterih drugih zainteresiranih faktorjev v občini v minulih dveh letih storjeni prvi odločilni koraki za razrešitev položaja RADIA Cerčno. Z razširitvijo slišnosti je postal krog zainteresiranih večji, zato zagnani radijski delavci upravičeno pričakujejo, da bomo kljub klju neugodnim kriznim časom tudi v naši, sicer ekonomsko dokaj uspešni občini končno le našli dovolj politične volje in pripravljenosti za ustrežno ureditev položaja občinskega radia.

FREKVENCE IN ODDAJE RADIA CERKNO

Radio Cerčno oddaja:

vsak četrtek – od 16. do 19. ure

in nedeljo – od 10. do 15. ure

na UKW frekvencah:

Idrija 97,2 Mhz

Sp. Idrija 99,5 Mhz

Cerkno 102,5 Mhz

in na srednjem valu 594 Khz ali 505,1 m

JOŽE ČAR

NOVA NAHAJALIŠČA FOSILNIH ŠKOLJK NA IDRIJSKEM

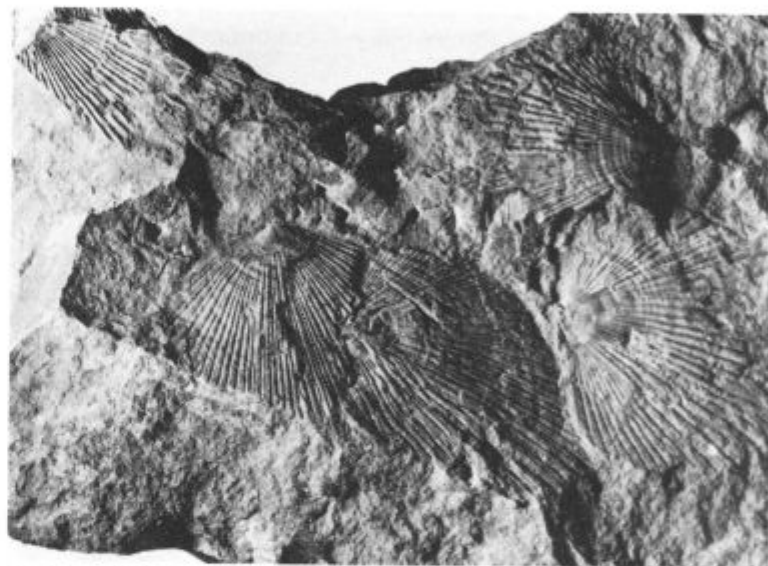
Geologija – razprave in poročila, letniki 27, 28 in 29

V zadnjih nekaj letih nimamo težav z rednim izhajanjem samo po lokalnih revijah, pač pa tudi pri nekaterih osrednjih slovenskih strokovnih tiskih. Vzroki za to so pravzaprav povsod isti. Običajnim težavam urednikovanja se je pridružilo vrtoglavo dviganje cen papirja in tiskarskih uslug in to – v znanem jugoslovanskem stilu – kar za več sto odstotkov. Take razmere, ob upoštevanju zapletenih gospodarskih razmer in črnih SIS-ovskih perspektivah, spravljajo v obup tudi najbolj »kremenite« urednike.

Poleti 1985 je z enoletno zamudo izšel 27. letnik strokovne revije *GEOLOGIJA – razprave in poročila* za leto 1984, in sicer v enem delu, kar po letu 1978 ni bilo v navadi, saj sta letno izšla dva zvezka. Proti koncu leta 1987 sta bila dotiskana še letnika 28 in 29 za leti 1985 in 1986, kot celota v eni knjigi. Tako smo v treh letih (1983–1986) namesto 6 zvezkov dobili le 2 knjigi razprav in poročil.

Strokovna revija *Geologija*, ki jo izdajata Geološki zavod iz Ljubljane in Slovensko geološko društvo, izhaja od leta 1953. V njej je bilo objavljenih tudi večina podatkov z idrijsko-cerkljanskega ozemlja, kakor tudi razprav o idrijskem rudišču. Zadnji dve knjigi nam nudita številne podatke iz različnih področij geologije (paleontologije, stratigrafije, petrologije, sedimentologije, palinologije, geokemije, geologije rudišč in premogišč in zgodovine geoloških znanosti), ki so v širšem smislu pomembni tudi za razumevanje geoloških razmer na našem ozemlju.

Iz 27. knjige naj posebej omenimo razpravo geologa dr. Bogdana Jurkovška iz Geološkega zavoda iz Ljubljane z naslovom »Langobardske plasti z daonelami in pozidonijami v Sloveniji«. Razprava je posvečena dobro ohranjenim fosilnim

Kamena jedra leve lupine školjk Daonella cf. tripartita Kittl z Oblakovega Vrha.

ostankom školjk iz rodov *Daonella* in *Posidonia*. Školjki sta vodilni, kar pomeni, da sta bili prostorsko močno razširjeni, vendar sta živeli sorazmerno kratko življenje – le v ladinjskem obdobju srednjega triasa pred približno 230 milijoni leti.

Že v pregledu dosedanjih raziskav kamninsko bogato razvitih ladinjskih plasti se srečamo z zanimivim podatkom, da je prve primerke školjke vrste *Daonella* na Slovenskem našel znani geolog in v letih 1867–1883 direktor idrijskega rudnika M. V. Lipold že leta 1853. V naslednjih štiridesetih letih preteklega stoletja so bile obravnavane školjke najdene na različnih koncih Slovenije. Na Idrijskem jih je prvi odkril Kossmat leta 1898. Iz tufskih vložkov v konglomeratu pri Zavrattu omenja ostanke školjk *Daonella lommeli* Wissmann in *Posidonia wengensis* Wissmann. Po natanko 70 letih smo iste školjke z nekaterimi amoniti našli še na Kovačevem Rovtu, pri Urbanovcu, na Tičnici in Zagodovem vrhu.

V naslednjem poglavju dr. Jurkovšek poleg številnih drugih nahajališč v Sloveniji opiše tudi štiri preseke ladinijskih plasti z daonelami in pozidonijami na Idrijskem. Trije se nahajajo v Čekovniku, in sicer dva pri Baštetu in eden pri Podobniku (Zaklavžar). Najlepše primerke školjk opiše Jurkovšek iz bogatega profila na Oblakovem Vrhu.

V razpravi sledi podroben opis posameznih vrst školjk iz rodov *Daonella* in *Posidonia* soglasno s paleontološko znanostjo. V zaključnem poglavju so zorne zanimive pripombe o ži-

Deformiran odtis amonita Trachyceras sp. iz profila ladinijskih plasti na Oblakovem Vrhu.

JOŽE JANEŽ

NOVOSTI O GRADBENEM IN OKRASNEM KAMNU NA IDRIJSKEM IN V SLOVENIJI

Geološki zbornik, št. 8, Ljubljana 1987

Geološki zbornik je strokovna publikacija, ki jo od leta 1981 izdaja Odsek za geologijo na Ljubljanski fakulteti za naravoslovje in tehnologijo. Zadnji sedmi zvezek, izdan leta 1987, prinaša tiskane referate s strokovnega posvetovanja »Arhitektonsko-gradbeni kamen v Sloveniji in njegova uporaba«, ki je bil od 26. do 28. 3. 1987 v Ljubljani pod pokroviteljstvom Slovenske kamnarske industrije. V zborniku je objavljenih osemnajst razprav, ki z geološkega vidika obravnavajo arhi-

vljenjskem okolju obravnavanih školjčnih vrst. Daonele in pozidonije so imele zelo tanke in krhke lupine, zato so lahko živele le v mirnem ali zelo mirnem blatnem okolju na morskem dnu v globini do največ 200 m. Že močnejši podvodni tokovi in hitreje odlaganje karbonatnega blata sta prekinila njihov življenjski krog.

Za popolnejšo predstavitev ladinijskih školjčnih nahajališč omenjamo, da smo pred nekaj leti našli pozidonije in daonele tudi v presekih ladinijskih plasti pri Želinu in Jagrščah.

V letnikih 28 in 29, ki sta izšla v eni knjigi, sicer ne najdemo razprave, ki bi se ukvarjala z geološko problematiko idrijsko-cerkljanskega ozemlja. Omeniti pa moramo obsežno razpravo znanega nekdanjega idrijskega rudniškega geologa dr. Ivana Mlakarja, ki je že čez 10 let zaposlen na Geološkem zavodu v Ljubljani. Njegova razprava z naslovom »Prispevek k poznavanju geološke zgradbe Posavskih gub in njihovega južnega obrobja« je značilen, avtorsko obarvan primer obravnave zapletene geološke problematike. Mlakarjeva vsebinsko zgoščena in idejno bogata razprava odpira nove poglede na geološko zgradbo ozemlja med Ljubljanskim Barjem in hribovjem vzhodno in jugovzhodno od Litiije. Številne, s trdnimi dokazi podprte novosti, bodo prav gotovo imele pomembne posledice za nadaljnje preučevanje tega ozemlja. V marsičem lahko najnovejšo Mlakarjevo razpravo primerjamo z njegovo študijo »Krovna zgradba idrijskega žirovskega ozemlja« iz leta 1969, ki predstavlja temeljno geološko delo idrijskega ozemlja.

Dr. Ivanu Mlakarju iskreno čestitamo za pomemben prispevek k poznavanju geološke zgradbe Slovenije.

tektonsko-gradbene in okrasne kamne v Sloveniji. Ker ima publikacija širok pomen in uporabnost, ki presega ozke meje strokovnega bralstva geološkega profila, bo prav, da jo predstavimo, saj bi jo morali spoznati tudi arhitekti, gradbeniki, pa umetnostni zgodovinarji, restavratorji, celo arheologi in še kdo.

Jože Vesel piše o razširjenosti in stanju raziskanosti arhitektonsko-gradbenega kamna v Sloveniji. Anton Ramovš predstavlja paleozojske in triasne, Stanko Buser, Bogoljub Aničič in Marjan Terzan pa terciarne gradbene in okrasne kamnine severne oziroma vzhodne Slovenije. Ernest Faninger predstavlja zelo znano okrasno kamnino magmatskega izvora čizlakit iz kamnoloma pri Cezlaku nad Plotnico na Pohorju. Stanko Buser ima še dva prispevka – o pomembnosti ugotavljanja starosti arhitektonsko-gradbenih kamnin in o njihovi uporabi v Ljubljani. Jože Čar sodeluje v zborniku z razpravo o gradbenem in okrasnem kamnu na Idrijskem. Kamnine Robbovega vodnjaka v Ljubljani predstavlja Anton Grimšičar.

Skupina avtorjev Bojan Klemenčič, Rajko Pavlovec, Mario Pleniča in Jože Vesel prikazuje uporabo naravnega kamna v ljudski arhitekturi na Krasu, Cene Avguštin pa uporabo perarijskega zelenega kamna v gorenjski arhitekturi. Aleksander Horvat in Matej Župančič sta petrografsko raziskala prazgodovinske in rimske žrmlje – kamnite ročne mline – iz arheoloških najdišč v zahodni Sloveniji. Damjan Prelovšek piše o Plečnikovi umetnosti uporabe naravnega kamna v arhitekturi. O kamnu v sodobni arhitekturi pa piše Janez Kresal. V zborniku najdemo še razprave o specifičnosti geoloških raziskav arhitektonsko gradbenega kamna (Jože Vesel in Jaril Lavrenčič), o njegovem pridobivanju (Stanko Soldat), industrijski obdelavi (Janez Bizjak) in obstojnosti (Nenad Bilbija in Anton Grimšičar).

Dr. Jože Čar, strokovni vodja rudniške raziskovalne enote, nadaljuje serijo tehtnih strokovnih člankov, ki jih geologi idrijskega rudnika objavljajo kontinuirano že skoraj trideset let v slovenskih, pa tudi tujih strokovnih publikacijah. V razpravi »Gradbeni in okrasni kamen na Idrijskem« je podal pregled kamnin, ki so jih v preteklosti in novejšem času izkoriščali na Idrijskem. Zbral je podatke o dosedanjih načinih uporabe, stopnji geološke in tehnološke raziskanosti posameznih kamnin in podal oceno smotrnosti nadaljnjega raziskovanja in pridobivanja.

IGOR ŠEBENIK

POMEMBNA PREDSTAVITEV IDRIJSKO-CERKLJANSKEGA PODEŽELJA

Drago Meze: Hribovske kmetije na Idrijskem in Cerkljanskem. Geografski zbornik, XXVII, 5–68, Ljubljana, 1987.

V XXVII. letniku (1987) Geografskega zbornika, ki izhaja pri Geografskem inštitutu Antona Melika na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, je dr. Drago Meze, znanstveni svetnik pri Geografskem inštitutu Antona Melika, objavil za bralce Idrijskih razgledov in vse nas domačine zanimivo študijo z naslovom »Hribovske kmetije na Idrijskem in Cerkljanskem«.

Študija je sinteza analize 820 raziskanih kmetij v idrijski občini. Opira se na terenske raziskave in anketiranje stanja iz let 1984 in 1985 ter na anketo idrijske Kmetijske zadruge iz leta 1983, podatkov SGG Tolmin, TOZD Gozdarstvo Idrija in podatke matičnih uradov v Idriji in Cerknem. Avtor je zaradi

Pridobivanje gradbenega in okrasnega kamna na Idrijskem, ki sega v začetke obratovanja idrijskega rudnika, je bilo ves čas le občasno in ni nikoli preseгло obrtniškega načina pridobivanja. V gradbene namene (portali, zunanja stopnišča, vežni tlaki, zidni kamen itd.) so uporabljali kar osem različnih kamnin, ki se vse dobijo na Idrijskem. Prva sistematična raziskovanja je izvedel Rudnik šele v sedemdesetih letih. Odkritih je bilo nekaj zelo lepih kamnin, med katerimi je najperspektivnejši pisano rožnat do rdeč, pa tudi zelenkast ladinijski konglomerat. Konglomerat se v velikih količinah nahaja med Idrijo, Gorami in Dolami. Na Taboru v Doleh so ga v prejšnjih časih tudi izkoriščali. Raziskave gradbenega kamna na Idrijskem so bile po letu 1976 prekinjene, tako da ni ekonomskih parametrov o gospodarskem pomenu in tržni zanimivosti idrijskih kamnin. So pa vsekakor zanimive, pa čeprav samo za lokalno uporabo. Zato branje razprave priporočamo vsem, ki bi jim utegnili priti prav pri strokovnem delu, in tistim, ki jih zanimajo naravne in tudi v širšem smislu kulturne posebnosti in znamenitosti na Idrijskem. Dodaten vpogled v problematiko pa nudi razprava dr. Jožeta Čarja »Mineralno bogastvo idrijske občine«, objavljena že v petindvajseti številki Idrijskih razgledov iz leta 1980.

primerljivosti z drugimi že raziskanimi hribovskimi področji uporabil že ustaljeno raziskovalno metodo, zasnovano na izdelanih osnovnih smernicah za geografsko proučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem.

V uvodu študije je najprej podan seznam kmetij z domačimi imeni po naseljih in krajevnih skupnostih. Kmetije v idrijski občini so v 61 naseljih in 20 krajevnih skupnostih. V nadaljevanju avtor ugotavlja, da so v obravnavani pokrajini trije tipi kmečkih naselij: samotne kmetije, zaselki in gručaste vasi. Tipe poljske razdelitve analizira in geografsko opredeljuje. Značilna je delitev na celke in grude. S tem v zvezi se naslanja na ugotovitve znanih slovenskih geografov Svetozarja Ilešiča in Antona Melika.

V nadaljevanju obravnava naravnogeografske osnove – najprej kamnine in relief, nato klimo, kjer si pomaga z devetimi tabelami; ekspozicijo in poprečno nadmorsko višino kmečkega doma po naseljih tudi predstavi v obsežni tabeli. Ustavi se še pri naklonu kmetijskega zemljišča, ki ga predstavi v nadvse zanimivi karti merila 1:50.000 in še pri preskrbi s pitno vodo.

Naslednje poglavje govori o sestavi zemljišča in posesti. Podatke strne v tabelo in jih primerja z rezultati raziskav sosednjih področij. Posebno poglavje je namenil elektrifikaciji, komunikacijam in drugi infrastrukturi v obravnavani pokrajini.

Pomembno mesto v študiji ima obravnava kmetijstva, in sicer ločeno poljedelstvo in živinoreja. V posebni tabeli je prikazal stanje govedi in konj, zadruzi prodanega mleka in mesa, pomembnih kmetijskih strojev v celotni obravnavani pokrajini in posamično po štirih regijah. Nazadnje nameni poglavje še prikazu prebivalstvenih struktur in gibanja prebivalstva. Tako obravnavane podatke sintetizira v klasifikacijo kmetij glede na intenzivnost (čiste kmetije, ostarele čiste kmetije, polčiste in mešane kmetije) in glede na perspektivnost kmetij. Ta dva rezultata je prikazal tudi na dveh ločenih kartah. Objava je opremljena z devetimi fotografijami, ki potrjujejo tekst in popestrijo prikaz.

JOŽE JANEŽ

LEKSIKOGRAFSKI PODATKI O IDRIJSKIH SPELEOLOGIH

Dušan Novak (urednik): Gradivo za slovensko speleološko biografijo z bibliografijo. Naše jame, 30, 1-192. Ljubljana 1988

Trideseti zvezek revije Naše jame, ki jo izdaja Jamarska zveza Slovenije, je v celoti posvečen gradivu za slovensko speleološko biografijo z bibliografijo. Gradivo o 196 slovenskih raziskovalcih jam, od najstarejšega J. V. Valvasorja do sodobnikov iz najmlajše generacije jamarjev, rojene po letu 1960, je zbral in uredil neutrudni krasoslovec in pisec številnih strokovnih in poljudnih člankov in razprav o krasu, mgr. Dušan Novak. Delo je posvečeno 100-letnici ustanovitve prve slovenske jamarske organizacije društva Antron v Postojni leta 1889.

Skoraj 200 strani obsegajoča speleološka biografija je dokaz, kot je v uvodni besedi zapisal urednik, da kljub relativni anonimnosti Slovenci le nismo prav malo prispevali k poznavanju krasa in da je dosedanje ogromno delo jamarjev dalo neprecenljiv zaklad spoznanja o našem kraškem svetu.

Mesto v biografiji, v katero so uvrščeni predvsem pomembnejši jamarji, funkcionarji jamarskih društev in tisti, ki so o krasu in jamah pisali, si je, z večinoma v širši javnosti nepoznanim, a vztrajnim delom, prislužilo tudi precej Idrijčanov. Naštejmo jih kar po abecednem vrstnem redu: Jože Čar, Milan Eržen, Janez Gantar, Ivan Kenda, Srečko Logar, Slavko Rebec, Ivan Rudolf, Anton Franc Steinberg, Jože Šturm, Matej Tominc in Anton Urbas.

Najstarejši med njimi, F. A. Steinberg (1684-1765), rudniški direktor v letih 1724-1747, sicer ni rojen v Idriji. Njegova kra-

Nedvomno gre za pomemben celovit prikaz stanja hribovskih kmetij v idrijski občini skozi geografske oči, kar je še posebej pomembno, saj se pokrajina obravnava kompleksno z več vidikov in tudi primerja na osnovi iste metodologije s sosednjimi pokrajinami, npr. s Škofjeloškim hribovjem. Geografski zbornik v tej številki prinaša še dve podobni študiji o hribovskih kmetijah na severni strani Poljanske doline in v Pokoklju. Na vpogled ali krajšo izposojajo ga lahko dobite v knjižnici Srednje naravoslovne šole Jurija Vege v Idriji, knjižnici Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, naročite pa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

soslovna dejavnost je bila vezana predvsem na proučevanje Cerkniškega jezera, o čemer piše tudi Branko Korošec v prejšnji številki Idrijskih razgledov.

Idrijčanom manj znana sta, za tedanje čase zelo visoko izobražena moža Matej Tominc in Ivan Rudolf, oba rojena v Sp. Lomeh pri Črnem vrhu.

Matej Tominc (7. 12. 1790 - 17. 8. 1832), sodnik in deželni svetnik, je kot okrajni glavar služboval v Sežani in v drugih krajih. Štejejo ga za začetnika turizma v Škocjanskih jamah. Po njem se imenuje Tominčeva jama, arheološko bogati del Škocjanskih jam.

Ivan Rudolf (9. 5. 1821 - 1863) je obiskoval gimnazijo v Gorici in nato študiral montanistiko. Kot rudarski inženir je služboval v idrijskem rudniku med leti 1847 in 1854, kasneje pa v Rablju. Bil je stalen spremljevalec Adolfa Schmidla, ki je s svojimi opisi o našem kraškem podzemlju eden od utemeljiteljev speleologije v svetovnem merilu, kot je v delu »Iz zgodovine Postojnske jame« leta 1958 zapisal Roman Savnik. Tudi Rudolfa z velikim priznanjem omenja jamoslovno slovstvo različnih narodov. Zelo pomembna je bila Schmidl-Rudolfova odprava v Planinsko jamo leta 1850. Obema je kot tehnično osebje pomagala skupina idrijskih rudarjev. Rudolf je izdeloval načrte jamskih prostorov. Po njem se imenuje Rudolfov rov v Planinski jami in Rudolfova dvorana sistema Škocjanskih jam, kjer je največ raziskoval.

Rudolfov sodobnik je bil Anton Urbas (13. 9. 1822 - 22. 9. 1899), duhovnik in odličen strokovni publicist, rojen v Idriji. Služboval je v Sostrem, Planini pri Rakeku in drugod. Leta 1848 je vodil prvo odpravo v Planinsko jamo. V strokovnih člankih je pisal tudi o drugih jamah okoli Planine in hidrografskih razmerah Kranjske.

Jože Šturm (28. 5. 1855 - 25. 5. 1911) je bil rudarski nadzornik v Idriji, ki je veliko sodeloval z enim najpomembnejših speleologov s konca prejšnjega in začetka tega stoletja - V.

Putickom, v Istri, pri Postojni in Planini. Leta 1904 je raziskoval Ravbarsko jamo nad Podrotejo.

Kajetan Stranetzky (27. 6. 1879 – 24. 9. 1918), profesor na idrijski realki, je objavil tri strokovne članke o kapnikih in sigah v idrijskem rudniku ter jamah in požiralnikih na Vrsniku, okrog Ledin in okrog Žirov, v katerih je pokazal temeljito poznavanje krasoslovne problematike.

Med že v tem stoletju rojenimi Idrijčani urednik slovenske speleološke biografije ni mogel mimo Srečka Logarja (31. 12. 1909 – 1. 3. 1988). Pri Mestnem muzeju, ki ga je dolga leta vodil, je ustanovil jamarski oddelek z eksponati in kartoteko kraških objektov. Velike zasluge ima pri raziskavah, zaščiti in ureditvi aragonitne Ravenske jame. Z Inštitutom za raziskavo Krasa je sodeloval pri raziskavah številnih kraških objektov. Kot prvi načelnik je dolgo časa vodil leta 1958 ustanovljeni Jamarski klub v Idriji. Bil je tudi marljiv pisec. V njegovi bibliografiji je zabeleženo enajst članov v Planinskem vestniku, Naših jamah, Idrijskih razgledih, Proteusu in Turističnem vestniku.

Slavko Rebec, učitelj, je bil rojen 23. 9. 1928 v Idriji. Deloval je predvsem v zamejstvu, v Jamarskem odseku Slovenskega planinskega društva v Gorici.

Gantar Janez, geološki tehnik, po rodu izvira iz Idrije, rojen pa je bil leta 1933 v Celju. Nekaj časa je bil zaposlen na Inštitutu za raziskovanje Krasa v Postojni, kasneje pa dolga leta pri RŽS Idrija. Kot aktiven jamar je bil med prvimi v 133 jamah. Njegova bibliografija šteje štiri članke, med katerimi sta še danes pomembna članka o Ravenski jami in o kraškem podzemlju na Idrijskem (oba izšla v Acti carsologica leta 1959).

Tehnik Milan Eržen je bil rojen leta 1938 v Idriji. Od leta 1958 je deloval v idrijskem jamarskem klubu, od leta 1963 dalje pa živi v Novem mestu, kjer raziskuje dolenski kras.

Dr. Jože Čar, rojen leta 1942 v Idriji, je aktivno sodeloval v Jamarskem klubu v Idriji in bil dolgo časa njegov vodja. Je nesporno najplodovitejši med vsemi idrijskimi speleologi. Njegova bibliografija s področja speleologije in krasoslovja šteje okoli dvajset člankov, 7 razprav in dve knjižni izdaji.

Po letih najmlajši med Idrijčani v slovenski speleološki bibliografiji je inženir rudarstva Ivan Kenda (rojen 1943 v Idriji). Leta 1963 se je včlanil v JD Idrija. V letih 1972–1985 je delal na Inštitutu za raziskovanje krasa v Postojni, kjer se je specializiral za natančne izmere jamskih prostorov, miniranje v podzemlju in za tehnično opremo jam. Bil je pobudnik in začetnik raziskav Pološke jame, ki je z višinsko razliko 707 m druga najgloblja in dolžino 11.000 m druga najdaljša jama v Sloveniji. Po njem se imenuje Kendova luknja v Pološki jami in Ivancovo brezno v Kačni jami. Njegova bibliografija (do leta 1984) obsega 12 strokovnih člankov in razprav.

Gradivo za slovensko speleološko biografijo je pomemben prispevek k afirmaciji vsakovrstnega proučevanja krasa in posebej speleologije. Večji delež amaterska, a profesionalna v rezultatih, je speleologija v 100 letih organiziranega delovanja dala neprecenljive rezultate, katerih vrednost pa se kaže tudi v zmeraj bolj uspešnem zajemanju velikih zalog kraške podzemne vode (Kras, Rižana itd.). Brez jamarskih raziskav nam le-ta še ne bi bila dosegljiva.

Tako kot je Dušan Novak zapisal, da Slovenci le nismo prav malo prispevali k poznavanju krasa, lahko rečemo, da tudi Idrijčani niso prav malo prispevali k poznavanju slovenskega krasa. Tako je brošura, na katero opozarjamo, tudi pomemben vir podatkov za raziskovalce idrijske zgodovine.

FANČI GOSTIŠA

Povodenj II.

JOŽE JANEŽ, NIKO TRIŠIČ

O RAZVODNICI MED JADRANSKIM IN ČRNIM MORJEM NA LEDINSKI PLANOTI

Kaj je o njej napisal realčni profesor Stranetzky

Kajetan Stranetzky je leta 1913 objavil v strokovni reviji Carniola devet strani dolg članek o jamah, brezdnih (današnja oblika besede brezno je zelo mlada!) in požiralnikih na Vrsniku in okrog Ledin, ki sta jih raziskala s profesorjem Nardinom. V njem je slikovito, v stilu tedanjega časa, opisal požiralnike med Ledinami, Ledinskimi Krnicami in Razpotjem. Natančneje se da iz njegovega opisa rekonstruirati požiralnik v vrtači (Stranetzky vseskozi uporablja namesto izraza vrtača izraz dolina) med župniščem in šolo v Ledinah ter požiralnike »na levi in desni strani ceste, nekoliko korakov od Lavra«, kjer se »nabere v dveh plitkih požiralnikih toliko vode, da preplavi celó cesto in stoji včasih po cele tedne, polagoma pa izgine v zemljo«. Ta, sicer kratki opis, je popestren s fotografijo leta 1912 nastalega požiralnika za Lavrom, ki je nastal z udorom zemlje. Avtor fotografije je profesor B. Baebler. Po našem mnenju gre za vrtačo, v dnu katere je danes odprt vhod v Ledinsko jamo. Takrat jama gotovo še ni bila odprta, sicer bi je vestna in natančna profesorja ne mogla zgrešiti. Danes voda na tistem mestu ne zastaja več, saj ima pot v podzemlje na široko odprto, na nekdanje poplave pa kaže še ohranjeno ime Jezero. Stranetzky je menil, da »vse doline okrog Ledin, razpoke na vzhodni strani pod Gradiščem in na južni strani Sivke zalagajo Pečniški izvir«, ki je bil tedaj zajet za elektrarno idrijskega rudnika. Požiralniki okrog Krnic in proti Govejku naj bi odvajali vodo »v podzemnih špranjah« deloma v Osojnico, deloma pa v Žirovnico, »mogoče pa je, da se pretaka njih voda celo pod Vrsnikom in prihaja z vodo iz Vrsniških požiralnikov v Soro«. Da je bil Stranetzky v hidrologiji krasa dobro podkovan, dokazuje njegova pripomba, da bi se podzemne

zveze »morda dalo natančno dokazati, ako bi pobarvali vodo s fluorescinom ali uraninom«. O Ledinskem razpotju je Stranetzky kratko in odločno zapisal, da leži na dolomitu in tvori razvodje med Črnim in Jadranskim morjem, razvodnico pa je s križcem narisal na fotografijo profesorja Baeblerja.

Osameli kras Ledinske planote

Izraz osameli kras ponazarja otoke kraškega sveta sredi bolj ali manj vodoneprepustnih kamnin. Ledinska planota ima vse hidrografske značilnosti osamelega krasa in je v tem pogledu podobna planotastemu svetu okoli Vojskega, Dol in Gor ali Idrijskih Krnic. Na planoti prevladujejo v številnih litoloških različnih razvite spodnjetrojne (skitske) kamnine. Vodoneprepustni so rjavkasti in rdečkasti skrilavci. Natančen sprehajalec lahko ob cesti na Mrzli Vrh najde v njih pogoste sledove morskih školjk. Med Ledinami in Osojnico in pri Pečniku je na površju skitski dolomit, katerega starost dokazujejo okameneli ostanki morskih lilij. V trikotniku med Ledinami, Razpotjem in Govejkom se dobro topni zgornjeskitski apnenci menjavajo z lapornimi apnenci in popolnoma neprepustnimi lapornimi skrilavci. Potrpežljiv iskalec bo v teh plasteh našel imenitne fosilne ostanke morskih polžev in amonitov. Vrh Gradišča in okolico Razpotja pokrivajo spet dolomitne kamnine iz anizijskega obdobja.

O krasu na planoti okoli Ledin pričajo številni površinski pojava, vrtače, kratki potočki, ki izginjajo v ponikvah, in izviri, ki dajejo veliko vode po dežju, po daljši suši pa se skoraj izcedijo. Največji kraški objekt na planoti je Ledinska jama. Vhod vanjo se odpira manj kot pol kilometra južno od Ledin, v vrtači desno pod cesto proti Razpotju. Okolica vrtače je prekrita z drobnim zaglinjenim materialom, ki ga deževnica spira z okoliških vzpetin. Nanós pokriva zgornjeskitske apnenice, v katerih je nastala jama.

Vhod v jamo ni težaven. V jami, blizu vhoda, je na desni strani izvir s pretokom med 0,5 in dvema litroma v sekundi, ki daje stalno življenje kratkemu potočku. Voda izgine v ozkih, za človeka neprehodnih razpokah v spodnjem delu jame.

V dolinici nad vhomom v jamo je še nekaj občasnih ponikev. Tam so gotovo tudi drugi vhodi v jamo, zdaj prekriti z glinasto peščenimi naplavinami.

Če zavijemo s ceste proti Ledinskim Krnicam, nas z desne strani pod cesto spremlja mirna, plitva dolina z imenom Globine. Dolinica je z južne strani zaprta z dolomitno steno. Geologi so v njej spoznali dokaz za močan prelom zemeljskih plasti in ga imenovali »ledinski prelom«. Z mehkih bregov s severne strani se steka vanjo nekaj slabotnih potočkov in močil, ki izginjajo v skoraj pol metra širok požiralnik. Ob nalivih odteka v skrito podzemlje, izdelbeno v dolomitu, nekaj litrov vode na sekundo, sicer pa manj.

Več ponikev je v dolinah in vrtačah pri Govejku, neposredno za vasjo (pod Smrečjem). Z manjših vzpetin se voda zbira na slabo prepustnih lapornih skrilavcih, ponika pa v zgornjeskit-ski apnenec. Ponikalnice delujejo občasnno po dežju, razen zelo zanimive Babje rupe. V vrtači levo pod križiščem za Vrsnik je na jugovzhodni strani izvir, le deset metrov stran, na drugi strani vrtače, pa voda odteče nazaj v podzemlje. Domačini pripovedujejo, da pride na dan v kilometer zračne črte oddaljenem izviru Sodana v Osojnici.

Izviri

Solzajev in močil je na vsej planoti veliko, izvirov, ki si zares zaslužijo to ime, pa manj. Prvi med njimi je na vsak način izvir v Pečniških malnih. Do izvira nad zdaj že porušeni mlinom pridemo po kolovozni poti iz Pečnika. Tudi danes, tako kot pred prvo svetovno vojno, teče velik del vode iz izvira na turbine elektrarne v Spodnji Idriji.

Jugovzhodno pod razpotjem izvira potok Žirovnica. Njen izvir »Pod oknom« priteka iz kratkega rova v steni iz spodnjetrias-nih apnencev in pada v več kot pet metrov visokem slapu v dno grape. Žirovnica ima med Razpotjem in Govejkom še dva močna izvira pod kmetijama Jerem in Turm. Na prvem je nameščen hidravlični oven, ki poriva prepotrebno vodo šestdeset metrov visoko do kmetije.

	Nadm.v. (m)	Q _{min} (l/s)	Q _{max} (l/s)
Izviri Peklenske grape			
Pečniški malni	740	5	50
izvir v Peklenski grapi I	480	4	15
izvir v Peklenski grapi II	435	10	12
izvir v Peklenski grapi III	390	–	10
Izviri Žirovnice			
Pod oknom	640	0,3	21
izvir pod Jerebom	640	1	28
izvir pod Turmom	605	0,3	10
Izviri Osojnice			
Sodana	550	3	60
izvir pri Pivku	530	1,5	13

Sodana je kraški izvir Osojnice. Nedokončano zajetje kaže, kako so graditelji prepozno spoznali nezanesljivost kraških voda za oskrbovanje s pitno vodo. Več sreče so imeli s so-sednjim izvirom pri Pivku v Osojnici.

Temperature ledinskih izvirov se med letom gibljejo med 5 in 12°C. Vode iz spodnjetriasnih skrilavcev so mehke (trdota 5 do 6,4° nemške trdotne lestvice). Drugi izviri iz apnencev in dolomitov so zmerno trdi (8 do 12° NT). Vsi zajeti in drugi večji izviri so vsaj občasnno bakteriološko oporečni, v številnih izviri pa so kemične analize dokazale prevelike količine amoniaka, nitritov in tudi detergentov ter fenolov. Slabo kvaliteto vode povzročajo neprečiščene kanalizacijske odplake iz hiš in hlevov in gnojenje kmetijskih površin v zaledju vodnih zbiralnikov.

Sledenje voda

Prvi sledilni poskus

Po uvodnih terenskih ogledih smo izbrali za injiciranje barvila potoček v Ledinski jami in ponikalnico v Globinah, ki leži 350 m vzhodneje. V okviru priprav za barvanje smo vgradili vodomere v Peklenski grapi nad Spodnjo Idrijo in na potoku Žirovnica ter opazovali tudi pretoke na vodomerni postaji Sora v Žireh.

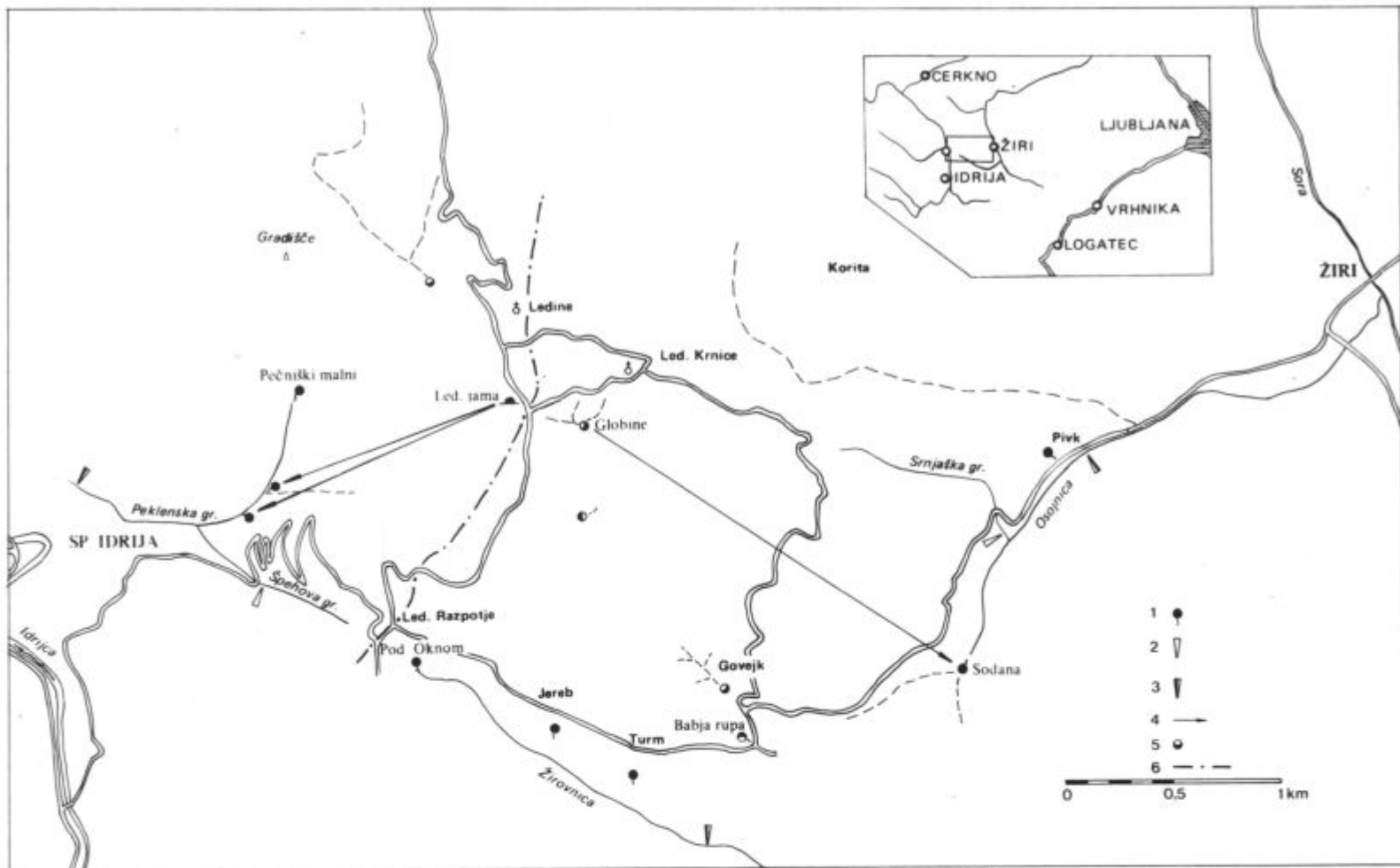
24. oktobra 1984 ob 14. uri smo v Ledinski jami injicirali 3,6 kg fluorescenčnega barvila uranin, raztopljenega v sto lit-rih vode. Dodatno smo zajezili še 350 litrov vode, s katero smo izplaknili raztopljeno barvilo v podzemlje. Naravni pretok v jami je bil 2 l/s. Istega dne ob 16.30 smo v požiralnik Globine vlili 0,7 kg rodamina, raztopljenega v 100 litrih vode. S pomožno zajezitvijo smo akumulirali že 150 litrov vode, ki je vso raztopino odplaknila. Pretok potočka je znašal 1 l/s.

Vzorci smo jemali na naslednjih zajemnih mestih: izvir Peč-niški malni, vodomer Peklenska grapa, Špehova grapa nad cesto, izvir Pod oknom, izvir pri Jerebu, izvir pod Turmom in Žirovnica – vodomer. Enkrat so bili vzorci odvzeti na Osoj-nici 19. 11. 1984 in izviri Peklenske grape 20. 11. 1984.

Sledilo uranin se je v vidni koncentraciji pojavilo 27. 10. 1984 popoldan v vzorcu Peklenske grape nad Spodnjo Idrijo. Mak-simalna koncentracija 29 mg/m³ se je pojavila 28. 10. ob 17.10. Razdalja med injiciranim in zajemnim mestom znaša 2,1 km, višinska razlika pa 410 m. Sledilo se je pojavilo po 75 urah in je napredovalo s poprečno hitrostjo 28 m/h.

Ker se uranin ni pojavil ne v Pečniških malnih ne v Špehovi grapi, je bilo jasno, da izteka na izviri v Peklenski grapi, kjer zaradi oddaljenosti in težke dostopnosti (ime grapel) rednega vzorčevanja nismo izvajali. Dopolnilna vzorca izvirov v Pe-klenski grapi I in II sta 20. 11. 1984 že vsebovala visoko kon-centracijo uranina.

Rodamin se ni pojavil niti v Peklenski grapi niti v Žirovnici. Zato smo 19. 11. 1984 odvzeli kontrolni vzorec na Osojnici, v kate-rem je bila izmerjena koncentracija rodamina 0,02 mg/m³. Ta

Sledenje voda na Ledinski planoti

- 1 – opazovani izvir
- 2 – vzorčevalno mesto na površinskem vodotoku
- 3 – vodomerni profil
- 4 – ugotovljena smer podzemne vode
- 5 – ponikva ali požiralnik
- 6 – črnomorsko – jadranska razvodnica

vzorec je nakazal, da je rodamin, injiciran v Globinah, najverjetneje iztekel na enem od izvirov Osojnice, kot dokaz pa enega samega vzorca nismo mogli upoštevati.

Izračun povrnjenega sledila nam je dal 1700 g povrnjenega uranina, kar je skoraj 50% uporabljene količine. Ker je v zadnjem vzorcu koncentracija uranina že precej visoka, bi ga s podaljšanim vzorčevanjem pridobili že nekaj. Vendar upoštevajoč, da so izmerjeni pretoki Peklenske grape nekoliko zmanjšani zaradi odvzema vode za HE Spodnja Idrija, lahko z gotovostjo predpostavimo, da se je uranin res pojavil samo v izviroh v Peklenski grapi.

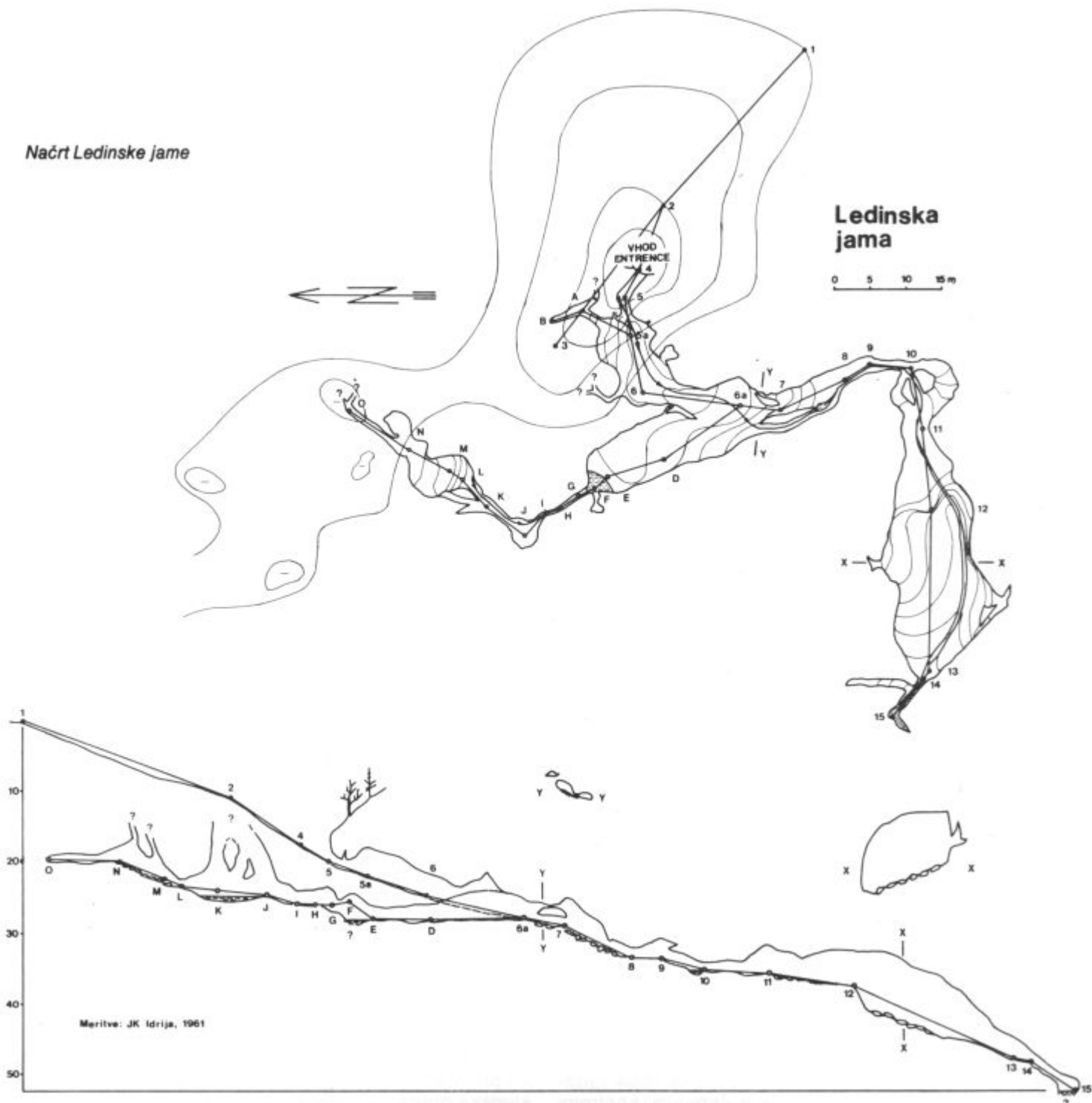
Drugi sledilni poskus

Dejstvo, da se pri sledilnem poskusu jeseni leta 1984 rodamin ni pojavil ne v Peklenski grapi, ne v Žirovnici, kontrolni vzorec na Osojnici pa je bil pozitiven, je navajalo k ponovitvi

barvanja ponikalnice Globine z večjo količino barvila. Drugi sledilni poskus smo izvedli dobro leto in pol kasneje, 4. junija 1986. Ob 10.10 smo v Globinah injicirali 2 kg uranina. V času barvanja je bil naravni dotok v požiralnik le 0,6 l/s. Na dan injiciranja je bil pretok Osojnice 94,8 l/s.

Pred barvanjem smo odvzeli predhodne vzorce na Osojnici, izviru Sodana, izviru pri Pivku in ponikalnici Globine. Redno vzorčevanje smo pričeli 5. 6. 1986 na odvzemnih mestih v Osojnici, izvir Sodana, Srnjaška grapa pod kmetijo Mlinar, izvir pri Pivku, Osojnica – vodomerni, Žirovnica – vodomerni in Peklenska grapa – vodomerni. Vzorcevali smo do 30. junija 1986 najprej dvakrat, kasneje pa enkrat dnevno.

Načrt Ledinske jame

Močne padavine v noči med 4. in 5. 6., ki so se nadaljevale še 6. 6., so povzročile vodni val, ki je na Osojnici dosegel pretok 1 m/s. Od 8. 6. do 13. 6. ni bilo padavin in so pretoki Osojnice upadli ter se ustalili pri nekaj več kot 20 l/s.

Upoštevač rezultate sledilnega poskusa, izvedenega v Ledinski jami v letu 1984, ko se je sledilo pojavilo na 2 km oddaljenem vzorčevališču šele po 75 urah, smo z vzorčevanjem pričeli naslednji dan po injiciranju. Zaradi močnih padavin prvo noč se je v prvih vzorcih dne 5. 6. ob 8.00 nepričakovano pojavilo sledilo v visoki koncentraciji, tako v zajetu Sodana, kot v profilu Osojnica – vodomer. Koncentracije uranina v vzorcih, odvzetih isti dan ob 20.00 in v vseh kasnejših, so že močno upadle, kar pomeni, da je najvišja koncentracija nastopila že pred zajemom prvega vzorca.

Na vzorcih ostalih zajemnih mest so se zelo nizki signali, značilni za uranin, pojavili samo vzporedno s padavinami 5. 6. in 6. 6. ter 15. 6. in 16. 6., kar ne more biti dokaz za pojav sledila, injiciranega v Globinah.

Razdalja med ponikalnico Globine in izviro Sodana je 2 km, višinska razlika pa 202 m. Uranin je skozi skitski dolomit potoval z navidezno hitrostjo, večjo od 91 m/h.

Na profilu Osojnica – vodomer se je po izračunu povrnilo 1028 g sledila oziroma 51% od injicirane količine. Dejansko je povrnjenega sledila bistveno več, saj v računu ni všteto sledilo, ki je izteklo že do zajema prvega vzorca 5. 6. 1986 ob 8.00. Glede na količino povrnjenega sledila in nizke izmerjene vrednosti na meji detekcije v vzorcih drugih odvzemnih mest, je najverjetneje, da se je uranin, injiciran v Globinah, pojavil le v izviro Sodana.

Sklep

S sledilnima poskusoma smo dokazali in ločili vodozbirna zaledja med žirovskimi izviri v Osojnici in izviri Žirovnice in Peklenske grape. Edini vodni vir, s katerim bi lahko dolgoročno uredili vodooskrbo na Ledinski planoti, Pečniški malni, nima povezave s ponikalnicama pri Ledinah. Njegovo zaledje so, kot je predvideval že Stranetzky, dolomitni obronki Gradišča in planotast svet med Ledinami in Pečnikom. Ledinska jama ima neposredno zvezo z močnimi, a onesnaženimi izviri v

Peklenski grapi, na katere Spodnja Idrija pri zagotavljanju pitne vode ne more računati. Izviri Žirovnice imajo svoje ločeno vodozbirno zaledje brez povezave z obema ponikalnicama pri Ledinah. Iz požiralnika v Globinah odteka voda samo v kraški izvir Osojnice Sodana, ki ima najverjetneje zvezo tudi s ponikalnicama Babja rupa in v Smrečju pri Govejku. Izvir pri Pivku v Osojnici s požiralniki pri Ledinah nima povezave in zaradi ločenega, pretežno pogozdenega zaledja ostaja pomemben vir pitne vode.

Razvodje med Črnim in Jadranskim morjem poteka med hišami v Ledinskem Razpotju do kmetije Urban pred Pečnikom. Od tu gre v skoraj ravni črti proti prvemu odcepu ceste na Ledinske Krnice in nato v smeri severa skozi Ledine proti vrhu Trepalove Sivke.

Skrit podzemeljski svet je vedno vzbujal ljudsko domišljijo in zanimanje potrpežljivih raziskovalcev resnice, ki jo skriva narava. Med velike skrivnosti kraškega sveta spada gotovo tudi pretakanje vode skozi »črno skrinjico« od požiralnikov do izvirov. Tako skriva tudi osameli kras Ledinske planote v primerjavi s klasičnim krasom po velikosti manjšo, pa vendar enako, če ne celo bolj zapleteno igro med kamnino in vodo. Do razrešitve te igre prihajamo počasi. Ideje o povezavah med požiralniki in izviri okoli Ledin, ki jih je zapisal profesor Stranetzky, smo uspeli preveriti šele po dobrih sedemdesetih letih, v času, ko raziskave krasa niso le pustolovsko ali znanstveno zanesenjaštvo, ampak nujno iskanje čiste pitne vode in načinov za njeno ohranitev.

Literatura

Stranetzky, K., 1913: Jame, brezdna in požiravniki na Vrsniku in okrog Ledin. Carniola, IV, 105–114. Ljubljana.

Opomba

Hidrogeološke raziskave Ledinske planote sta izvajala geološka skupina Ateljeja za projektiranje in kasneje Rudnika živega srebra Idrija in Hidrometeorološki zavod Slovenije, ki je izvedel sledenje voda. Raziskave so denarno omogočili ORS Idrija, SKIS Idrija, ISSO Idrija, Komunala Idrija, ZVSS, OVS Soča in Republiška raziskovalna skupnost.

RAZISKAVE NEKATERIH ORGANSKIH SNOVI V URINU IN KRVI

Znano je, da težke kovine (kadmij, svinec, živo srebro itd.), organska topila (halogenirani alifatski in aromatski ogljikovodiki itd.), ki so v povečanih količinah prisotne predvsem na delovnih mestih, pogosto škodljivo vplivajo na zdravje delavcev s tem, da povzročajo okvare različnih organov in organskih sistemov. Začetne okvare zdravstvenega stanja delavcev niso očitne, pri dolgotrajni izpostavljenosti omenjenim vplivom okolja pa lahko pride do resnejših poklicnih bolezenskih stanj.

Raziskave, ki se vsakodnevno uporabljajo v klinični biokemiji, pri sistematičnih pregledih delavcev, niso dovolj občutljive, da bi opozarjale na manjše spremembe, ki nastajajo v celicah oziroma tkivih in pokažejo le tiste spremembe, ko govorimo že o bolezenskem stanju.

Avtor si je s sodelavci v raziskovalni nalogi zastavil cilj, opraviti metodološke raziskave in vpeljavo postopkov za način raziskav ter določiti značilne vrednosti pri normalni populaciji za encime, ki jih imajo v svetu kot občutljive pokazatelje za zgodnje odkrivanje sprememb v organih in organskih sistemih. Pričujoči naslov (glej opombo) našteva omenjene encime, ki se nahajajo v krvi oziroma urinu.

Za zgodnje odkrivanje sprememb na ledvicah smo izbrali metode za merjenje encima GT in N-acetil- β -D-glukosaminidaza (NAG) v urinu. Omenjeni preiskavi je moč opraviti v srednje dobro opremljenem laboratoriju, s tem da smo do-

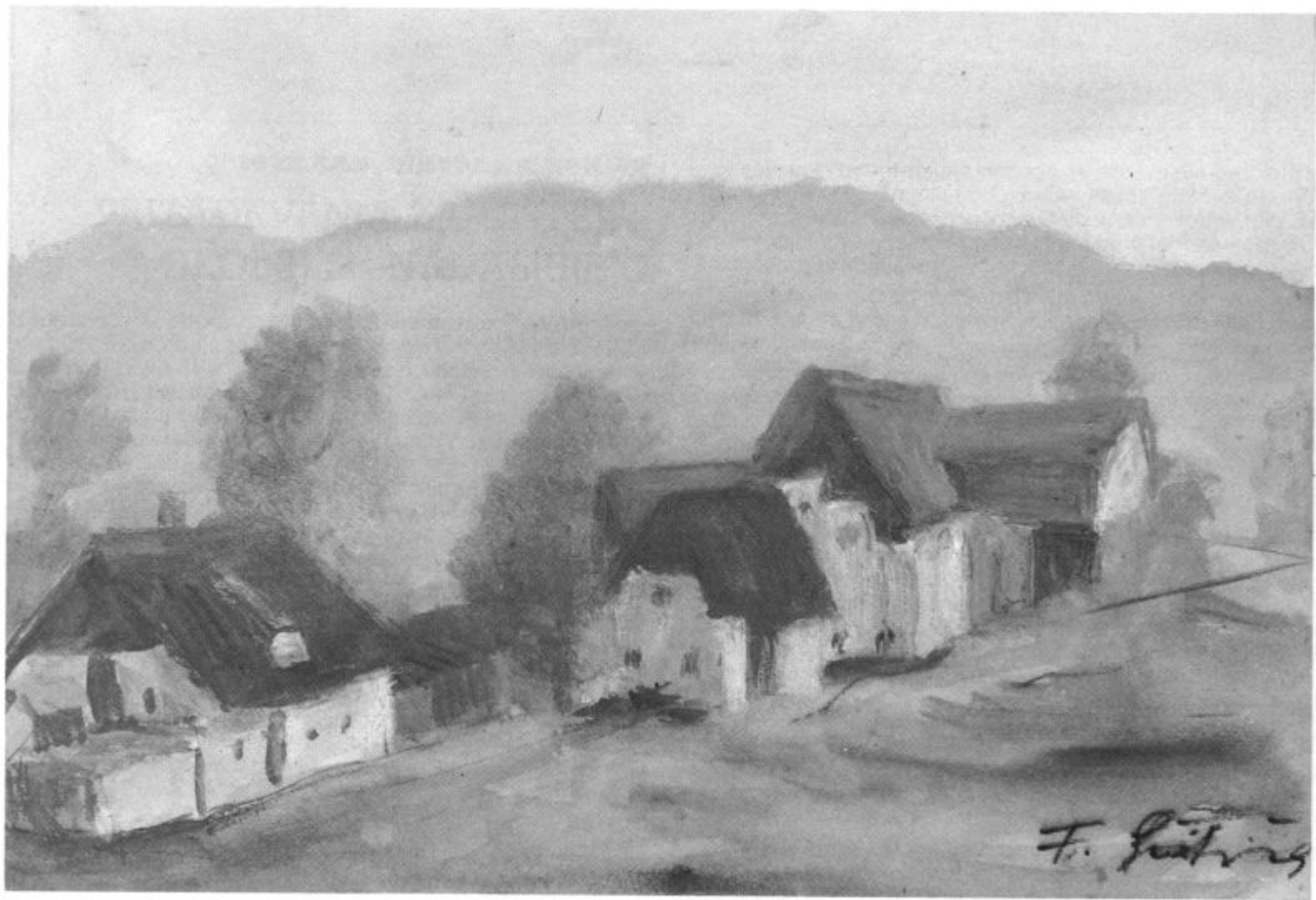
ločili značilne količine, ki jih lahko določamo v našem laboratoriju.

Encima katalaza in glutation peroksidaza sta po organski sestavi kemoproteina, njuno delovanje pa smo merili v rdečih krvničkah. Oba encima imata nalogo, da odstranujeta iz organizma vodikov peroksid, ki je škodljiv za celice. Encim glutation reduktaza je tretji encim, katerega aktivnost smo merili v rdečih krvničkah. Njegova naloga v organizmu je, da ščiti hemoglobin pred oksidacijo in denaturacijo. Zvišanje oziroma znižanje aktivnosti teh encimov pa kaže na spremembe oziroma na vrsto in količino škodljivih snovi, ki se nahajajo v človeškem organizmu.

Za vse navedene encime smo vpeljali načine njihovega določanja, kar pomeni, da smo izbrali metodo dela, ki je za naš laboratorij in opremo najprimernejša. Sočasno smo določili značilne vrednosti pri skupini ljudi, ki ni bila izpostavljena škodljivim vplivom težkih kovin in organskim topilom. Meritve določenih encimskih dejavnosti smo že pričeli uporabljati pri nekaterih delavcih, ki so izpostavljeni vplivom živega srebra, kar daje nalogi že v tej fazi uporabno vrednost, ki bi jo veljalo poglobiti in razširiti v okviru aktivnega zdravstvenega varstva.

Opomba:

Raziskovalno nalogo z naslovom »Metodološke raziskave in standardizacija analitskih postopkov ter določitev vrednosti pri normalni populaciji pri encimih in substancah N-acetyl- β -D-glucosaminidaza, -glutamyl transpeptidaza, katalaza in glutation peroksidaza reducirani glutation v urinu deloma v krvi kot osnova pri zgodnjem odkrivanju oziroma preveciji obolenj pri delavcih na izpostavljenih delovnih mestih« je v letu 1986 in 1987 izdelala skupina raziskovalcev pod vodstvom prof. Nataše Rupnik-Hieng in s sodelovanjem mgr. sci. Alfreda Kobala, dr. med., Nastje Vidmar, lab. tehnika, in Pavla Eržena, lab. tehnika. Raziskovalno nalogo je finansirala Občinska raziskovalna skupnost Idrija.

FANČI GOSTIŠA
Na Vojskem

JOŽE ČAR, VIKTORIJA GORJUP

PRIZADEVANJA ZA ČISTEJŠE OKOLJE SE NADALJUJEJO

Koordinacijski odbor za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL Idrija je aprila 1987 pripravil 27 predlogov za izboljšanje ekoloških razmer v idrijski občini. Predloge smo bralcem že predstavili v predlanski prvi in drugi številki Idrijskih razgledov, zato jih ne bomo ponovno naštevali. Na podlagi predlogov so o ekoloških problemih razpravljali vsi trije zbori Skupščine občine Idrija dne 22. 6. 1987. Slaba in nejasna predstavitev naših ekoloških zagat s strani pristojnega občinskega predstavnika je vzbudila med delegati ostre, tudi nekonstruktivne reakcije, zato takrat skupščina ni sprejela ustreznih sklepov.

Člani KO za varstvo okolja in zraka so z dopisom dne 21. 9. 1987 zahtevali, naj IS SO Idrija poišče operativne načine in možnosti za realizacijo ekoloških predlogov, in pri tem ponudili svojo pomoč pri iskanju primernih rešitev in ukrepov.

Med decembrom 1987 in aprilom 1988 se je zvrstilo 6 skupnih sej Komisije za varstvo okolja pri SO Idrija in Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL Idrija. Osnovni namen skupnih sestankov je bil iskanje možnosti in načinov za izvedbo predloga za izboljšanje ekoloških razmer v občini. Razprave so potekale po naslednjih tematskih sklopih: – varstvo voda, varstvo zraka, komunalna dejavnost in posegi v prostor. V zvezi z varstvom voda so bili sprejeti naslednji sklepi:

- Upravitelj naj čimprej dá pobudo za sprejetje odlokov o varstvenih pasovih in režimih zavarovanja na zajetjih idrijskega, spodnejidrijskega in cerkljanskega vodovoda.
- V družbenem planu naj se preveri, če so označena vsa prispevna zaledja zajetih vodnih virov, kakor tudi tistih, ki so planirana za bodočo vodooskrbo večjih krajev in vasi. Vsi morebitni posegi v zaledjih morajo biti konkretno usklajeni.

- Komisija in odbor dajeta pobudo za obravnavo problematike krajevnih in privatnih vodovodov. Hkrati priporočata občinski inšpekciji, naj pregleda kvaliteto vode v vodovodih (za začetek vsaj v večjih) in o opravljenem delu ter rezultatih obvešča odbor in komisijo.

- Komisija in odbor predlagata Območni vodni skupnosti (OVS) Soča, da začne postopek za celovito zaščito Trnovsko-Banjške planote.

- Komunala naj pripravi osnove za odlok o sočasnem načrtovanju in urejanju novih vodovodov in kanalizacije, posebno še na kraških območjih.

- Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja naj vsako leto zahteva poročilo o delu OVS na področju kontinuiranega spremljanja kvalitete vode v večjih vodotokih.

Na več razpravah se je razvila debata o problemih odvajanja odplak in fekalij ter o čistilnih napravah v občini. Gradnja centralne čistilne naprave v Idriji že več let stoji, tiste, ki so zgrajene (v Psihiatrični bolnišnici, v Cerknem, Godoviču in Črnem Vrh), ne delajo ali pa delajo neučinkovito. Člani KO za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL in Komisije za varstvo okolja pri SO Idrija so zahtevali:

- da IS ukrene vse potrebno za aktiviranje gradnje in dokončanje idrijske čistilne naprave,

- naj se poiščejo možnosti za združitev denarja za sanacijo čistilne naprave v Psihiatrični bolnišnici in idejno reši kasnejšo priključitev odplak na centralno mestno čistilno napravo,

- da mora idrijska Komunala čimprej poskrbeti za strokovno primerno podkovanega človeka, ki bo upravljal s čistilnimi napravami.

O kontroliranem odvajanju odplak in fekalij je bilo sklenjeno naslednje:

- V naseljih in območjih, posebno še kraških (Črni Vrh, Godovič), kjer kanalizacijski sistemi niso urejeni, naj se novogradnje dovoljujejo le pod pogojem, da se obvezno zgradi troprekatno greznico. Izvršni svet mora ukrepati tako, da zagotovi strožji nadzor in sankcije.

– Oddelek za urejanje prostora in varstva okolja pri SO Idrija naj preuči pravne možnosti za odlok, s katerim bi pogojevali izdajo dovoljenja priključitve na vodovod z urejeno troprekatno greznico.

– Izvršni svet naj pospešeno deluje na reševanju problematike čiščenja odpadnih voda in o svojih aktivnostih obvešča skupščino in njene organe.

Skoraj gotovo so problemi ohranjanja čistosti zraka najtežje rešljivi, saj smo v tem pogledu usodno povezani s celotnim slovenskim kot tudi evropskim prostorom. To seveda ne sme biti vzrok, da ne bi z vso odločnostjo pristopili k sanaciji lokalnih onesnaževalcev zraka. Člani obeh občinskih naravovarstvenih organov so predlagali:

– sprejetje odloka, ki bo prepovedal rudniku žganje kakršnihkoli odpadkov,

– sprejeti je potrebno najnujnejše strokovne ukrepe v zvezi s kotlaro pri Prelovčevi hiši v središču mesta (primernost goriva, višina dimnika, usposobljenost kurjača itd.),

– podpre se prizadevanje Občinske raziskovalne skupnosti v prizadevanju za izpeljavo večletne naloge za perspektivo in racionalno rešitev komunalne energetike v Idriji, Cerknem in Spodnji Idriji.

Pri številnih komunalnih težavah ne gre samo za objektivne težave in neučinkovitost Komunale, pač pa tudi za brezbržen in malomaren odnos občanov do svojega bližnjega okolja. Po več razpravah predlagajo člani Komisije za varstvo okolja in KO za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL Idrija naslednje:

– Problem centralnega odlagališča komunalnih odpadkov je potrebno hitreje in dokončno rešiti. Člani podpirajo strokovno najbolj upravičeno varianto za centralno odlagališče, ne glede na lokalne in privatne interese. Ekonomski vidiki naj se upoštevajo šele v primeru, da imata dve lokaciji enake ekološke posledice.

– Oddelek za urejanje prostora in varstva okolja naj čimprej zbere razpoložljive podatke (s pomočjo gozdarjev, tabornikov, lovcev, jamarjev itd.) in sestavi kataster onesnaževalcev in divjih odlagališč. Na podlagi teh podatkov bi postopno pristopili k njihovi sanaciji.

– Potrebno bi bilo organizirati redno zbiranje in odvažanje odpadkov tudi iz vseh večjih vasi in zaselkov v občini.

– Komunala naj izdela predlog in oceni finančne posledice odvoza komunalnih odpadkov iz vseh večjih naselij.

– Komunala naj pripravi študijo o možnosti reciklaže odpadkov.

– IS SO Idrija in OK SZDL Idrija naj pošljeta na krajevne skupnosti dopis v zvezi s problematiko divjih odlagališč komunalnih odpadkov. Sveti krajevnih skupnosti naj dopis obravnavajo in predlagajo rešitve. Dvigovanje zavesti ljudi na tem področju bi moralo postati stalna akcija.

Od posegov v okolje je tekla debata predvsem o svojevrstnem »onesnaževanju« okolja ali bolje povedano o uničevanju krajine z »gradnjo kjerkoli« in o HE Trebuša. Za preprečevanje novogradnje »kjerkoli« velja, da bodo morali biti pristojni občinski organi odločnejši, inšpekcijske službe pa učinkovitejše, tudi kazensko.

Neizmerljiva katastrofa, ki bi nas doletela z izgradnjo HE Trebuša še vedno grozi dolini Idrijce in njenim prebivalcem. V dolgoročnem planu elektrogospodarstva, ki je bil objavljen v Uradnem listu SRS, št. 5/88, je predvidena tudi gradnja HE Trebuša. Člani odbora in KO zahtevajo od strokovnih, družbenopolitičnih in gospodarskih dejavnikov, da se argumentirano in odločno zavzamejo za plebiscitarno odločitev idrijskih občanov, ki so se izrekli proti gradnji HE Trebuša na okrogli mizi v Idriji 16. 4. 1987 (glej Idrijske razglede 1988/1).

Na koncu predstavitve sklepov naj povemo, da člani Komisije za varstvo okolja pri SO Idrija in Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL Idrija ugotavljajo pomemben napredek le pri:

– pripravi in sprejemanju odlokov o zavarovanju zajetih vodnih virov,

– pripravi osnov za zaščito vodnih virov Trnovsko-Banjške planote in

– kvaliteti izdelave in sanaciji gozdnih cest.

Prekinjeno je tudi žganje strupenih živosrebrnih odpadkov.

Za vsak tematski sklop so bile oblikovane zadolžitve in način izvajanja. Sklepi so bili posredovani IS SO Idrija, v vednost pa še OK SZDL Idrija, inšpekcijskim službam, SO Idrija, SKIS Idrija in Komunali Idrija.

Soglasno z dogovorom med člani Koordinacija, v vednost pa še OK SZDL Idrija, inšpekcijskim službam, SO Idrija, SKIS Idrija in Komunali Idrija.

Soglasno z dogovorom med člani Koordinacijskega odbora pri POK SZDL in Komisije za varstvo okolja pri SO Idrija bo potrebno sprotno preverjanje izvajanja in ukrepanja IS SO Idrija.

SAMO BEVK

DELO MESTNEGA MUZEJA IDRIJA V LETU 1988

Glavni namen omenjenega poročila je seznaniti širšo javnost o delu Mestnega muzeja Idrija, saj menimo da je le-ta delno ali vsaj enostransko informirana. Trenutno je v muzeju zaposlenih 12 delavcev (11,33). Glede na strukturo zaposlenih Mestni muzej Idrija komaj izpolnjuje standarde in normative za muzejsko dejavnost, ki jih predpisuje Kulturna skupnost Slovenije. Struktura zaposlenih je naslednja: ravnatelj, ki delno opravlja tudi dela kustosa za novejšo zgodovino iz NOB, tajnica, računovodkinja, kustos-dokumentarist, kustos za starejšo zgodovino, kustos-etnolog, ki obenem vodi tudi muzejski oddelek v Cerknem, hišnik v idrijskem gradu, dva oskrbnika v partizanski bolnišnici »Franji«, oskrbnik v partizanski tiskarni »Sloveniji«, čistilka v gradu in čistilka v muzeju v Cerknem (0,33).

Mestni muzej Idrija ima v upravljanju ali skrbi za številne objekte in kulturno-zgodovinske spomenike. Naj jih naštejemo: Grad Gewerkenegg v Idriji, Galerija Idrija v rudniškem Magazinu, Rudarska hiša v Bazoviški ulici, Divje jezero – muzej v naravi, Idrijski kamšt, Klavže na Idrijci, Belci in Kanomeljci, Partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem, Partizanska bolnišnica Franja v Novakih, Muzej partizanske bolnišnice Franje v Cerknem in Bevkova domačija v Zakojci.

Glavno delo kustosov – strokovnih muzejskih delavcev je bilo v letu 1988 usmerjeno v urejanje notranje muzejske dokumentacije. Preurejena in popisana je bila strokovna muzejska knjižnica, v Idriji in Cerknem, popisane so bile vse muzealije in muzejske zbirke. Skratka, pristopili smo k popolni reinventarizaciji vsega muzejskega gradiva Mestnega muzeja Idrija – naloga, ki jo je Republiški komite za kulturo predpisal vsem slovenskim muzejem.

Muzejske razstave:

V idrijskem gradu smo odprli stalno razstavo o življenju in delu dr. Aleša Beblerja in priložnostno zbirko čipkarskih izdelkov učenk čipkarske šole iz Idrije. Tudi v muzeju v Cerknem sta bili postavljeni dve razstavi, in sicer razstava Čipkarske šole in razstava o borbeni poti Vojkove brigade ob 45-letnici njene ustanovitve.

Likovne in fotografske razstave:

V Galeriji Idrija je bilo v letu 1988 na ogled šest razstav: Dušan Gerlica (fotografija, koroški likovni umetniki (dva slikarja in kipar), Pavel Medvešček (slikar), fotografi-ljubitelji iz idrijske občine, Klavdijo Kopajtič (predstavil se je kot slikar, fotograf in arhitekt) in velika pregledna razstava slikarja Ivana Seljaka – Čopiča. V muzeju v Cerknem pa je razstavljal cerkljanski slikar-ljubitelj Vid Mavri (Narava v ateljeju). Iskra Rotomatika je financirala obnovo Galerije Idrija.

Izdajateljska in publicistična dejavnost:

Najpomembnejši dogodek je prav gotovo knjiga dr. Jožeta Pfeiferja o Zgodovini idrijskega zdravstva, ki je izšla v začetku leta 1989. Ob Beblerjevi razstavi je izšla brošura z naslovom »Dr. Aleš Bebler – naš idrijski rojak«, ob pregledni razstavi akademskega slikarja Ivana Seljaka-Čopiča pa obsežen razstavniki katalog. Izšli sta dve številki revije Idrijski razgledi (1987/2 in 1988(1), v tiskarni pa je že naslednja številka (1988/2). Izdali smo tudi več zgibank in vabil, tri razglednice in plakat za Čopičevo razstavo.

Spomeniško-varstvena in investicijsko vzdrževalna dela:

Idrijski grad Gewerkenegg:

V letošnjem letu je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice izdelal konservatorski program za ureditev gradu, ki bo javno predstavljen v Galeriji Idrija in v prihodnji številki Idrijskih razgledov.

V drugem nadstropju južnega trakta (razstavniki prostori odd. NOB) so bili dotrajani leseni stropovi zamenjani z AB ploščo, opravljena rušitvena dela v smislu izčiščenja in prezentacije nekdanjih prostorov. V vzhodnem traktu so bili v drugem nadstropju urejeni prostori za Beblerjevo razstavo. Pri tem delu

so se pokazale velike težave, ker smo morali sanirati grajski stolp v drugem nadstropju, ki je bil statično že resno načet. Dokončani so bili prostori za čipkarsko zbirko. Sredi dela pa je ureditev notranjega grajskega stopnišča ter ureditev in prezentacija prostorov za bodočo mineraloško zbirko. Seveda so bila z lastno gradbeno ekipo opravljena tudi številna druga obnovitvena in vzdrževalna dela.

Divje jezero:

obnovljena je bila kompletna kovinska konstrukcija in izdelane nove informativne table (v več izvodih) ter urejena okolica Divjega jezera – prvega slovenskega muzeja v naravi. Ob zaključku del je bil v Idriji organiziran zbor strokovnih delavcev s področja varovanja naravne dediščine iz vseh slovenskih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. Delovni naslov posvetovanja je bil »Urejevanje in predstavljanje za-varovane naravne dediščine«.

Partizanska bolnišnica »Franja«:

Poleg gradu so pravzaprav največja spomeniško varstvena dela opravljena v »Franji«. Izdelan je nov prodajni kiosk za oskrbnika, zamenjana je streha na skladišču, obnovljene izpodjedene brežine potoka, saj je grozilo, da se bodo nekatere barake zrušile v potok. Očiščene in ponovno utrjene so bile varovalne mreže v pobočjih Velikega in Malega Njivča ter opravljena še številna manjša vzdrževalna dela. Daleč največji projekt pa je »Elektrifikacija partizanske bolnišnice Franje«, ki ga finansira slovensko elektrogospodarstvo. Dela, ki bodo predvidoma končana v začetku leta 1989, zajemajo izdelavo natančnega geodetskega posnetka soteske, gradnjo transformatorske postaje, priključnega daljnovoda in rekonstrukcijo nizkonapetostnega omrežja, telefonski priključek, notranje elektroinstalacije za razsvetljavo in moč, toplotna zaščita objektov in ogrevanje štirih najbolj ogroženih objektov s pripadajočo opremo in medicinskim inštrumentarijem ter obnova stare vodne elektrarne.

Partizanska tiskarna Slovenija:

Obnovljene so bile nekatere strehe in opravljena manjša vzdrževalna dela. Kupljen je bil tudi les za nadaljnjo obnovo objektov.

Idrijske klavže:

Skupno s Soškimi elektrarnami smo finansirali izdelavo skodel (šinklnov) za streho na Idrijskih klavžah. V letu 1988 je bil tudi dokončno rešen problem male hidroelektrarne na zgornji Idriji in vodne pregrade pred Idrijskimi klavžami. Dokončno je bilo dogovrjeno, da se sporni jez odstrani in uposobi klavže za pregrado. V letu 1989 se izdelajo vsi projekti in zagotovijo finančna sredstva, konkretno pa bi se k sanaciji pristopilo leta 1990.

Rudarska hiša v Idriji in Bevkova domačija v Zakojci:

Dela na obeh objektih vodi Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice. Naloga Mestnega muzeja Idrija je muzejska oprema obeh objektov. Otvoritev obeh objektov za obisk je predvidena v jubilejnem letu 1990. V letu

1988 je potekala terenska akcija za odkup muzealij za opremo obeh objektov.

Tehniška dediščina Rudnika živega srebra Idrija:

Skupaj z zavodom SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane smo pričeli s projektom inventarizacije tehniške dediščine Rudnika živega srebra Idrija. Dolgoročni cilj te akcije je usposobitev idrijskega rudnika za turistične in strokovne ogledе oz. predstavitev njegove tehniške dediščine javnosti. Obširneje o tem poročamo v prvem delu revije.

Raziskovalna dejavnost:

Občinska raziskovalna skupnost je v letu 1988 financirala dve nalogi, in sicer Zgodovino idrijskega šolstva in prevod dela B. Hacqueta: *Ortyctographia Carniolica* (del, ki se nanaša na Idrijo). Medtem ko je prevod že končan, pa bo raziskava o zgodovini šolstva dokončana šele v nekaj letih. V okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete se je nadaljevalo z delom na Etnološki topografiji občine Idrija.

Pedagoško-vzgojno delo:

Vsi strokovni delavci muzeja in številni zunanji sodelavci so velik del časa zaposleni z vodstvom številnih šolskih in drugih skupin ter posameznih obiskovalcev. Že utečeno je redno sodelovanje pri organizaciji in izvedbi kulturnih in naravoslovnih dnevov na naših šolah, sodelovanje pri posameznih šolskih raziskovalnih projektih, kot je naprimer sodelovanje etnologa pri raziskavi vasi Police na Cerkljanskem. Prav gotovo je vse objekte, ki jih tako ali drugače opravlja Mestni muzej Idrija obiskalo od 50.000 do 70.000 obiskovalcev. Samo partizansko bolnišnico Franjo je leta 1988 obiskalo 30.000 obiskovalcev, od tega več kot 9.000 tujcev. Iz teh podatkov je vsekakor razvidno, da Mestni muzej Idrija ni samo ustanova posebnega družbenega pomena oz. da ne opravlja dejavnosti, ki jo mnogi uvrščajo med porabo, temveč da družbi vsaj vrača tisto, kar porabi. Tega pa se vsi premalo zavedajo.

Muzejski večeri in Muzejsko društvo Idrija:

V letu 1988 se je končala četrta in pričela peta sezona Muzejskih večerov. V peti sezoni je predvideno 6 predavanj in dva razgovora za okroglo mizo.

Muzejsko društvo Idrija, ki je bilo ustanovljeno 1986. leta in šteje 75 članov, je imelo letos prvi občni zbor, na katerem so člani izbrali novo vodstvo in mu zaupali pripravo novega dvoletnega programa delovanja.

Cerkljanska laufarija:

Pričelo se je z izdelovanjem kopij mask Cerkljanske laufarije. Originali bodo tako prišli v muzej, kopije pa se bodo še naprej uporabljale. Originalne maske bodo na ta način končno lahko proglašene za spomenik premične kulturne dediščine.

Razne druge dejavnosti:

Mestni muzej Idrija sodeluje z Domicilnimi odbori borcev partizanske bolnišnice Franje, Pavle, tiskarne Slovenije in Severnoprimskega okrožja. Sodelovali smo pri postavitvi informativnih tabel o SVPB »Pavli« pri Gnezdu na Vojskem, postavitvi spominske plošče javki SVPB »Franje« v Logu v Dolenjih

Novakih, pri organizaciji zbora partizanskih novinarjev in tiskarjev na Vojskem. Ob tej priložnosti smo se s pokrovitelji tiskarne »Slovenije«, ČGP Delom in Primorskim dnevnikom iz Trsta dogovorili za izid turističnega vodnika o tem edinstvenem spomeniku narodnoosvobodilnega boja. Po svojih močeh in razpoložljivem času pa s strokovnimi nasveti sodelujemo pri pisanju krajevnih kronik (npr. Bukovo- Zakojca, Stopnik, Ravne).

BALDOMIR SVETLIČIČ

DIVJE JEZERO PRI IDRJI UREJENO ZA OBISK

Mestni muzej Idrija je v letu 1988 zaključil pomembno urejevalno akcijo v neposredni bližini Idrije: Divje jezero – muzej v naravi. V akciji so uspešno obnovili celoten sistem označevalnih, pojasnjevalnih in kažipotnih tabel ter njihovih nosilnih konstrukcij in izvedli manjša ureditvena dela.

Divje jezero pri Idriji je zaradi posebne naravne lepote, geomorfoloških znamenitosti in krajevno značilne flore že od leta 1967 zavarovano kot naravni spomenik republiškega pomena (Ur. l. SRS, št. 34-284/67), saj ga uvrščamo med osrednje objekte najpomembnejše naravne dediščine Slovenije. Od leta 1972 naprej je urejeno kot muzej v naravi, prvi te vrste pri nas.

SPOMINSKE TABLE O PARTIZANSKI BOLNIŠNICI PAVLI PRI GNEZDU NA VOJSKEM

Spominske table so bile po načrtih oblikovalca Nandeta Rupnika postavljene junija 1988 leta ob 45-letnici ustanovitve partizanske bolnišnice »Pavle«. Izvedbe so omogočile naslednje delovne organizacije, ustanove in posamezniki: Iskra Rotomatika Spodnja Idrija, Kolektor Idrija, Gostol Idrija, Vodna skupnost Nova Gorica, Avtoprevoz Tolmin – TOZD Promet Idrija, Zidgrad Idrija, Soško gozdno gospodarstvo – TOZD Gozdarstvo Idrija, Zdravstveni dom Idrija, Psihiatrična bolnišnica Idrija, Ljubljanska banka TB nova Gorica, Čipka Idrija, Mestni muzej Idrija, Krajevna skupnost Vojsko, Jože Rupnik, Nande Rupnik in Ivan Božič. Pri organizacijskih delih pa so sodelovali Jurij Bavdaž, Stanko Murovec in ing. Ivan Gantar, ki je z obema rokama sodeloval pri akciji, vse dokler mu je zdravje to še omogočalo.

S 30 muzejskimi eksponati smo sodelovali pri predstavitvi Iskre Rotomatike iz Spodnje Idrije na Mednarodnem vzorčnem sejmu v Pordenonu septembra 1988. Dokaj intenzivno je bilo tudi sodelovanje s Turističnim društvom Idrija pri organizaciji Čipkarskega festivala in izdaji Turističnega prospekta občine Idrija. Tu je še sodelovanje pri pisanju gesel za Primorski slovenski biografski leksikon in Enciklopedijo Slovenije ter koledarju Rudija Skočirja, ki ga je izdala Iskra Rotomatika.

Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine je ob zaključku obnovitvenih del urejevalne akcije Divje jezero – muzej v naravi, izrabil to priložnost ter 12. 10. 1988 v Idriji organiziral posvet strokovnih delavcev s področja varovanja naravne dediščine na temo: »Urejanje in predstavljanje zavarovane naravne dediščine«.

Udeleženci iz vse Slovenije so si na konkretnem primeru urejenega reprezentacijskega objekta ogledali metodološki pristop urejevanja in predstavljanja zavarovane naravne dediščine Slovenije, hkrati pa imeli možnost razpravljati na to temo. Ob predavanju z diapozitivi je bila predstavljena problematika urejevanja tudi v evropskem prostoru. Udeleženci so podprli enotno metodologijo urejevanja ter se zavzeli za enotno oblikovanje označevalnih tabel, obenem pa tudi dopustili možnost primernejše izbire in uporabe krajevno značilnih materialov opremljanja.

Domicilni odbor SVPB »Pavla« se vsem skupaj najlepše zahvaljuje!

MEDNARODNI VZORČNI SEJEM V PORDENONU

Iskra Rotomatika Spodnja Idrija je od 2. do 11. septembra 1988 sodelovala na Mednarodnem vzorčnem sejmu v Pordenonu. Za to priložnost so svoj razstveni prostor opremili s 30 ekspanati iz zbirk Mestnega muzeja Idrija. Z zgovornim naslovom VREDNOTE ČASA in lično urejenim razstavnim prostorom so opozorili na bogato kulturnozgodovinsko dediščino Rudnika živega srebra in mesta Idrije.

SPOŠTOVANI!

Vljudno vas vabimo, da nas obiščete

na MEDNARODNEM VZORČNEM SEJMU
v PORDENONU od 2. - 11. SEPTEMBRA
1988 - PAVILJON - B

ZAHVALJUJEMO SE VAM ZA OBISK

DOBRODOŠLI na DNEVU »ISKRE«,
ki bo 7. SEPTEMBRA 1988

Glavni direktor
Edvard Svetlik

E. Svetlik

POROČILO O ELEMENTARNI NESREČI V PARTIZANSKI BOLNIŠNICI »FRANJI«

V noči od sobote na nedeljo (med 7. in 8. januarjem 1989) se je v sotesko Pasice s pobočja Velikega Njivča zrušil zemeljski plaz (skale, kamenje, grušč), po oceni 6–8 tisoč kubičnih metrov materiala v dolžini približno 100 m. Plaz je zasul vse mostove, ki vodijo preko slapov v Partizansko bolnišnico Franjo. Prav tako je uničen pravkar zgrajen prodajni kiosk, kjer je tudi centralna razdelilna električna omara. V celoti so porušeni trije avtentični objekti in sicer: baraka za ranjence s podzemeljskim bunkerjem, izolirnica in baraka za sanitarije. Na drugih objektih so zaradi zračnega pritiska popokala stekla, objekti so razmajani, prah pa je umazal ves inventar v ostalih barakah. Drsenje grušča se še ni ustavilo, saj smo v ponedeljek (9. 1. 1989) opazili nekaj metrov višji kup kot v nedeljo.

Ocena geologov (dr. Čar iz RŽS Idrija in dr. Ribičič iz Geološkega zavoda Ljubljana) je, da so v obsežnem kamninskem bloku nad plazino oblikovane številne potencialne drsne ploskve, vsled česar lahko pride v bližnji prihodnosti do ponovnih zdrsov in do še višje zaježitve v soteski Pasice. Ocenjuje se, da lahko znaša količina tega materiala do 30 tisoč kub. metrov.

Največja nevarnost, ki trenutno grozi spomeniku je ta, da celotno sotesko in vse barake zalije voda. Predvidevamo, da bi se to zgodilo ob prvih večjih padavinah (sneg, dež).

Ukrepi:

Že v nedeljo (8. 1. 1989) takoj ob 8. uri, ko bi morali bolnišnico odpreti za obiskovalce, je nastali položaj opazil oskrbnik, ki je takoj zavaroval vse dohode z opozorilnimi napisi in obvestil Postajo milice in Upravo muzeja. Takoj je bil aktiviran Izvršni svet SO Idrija, Občinski štab za civilno zaščito, položaj pa so si ogledali idrijski in tolminski alpinisti. Skupaj smo ocenili, da se bo s pobočja še krušilo, zato ni varen dostop do same bolnišnice, voda pa si je na srečo našla pot pod plazom tako, da ni prišlo do zalivanja soteske. V ponedeljek (9. 1. 1989) so na prizorišče šli ponovno idrijski alpinisti, usposobili in zavarovali rezervno stezo na levi strani prepadnih pobočij in pričeli z evakuacijo opreme in inventarja.

Prizorišče si je ogledal geolog dr. Čar in predstavnik SGP Zidgrad inž. Ferjančič, ki sta vsak zase izdelala prvo strokovno poročilo.

V torek se je idrijskim alpinistom priključila skupina gorske reševalne službe iz Ljubljane tako, da je pri evakuaciji inventarja sodelovalo kar 26 ljudi vključno z delavci Mestnega muzeja, ki so v ponedeljek, torek, sredo in četrtek uspeli

z velikimi naporji v silno nevarnih razmerah prenesti iz Partizanske bolnišnice Franje ves premični inventar v Muzejski oddelek v Cerkno.

Za torek (10. 1. 1989) smo sklicali sestanek vseh strokovnih inštitucij iz republike, regije in občine, na katerem smo poskušali oceniti potrebne nadaljnje ukrepe in orientacijsko višino škode. Sestanka so se udeležili predstavniki inštitucij: Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Republiški restavratorski center, Republiški komite za kulturo, Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora, Republiški sekretariat za ljudsko obrambo, Republiški štab za civilno zaščito, Geološki zavod Ljubljana, Podjetje za urejanje hudournikov Ljubljana, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica, Območna vodna skupnost Soča iz Nove Gorice, predstavniki občine Idrija in Mestnega muzeja Idrija ter predstavnik domicilnega odbora SVPB Franja.

Po temeljitem ogledu prizadetega območja in poglobljeni razpravi so bili sprejeti naslednji zaključki:

1. Ocenjeno je, da je bil ukrep o evakuaciji premičnega inventarja iz Partizanske bolnišnice, pravilen.

2. Prisotni so se strinjali z oceno, ki jo je izdelal SGP Zidgrad, da je najprimernejši pristop, da se zniža nasuti kup materiala s skrepersko lopato vodeno preko vitla, ki je utrjen višje v bregu, tako da so delavci, ki upravljajo z njim, izven nevarnega območja.

Predlagano je bilo, da se to delo poveri Soškemu gozdnemu gospodarstvu, ki ima s takimi deli največ izkušenj.

3. Takoj je potrebno pristopiti k izdelavi strokovne ocene za trajno sanacijo.

Geološki zavod Ljubljana bo takoj pristopil k skrbnemu geološkemu kartiranju pobočij celotne soteske in izdelal poročilo o stabilnosti terena na območju udara.

Poročilo bo izdelano v štirinajstih dneh.

Podjetje za urejanje hudournikov iz Ljubljane bo do 16. 1. 1989 izdelalo oceno potrebnih del za odstranitev nasutega materiala.

Ravno tako bo do ponedeljka, 16. 1. 1989 Restavratorski center SRS izdelal program sanacije prizadete kulturne dediščine.

4. Po grobi oceni znaša ocena cca 10 milijard dinarjev. Ta zajema naslednje faze:

a) intervencijska faza (evakuacija inventarja, znižanje višine plazu za približno 10 m)

b) izdelava strokovnih poročil iz točke 3

c) sanacija pobočij soteske Pasice

d) odstranitev materiala in vzpostavitev prvotnega stanja (30 tisoč kub. metrov materiala)

e) glede na strokovne ocene iz poročil ponovna vzpostavitve prejšnjega dostopa ali pa izgradnja novega na drugem mestu

f) sanacija vseh prizadetih spomeniških objektov in pripadajočega inventarja ter prodajnega kioska.

V četrtek (12. 1. 1989) je informacijo o ukrepih obravnaval Izvršni svet Skupščine občine Idrija. S predlaganimi ukrepi je soglašal in imenoval skupino za koordinacijo aktivnosti v naslednji sestavi: Ivica Kavčič, predsednica SO Idrija – predsednica komisije in člani Ivan Vidmar – predsednik Izvršnega sveta SO Idrija, Samo Bevk – direktor Mestnega muzeja Idrija, Silvij Blaj – direktor Soškega gozdnega gospodarstva Idrija, Igor Božič – poveljnik občinskega štaba za civilno zaščito in Velemir Bevk – načelnik Oddelka za ljudsko obrambo. Imenoval je tudi komisijo za oceno škode po veljavni metodologiji: Nevenka Podobnik, predsednica Komiteja za družbeno eko-

nomski razvoj in družbeno planiranje SO Idrija – predsednica komisije in člani Samo Bevk – direktor Mestnega muzeja Idrija, Silvij Blaj – direktor Soškega gozdnega gospodarstva Idrija, Darij Kumar – predstavnik Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica, Mihael Ribičič – predstavnik Geološkega zavoda Ljubljana, Franc Vardjan – predstavnik Restavratorskega centra SRS, Valter Pavlič – predstavnik Podjetja za urejanje hudournikov Ljubljana, Boris Ferjančič – predstavnik SGP Zidgrad Idrija in predstavnik zavarovalne skupnosti Triglav iz Nove Gorice.

Poročilo so izdelali:

IVICA KAVČIČ, predsednica Skupščine občine Idrija

SAMO BEVK, direktor Mestnega muzeja Idrija

MARJETA KOGEJ, načelnik Občinskega štaba civilne zaščite.

Idrija, dne 12. 1. 1989

FANČI GOSTIŠA
Pri Šmalerju

Sandi Sitar, umetnostni zgodovinar, urednik pri Dnevniku, Ljubljana, **Stanko Bloudek – oris portreta znamenitega Idrijčana**

Prof. dr. Darinka Soban, anesteziolog, Medicinska fakulteta v Ljubljani, **J. A. Scopoli, zdravnik in botanik, ob 200-letnici njegove smrti**

Slavica Plahuta, zgodovinarica, kustos Goriškega muzeja, Nova Gorica, **Tomo Brejc in NOB na Primorskem**

Branko Korošec, zgodovinar, Ljubljana, **Steinbergova idrijska leta – biografski kroki II**

Slavica Bric, slavistka, Osnovna šola – Spomenik NOB Cerkno, Tomaž Pavšič, slavist, kustos Mestnega muzeja Idrija, **O naših dialektih**

Pogovor za okroglo mizo, **Tehniška dediščina Rudnika živega srebra Idrija včeraj-danes-jutri**

Pogovor za okroglo mizo, **Pot Idrijskih naravoslovcev**

Uroš Lipušček, novinar, dopisnik časopisa Delo in RTV Ljubljana iz New Yorka, **Pogovor z novinarjem Urošem Lipuščkom**

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

Joško Bavcon, biolog na Inštitutu za biologijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani
Franc Benedik, zgodovinar, kustos Gorenjskega muzeja iz Kranja
Samo Bevk, zgodovinar, ravnatelj Mestnega muzeja Idrija
Roman Bric, politolog, Tovarna ETA Cerkno
mag. Marko Cigale, geolog, Rudnik živega srebra Idrija
dr. Jože Čar, geolog, strokovni vodja Raziskovalne enote pri Rudniku živega srebra Idrija
dr. Jože Felc, psihiater, predstojnik Psihiatrične bolnišnice Idrija, pisatelj iz Idrije
Viktorija Gorjup, sociologinja, direktorica Psihiatrične bolnišnice Idrija
Jože Janež, geolog, Raziskovalna enota pri Rudniku živega srebra Idrija
Ivica Kavčič, dipl. ing. kemije, predsednica Skupščine občine Idrija
Ivana Leskovec, etnologinja, kustos v Mestnem muzeju Idrija
Tomaž Pavšič, slavist, kustos-dokumentarist v Mestnem muzeju Idrija
Sergij Pelhan, sociolog, predsednik Kulturne skupnosti Slovenije
dr. Jože Pfeifer, nevropsihiater iz Idrije
Nataša Rupnik-Hieng, biologinja v Psihiatrični bolnišnici Idrija
Sandi Sitar, umetnostni zgodovinar, urednik pri Dnevniku v Ljubljani
dr. Miroslav Stiplovšek, zgodovinar, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani
Baldomir Svetličič, inž. gozdarstva, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani
Igor Šebenik, študent geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani
Jožek Štucin, učitelj na Šolskem centru Vojvodina v Tolminu, pesnik iz Tolmina
Niko Trišič, geolog na Hidrometeorološkem zavodu Slovenije v Ljubljani
Milan Trušnovec, učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli Jožeta Mihevca v Idriji
Ivan Turk, arheolog, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU Ljubljana
Marina Zemljak, novinarka, PEPS Intermedia, Ljubljana

Aktualno

Marjan Podobnik: **Kmečka zveza**

O naših pomembnih ljudeh:

Branko Korošec: **Steinbergova idrijska leta – Biografski kroki II**

Darinka Soban: **Zdravnik in naravoslovec J. A. Scopoli – Ob 200-letnici njegove smrti**

Aleksandra Žakelj: **Zorko Prelovec in njegovi moški zbori**

Več avtorjev: **Življenje in delo Toma Brejca**

Ob 500-letnici Idrije

O idrijskem rudniku:

Baltazar Hacquet (prevod dr. J. Pfeifer): **O idrijskem rudniku in Idriji**

Jože Čar: **Najpomembnejša tiskana dela o idrijskem rudniku**

Zgodovinski pogledi:

Ana Štucin: **Leto 1941 na Cerkljanskem**

Tomaž Pavšič: **Kateri idrijski grb je pravi?**

Janez Jeram: **Gostilne in trgovine med obema vojnama**

O dolini Idrijce:

Marija Bavdaž: **Pogledi na Idrijco**

Emil Pelhan: **Rake – pot idrijskih naravoslovcev**

Naravna in kulturna dediščina:

Samo Bevk: **Varstvo naravne in kulturne dediščine na Cerkljanskem in Idrijskem**

Več avtorjev: **Naravna katastrofa v bolnici »Franji«, njene posledice in možnosti obnovitve.**

Raziskave:

Milan Božič: **Krma in plodnost krav na Idrijskem**

Jože Janež: **Izviri v dolini Belce**

Jože Čar: **Ali so rudarsko-geološke raziskave v idrijskem rudišču še potrebne?**

Predstavitve novih tiskov

Literatura

Vinko Cuderman

Rafko Terpin: **Gobarji kot gobarji**

Janez Podobnik: **Iz zdravniške torbe**

Frane Vihtelič: **Pesmi**

Likovne priloge

Milan Trušnovec

Opomba: Večina naslovov je delovnih.

Jože Janež Delegatski sistem in javnost	3
* * *	
Tupelče 88	5
Tomaž Pavšič Srečanje na Krasu	5
Jože Felc Tupelška straža 1988 (legenda)	7
Sporočilo udeležencev srečanja v Tupelčah	10
* * *	
Naše znamenite osebnosti	13
Jože Pfeifer Idrijski zdravnik dr. Milan Papež in zdravstvene razmere v Idriji v njegovem času	13
Sandi Sitar Stanko Bloudek – oris portreta slovitoga Idrijčana	18
Okrogla miza o življenju in delu revolucionarja Toma Brejca – Pavleta	25
Franc Benedik Tomo Brejc – gradbeni in sindikalni delavec, organizator sindikata gradbenih delavcev	27
Miroslav Stiplovšek Pomemben delež Toma Brejca pri organiziranju začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v Kamniškem okrožju	31
Samo Bevk Odprimo idrijski rudnik javnosti	37
Dokumentacija	38
Milan Trušnovec Slikarka Fanči Gostiša	43
Ivana Leskovec »Naj gre preč, v te zelene robe ...«	47

Joško Bavcon	
Idrijski jeglič	53
Ivan Turk	
Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandertalcem in jamskim medvedom v Divjih babah (II. del)	57
* * *	
Literatura	65
Jožek Štucin	
Pesmi	66
Učitelj	75
Jože Felc	
Góri	77
* * *	
Marina Zmeljak	
Atrium – oblikovanje prostora	101
* * *	
Zapisi	108
Sergij Pelhan	
Beseda ob predstavitvi umetniškega opusa Ivana Seljaka – Čopiča	108
Ivica Kavčič	
Razprava na konferenci ZKJ v Beogradu	110
Jože Felc	
Trideset let Psihiatrične bolnišnice v Idriji	112
Marko Cigale	
Pričetek zapiranja idrijskega rudnika	113
Roman Bric	
Radio Cerkljevo razširil krog poslušalcev	115
* * *	
Predstavitve	120
Jože Čar	
Nova nahajališča fosilnih školjk na Idrijskem	120
Jože Janež	
Novosti o gradbenem in okrasnem kamnu na Idrijskem in v Sloveniji	121
Igor Šebenik	
Pomembna predstavitev Idrijsko-Cerkljanskega podeželja	122
Jože Janež	
Leksikografski podatki o idrijskih speleologih	123

Raziskave	127
Jože Janež, Niko Trišič O razvodnici med Jadranskim in Črnim morjem na Ledinski planoti	127
Nataša Rupnik-Hieng Raziskave nekaterih organskih snovi v urinu in krvi	132

* * *

Ekologija	135
Jože Čar, Viktorija Gorjup Prizadevanja za čistejše okolje se nadaljujejo	135

* * *

Informacije	137
Samo Bevk Delo Mestnega muzeja Idrija v letu 1988	137
Baldomir Svetličič Divje jezero pri Idriji urejeno za obisk	139
Spominske table o partizanski bolnišnici Pavli pri Gnezdju na Vojskem	139
Mednarodni vzorčni sejem v Pordenonu	140
Poročilo o elementarni nesreči v partizanski bolnišnici »Franji«	141

* * *

Muzejski večeri 1988 – 1989	145
V tej številki sodelujejo	146
Iz prihodnjih številok	147

* * *

Likovne priloge so delo Fanči Gostiševe

LESNA INDUSTRIJA IDRIJA

Salon ARK, 65280 Idrija, tel. (065) 71-855

SANOLABOR

*DELOVNA ORGANIZACIJA ZA PROMET Z MEDICINSKIMI APARATI,
INSTRUMENTI, OPREMO ZA BOLNICE, LABORATORIJE IN LEKARNE*

LJUBLJANA, CIGALETOVA 9

Telefon: (061) 317-355

Telex: 31.668 sanlab yu

Telefax: 325-395

Predstavništvo:

ZAGREB, ŠULEKOVA 12

Telefon: (041) 227-938

Iz prodajnega programa trgovine na debelo nudimo široko izbiro domačega in uvoženega blaga po konkurenčnih cenah in sicer:

- medicinske instrumente, specialno medicinsko in sanitetno blago, potrošno blago za enkratno uporabo ter rentgenske filme in kemikalije,*
- medicinske aparate, rezervne dele zanje ter bolniško in drugo opremo,*
- tekstilne izdelke, konfekcijo in obutev za potrebe zdravstvenih, proizvodnih in varstvenih organizacij,*
- laboratorijske aparate, opremo, laboratorijsko steklovino, reagente, kemikalije in pribor,*
- aparate, instrumente in potrošno blago za zobozdravstvo.*

V prodajalni na Cigaletovi 9 v Ljubljani prodajamo izdelke iz asortimana trgovine na debelo, s posebnim poudarkom na blagu za zobozdravstvo, nego bolnikov, ortopedskih pripomočkov in ostalemu blagu za široko potrošnjo.

Trgovina je odprta od ponedeljka do petka od 8. do 15.30 ure.

IZDELOVANJE NOTRANJE OPREME IN POHIŠTVA

Mengeš, Blejčeva cesta

Telefon: (061) 737-137, 737-321

Tek. rač. št.: 50120-601-30138 LB Domžale

HIDROMONTAŽA

ELEKTRO IN SPLOŠNA MONTAŽA n. sol. o.
62000 MARIBOR, Gosposvetska 84, p. p. 172

Telefon: n. c. (062) 25-841 Teleks: YU 33-119 Telefaks: (062) 27-543 Telegram: ELEM MARIBOR

izdelujemo tehnično dokumentacijo za vse vrste industrijskih objektov;
izdelujemo jeklene konstrukcije, strojne naprave, tlačne posode in rezervoarje iz navadnih in nerjavnih jekel;
dobavljamo investicijsko opremo;
opravljamo prevoze opreme največjih tež in dimenzij z lastnimi prevoznimi sredstvi;
izvajamo montažo vseh vrst opreme za energetske in industrijske objekte;
kontroliramo kvaliteto materialov, opreme in izvršenih del.

Iskra

**ISKRA Eletromotorji,
industrija elektromotorjev
in gospodinjskih aparatov,**

**64228 Železniki, Otoki 21
telefon: n. c. (064) 66 441
tajništvo: (064) 66 571
telegraf: ISKRA ŽELEZNIKI
telex: 34578 YU ISEM
telefaks: (064) 67 150**

Proizvodni program:

- sesalne enote, kolektorski, asinhronski, profesionalni, koračni elektromotorji;
- sesalniki, mešalniki, sokovniki, kavni mlinčki, opekači kruha, električni nož, varilnik folije;
- štedilniki, plinske peči;
- kaloriferji;
- sušilniki las, ondulatorji, prha za nego zob in dlesni in;
- orodje, stroji in naprave.

emona commerce

tozd globus

61000 Ljubljana, šmartinska 130

telex: 31-205 yu emona, telefax: (061) 445-707

Dejavnost TOZD Globus je izvoz in uvoz,
zastopanje tujih firm, industrijska kooperacija,
konsignacijska skladišča in posredovanje v
zunanjetrgovinskem prometu.

pecivo

Pecivo Nova Gorica
Pekarsko-slašičarska
delovna organizacija p. o.
65000 Nova Gorica
Leninova 26
Tel.: 065/24611, 24622, 24633
SDK Nova Gorica
52000 601 10680

